

ВАЗОРАТИ ФАРҶАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҶАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҶАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2024, № 4 (68)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно-аналитическое издание
2024, № 4 (68)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2024, № 4 (68)

Душанбе – 2024

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯҳишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир А. Аминзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2024. – № 4 (68). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аминзода Абдулфаттоҳ	САРМУҲАРРИР: н.и.филология, директори ПИТФИ
Ҷӯраев Мирзоалӣ	ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР: н.и.филология, муовини директори ПИТФИ оид ба илм
Муродӣ Мурод	МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: д.и.филология, профессори кафедраи матбуоти ДМТ.
Сатториён Матлубахон Раҳимӣ Дилшод	ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ: н.и.филология, Вазири фарҳанги ҶТ. н.и.филология, Намояндаи доимии ҶТ дар назди ЮНЕСКО
Низомов Аслиддин	д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат- шиносии АМИТ
Азимов Аъзамҷон	д.и.филология, профессори кафедраи телевизион ва радиошунавонии ДМТ
Улмасов Фирӯз	д. и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи таърих ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода
Камолов Ҳамзахон	д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ
Табаров Маҳмадулло	н.и.таърих, мудири шуъбаи фарҳанги рӯзномаи “Ҷумҳурият”
Камолзода Сайфиддин	н. и. педагогӣ, муовини директори Китобхонаи миллии ҶТ
Комилзода Шариф	н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҶ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардида, 25.10.24 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯҳишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.
Дарачаи илмӣи мавод, сахҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нуктаи назари муаллифон метавонад бо назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашири мавод танҳо бо ризоияти хаттӣи идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сураат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор А. Аминзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2024. – № 4 (68). – 128 с

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерство культуры Республики Таджикистан

Аминзода Абдулфаттох

Джурраев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамчон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. филол. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средневековой и новой истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заведующий отделом
культуры газеты «Джумхурият»

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечное дело НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222 и перерегистрирован 25.10.2024 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
C H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / editor in Chief A.Aminzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2024. – № 4 (68). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Aminzoda Abdulfattoh

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of philological sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent

Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO

Nizomov Asliddin

Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmaddullo

Candidate of historical sciences, Head of the Department of culture of the newspaper «Jumhuriyat»

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222. и re-registered in 25.10.2024.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;

Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ: 001(092)+9Точик+008+72+902/904+37Точик+342(5753)

Шарифзода Фирдавс

БАРРАСИИ МАСОИЛИ ҲИФЗ ВА ИСТИФОДАИ МЕРОСИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола масъалаҳои ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки соҳибистиқлолии кишвар имкон дод, ки корҳои шоён назаррас дар самти омӯзишу таҳқиқ, эҳёи барқарорсозӣ, таъмиру тармими ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва муаррифии шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ роҳандозӣ шаванд. Бахусус таҳияву татбиқи қонуну қарорҳои қабулшуда ва барномаҳои давлатӣ оид ба ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ бештар барои барқарорсозӣ нигоҳдори ёдгориҳои меъморӣ бостонии кишвар мусоидат карданд. Муаллиф дар заминаи таҳлилии маводи ҷонӣ ба хулосае меояд, ки дар баъзе шахру ноҳияҳои кишвар ба ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ аз ҷониби мақомоти иҷроӣ ҳокимияти давлатӣ шахру ноҳияҳо тавачҷуҳи хосса зоҳир карда нашудааст ва андешаҳои худро марбут ба ин масъала бо овардани мисолҳои мушаххас асоснок кардааст.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқ нишон дод, ки дар даврони истиқлол зери роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати омӯзиши ҳифз, нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, барқарорсозӣ ва нигоҳдори ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, таъмиру азнавсозии мамнӯъгоҳҳо, ободсозии мақбараҳои шахсиятҳои таърихӣ ирфонӣ ва қалъаҳои қадима, пешниҳоди сабти ном кардани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмилалӣ фарҳангӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ, корҳои зиёд ба анҷом расонида шудаанд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, мероси таърихӣ-фарҳангӣ, санадҳои меъморӣ ҳуқуқӣ, ёдгориҳои меъморӣ ва бостонӣ, мамнӯъгоҳ, мақбара, қалъа, барқарорсозӣ, ҳифз, нигоҳдорӣ, истифода, харобшавии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, истиқлолият.*

Дар даврони истиқлол ба омӯзишу баррасии масъалаҳои ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, эҳёи анъанаву суннатҳои миллӣ, пост доштани хотираи таърихӣ, барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии кишвар ва тарғиби шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ заминаи мусоид фароҳам оварда шуд. Истиқлолияти давлатӣ имкон дод, ки дар заминаи санадҳои меъморӣ ҳуқуқӣ қабулшуда силсилаи чорабиниҳо дар самти омӯзишу таҳқиқ, эҳёи барқарорсозӣ ва дигар корҳои марбут ба ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ тарҳрезӣ ва роҳандозӣ шаванд.

Мавриди зикри хос аст, ки ҳанӯз аз рӯзи аввали соҳибистиқлолии кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик тавачҷуҳи хосса зоҳир намуданд. Қабл аз ҳама, дар таҳияву қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он, мавқеи сиёсати давлат дар самти ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ муайяну мушаххас карда

шуд. Мутобиқи моддаи 40-и Конститутсия «**Ҳар шахс ҳуқуқ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад**». Ҳамзамон дар ҳамин модда ва моддаи 44-и санади мазкур ишора шудааст, ки «**сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳимоя мекунад**» ва «**ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст**» [4].

Конститутсия ба сифати қонуни асосӣ дар танзими тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа нақши калидӣ бозид ва дар заминаи он теъдоди зиёди санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла фарҳанг ба тасвиб расиданд. Таҳия ва қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” (1997, 2024), “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ” (2006), қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби эътироф намудани объектҳои об ҳамчун ёдгориҳои табиат ё фарҳанг (2002), “Дар бораи танзими лоиҳакашӣ ва эъмори ҳайкалҳо, мҷассамаҳо, нимпайкараҳо ва сутунҳои ёдбуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2004), “Дар бораи Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020” (2011), “Дар бораи Тартиби пешбурди Феҳристи давлатии объектҳои мероси таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2018), “Дар бораи Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2021-2025” (2020) ва дигар санадҳо дар самти ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ заминаи воқеии ҳуқуқиро муҳайё сохтанд.

Санадҳои меъёри ҳуқуқӣ қабулшуда барои ба танзим даровардани муносибатҳо оид ба ҳифз, нигоҳдорӣ, истифода ва муаррифии мероси таърихӣ фарҳангӣ мусоидат намуданд. Аз ҷумла, пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ” (2006) як силсила санадҳои дигар оид ба ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии таҳия гардида, ба тасвиб расиданд, ки қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси мавзеҳои муҳофизатии объектҳои ғайриманкули мероси таърихӣ фарҳангӣ” (2008), “Дар бораи Қоидаҳои низоми нигоҳдории мавзеҳои муҳофизатии объектҳои ғайриманкули мероси таърихӣ фарҳангӣ” (2008), “Дар бораи Қоидаҳои ташкил ва низоми нигоҳдории ҳудудҳои таърихӣ фарҳангии маҳсус ҳифзшаванда” (2008) аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Инчунин, барои ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ дар заминаи қонуни мазкур Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара (2007) ва Маҷмааи ҷумҳуриявии таърихӣ фарҳангии Панҷрӯд (2008) таъсис дода шуданд [1, с.7]. Илова бар ин, Қонуни зикршуда имкон дод, ки аз ҷониби ниҳодҳои дахлдори давлатӣ маҷмуи чорабиниҳо оид ба омода намудани объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ барои истифода, аз ҷумла омӯзиш, ҳифз ва таъмиру барқарорсозии онҳо тадбирҳои судманд андешида шаванд. Аз ҷумла, мутобиқи моддаи 8-и Қонуни мазкур аз ҷониби Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» таҳия гардид ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2011, №577 тасдиқ шуд. Мақсади он, ҷунонки дар тавзеҳоти барнома зикр шудааст: «ба низом даровардан, ҳифзу нигоҳдошт ва истифодаи дурусти мероси ғайриманкули таърихӣ фарҳангии кишвар баҳри баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳудогоҳию ҳештаншиносии мардум ва дастраси ҷаҳони муосир

гардонидани офаридаҳои таърихию фарҳангии тоҷикон ва таъмиру тармим, барқарорнамоӣ ва нигоҳдории ёдгориҳои меъморӣ ва бостонӣ баҳри ҳифзи таърихият ва аслияти онҳо, истифода намудан ҳамчун объектҳои туризми фарҳангӣ, ба феҳристи умумичаҳонии фарҳангии ЮНЕСКО пешниҳод намудани беҳтарин ва нодиртарини онҳо, инкишофи сатҳи маънавӣ ва дониши таърихии аҳоли, таъмини ниғаҳдошт ва истифодаи маҳсулноки мероси таърихию фарҳангии кишвар мебошад» [2].

Чунончи аз таҳлили маводи мавҷуда бармеояд, дар баъзе шаҳру ноҳияҳои кишвар ба ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ аз ҷониби мақомоти иҷроии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда нашудааст. Масалан, бино ба маълумоти муҳаққиқ Музаффар Азизов “Соли 2007 Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолати иҷроиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ”-ро дар микёси ҷумҳурӣ мавриди санҷиш қарор дод. Дар гузориши мазкур фаъолияти Вазорат (Вазорати фарҳанги ҶТ – Ф.Ш.) ҷиҳати ҳифзу истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ дуруст баҳо дода шуда, айни ҳол бемаъсулияти мақомотҳои маҳаллии иҷроияи ҳокимиятҳои давлатии як қатор шаҳру ноҳияҳо таъкид гардидааст. Дар натиҷа муайян шуд, ки фақат дар водии Зарафшон ва Ҳисор 69 ёдгории бостонӣ нобуд карда шудаанд” [1, с.8]. Академики АМИТ Юсуфшо Якубов сабаби хароб шудани ёдгориҳои таърихию фарҳангиро ба “фарҳанги паст, надонистани таърих ва набудани ифтихори миллӣ” [9, с.108] рабт медиҳад. Аз таҳлилҳои академик Ю. Якубов бармеояд, ки як қисмати муҳимми ёдгориҳои таърихию фарҳангии халқамон дар натиҷаи муносибати хунуқназаронаи масъулини шаҳру ноҳияҳо, аз байн рафтаанд. Аз ҷумла академик Ю. Якубов қайд менамояд, ки “Панҷакенти қадимро 75 сол аст, ки археологҳо мекобанд ва ҳамчун хазинаи нодири таърихи асрҳои V-VIII мелод на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар ҷаҳон машҳур аст ва инро ҳамаи мардумони водии Зарафшон аз хурд то калон хуб медонанд, вале аз хароб намудани амсоли он ёдгориҳои дигар даст намекашанд. Чунончӣ, шаҳр аз чор бахш: шаҳристон, диҷ, рабт ва ғӯристон иборат буд. Дар натиҷаи тақсимоли замин дар ҳудуди ёдгорӣ, имрӯз аз рабт ва ғӯристони он нишоне нест” [9, с.108]. Шаҳраки Панҷакенти қадим бо бозёфтҳои беҳамтои худ, аз ҷумла бо деворнигораҳояш, қандакории ҷӯб ва ашёи ханарҳои мардумӣ дар ҷаҳон назир надорад ва бозёфтҳои бостоншиносии аз ин мавзӯ ёфтшуда дар осорхонаҳои Тоҷикистон ба маърази тамошо гузошта шуда, муаррифгари таърихва тамаддуни қадимаи халқи тоҷик мебошанд.

Ба иттилои академик Ю. Якубов “ҳамчунин дар ноҳия Панҷакент, дар дашти Мала ёдгории асрҳои VI-VIII – Ботуртепаро солҳои 90-ум ба замини қорам табдил доданд. ... Дар ноҳияи Айнӣ бошад, дар болои қалъаҳои Урметан ва Вешканд манзилҳои истиқоматӣ сохтаанд. Дар Мастҷоҳи Кӯҳӣ қалъаи Палдоракро ба боғ табдил додаанд” [9, с.108]. Ин гуна ҳолатҳо дар дигар шаҳру ноҳияҳо низ ба мушоҳида мерасанд, ки ба нестшавии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ таъсири худро расонидаанд.

Инчунин ба ҳолати харобшавии ёдгориҳои таърихию фарҳангии кишвар дигар омилҳо, аз ҷумла сари вақт нагузаронидани корҳои мустаҳкамкунӣ ва таъмирӣ низ таъсири худро расонидааст. Зимни гузаронидани корҳои барӯйхатгирӣ ва санҷиши ҳолати техникаи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар доираи лоиҳаи “Таҳияи феҳристи ёдгориҳои

меъморӣ ва бостониҳои Тоҷикистон” (2005) аз ҷониби мутахассисони Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳаққиқони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 4 гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд ва ин гурӯҳҳо дар муддати ду сол “корҳои зиёдро роҷеъ ба бақайдгирӣ ва таҳияи рӯйхати ёдгориҳо, аниқ кардани ҳолати техникаи онҳо ва дар ҳолати зарурӣ дидани чораҳо доир ба нигоҳдошти онҳо анҷом доданд. Дар натиҷа, маводи зиёдро роҷеъ ба 500 ёдгориҳои ҷамъоварӣ гардид, ки қоркарди онҳо муддати муайянро талаб кард. Муайян гардид, ки қисми зиёди ёдгориҳо дар шакли талу тепаҳо ва ё ниҳоят харобшуда қарор доранд, чунки масолеҳи асосии сохтмонӣ дар минтақа дар ҳазорсолаҳои гузашта асосан гил ҳисоб мешуд. Инчунин, маҳфузмонии ибтидоӣ нагардидани ёдгориҳо баъди анҷоми таҳқиқотҳо ба боз ҳам харобшавии онҳо сабаб шудаанд” [3].

Барои ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангии кишвар дар даврони истиқлол бо дастгирии бевоситаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қаламрави ҷумҳурӣ мамнуъгоҳҳо, осорхона-мамнуъгоҳ ва маҷмаи таърихӣ фарҳангӣ сохта ба истифода дода шуданд. Аз ҷумла, мамнуъгоҳи таърихӣ-бостоншиносии Саразм (2000), мамнуъгоҳи таърихиву фарҳангии Хулбук (2002), «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб» (2006), Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара (2007), Маҷмаи ҷумҳуриявии таърихӣ фарҳангии Панҷрӯд (2008), Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии ба номи Восеъ (2015) таъсис дода шуданд.

Дар даврони истиқлол барои таъмиру барқарорсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва маблағгузориҳои он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваستا тадбирҳои мушаххас андешидааст. Ин матлаб дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ (23 январи соли 2015) чунин шарҳ ёфтааст: «**Ҳукумат дар муддати даҳ соли охир танҳо барои таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ қариб 3 миллиард сомонӣ рағона карда, аксари осорхонаҳо, қасру марказҳои фарҳангӣ, қалъаву шаҳрҳои бостонӣ, мақбараҳои шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ва дигар мероси моддӣ маънавии халқамонро азнавсозӣ намуд**» [6]. Масъалаи мазкур дар Паёми имсолаи Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 28 декабри соли 2024) низ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла ишора шуд, ки то имрӯз беш аз 100 ёдгории таърихиву фарҳангии дараҷаи миллий ва байналмилалӣ таъмиру азнавсозӣ карда шуданд, Агентӣ оид ба ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ таъсис дода шуд ва бисёр корҳои дигар ба анҷом расиданд [7].

Ҳамзамон, дар даврони истиқлол як зумра ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, аз қабилӣ: Мақбараи Шайх Муслиҳиддин дар шаҳри Хучанд, Мақбараи Шайх Абулқосим Гургонӣ, Хона-осорхона ва мақбараи шоир Нақибхони Туғрал, Манораи Варзи Манор дар ноҳияи Айнӣ, Масҷиди Ҳафзи Сангин, Масҷиди Савристон, Мақбараи Абдулқодирӣ Ҷелонӣ, Масҷиди Мавлоно Ҷомони Чархӣ дар шаҳри Истаравшан, Қалъаи Ҷрда, Масҷиди Қалъа дар шаҳри Исфара, Мақбараи Хоҷа Аҳмади Бузург, Мақбараи Муҳаммади Башоро, Мақбараи Рӯдакӣ, Қалъаи Санҷаршоҳи шаҳри Панҷакент, Мақбараи Хоҷа Қутбиддин, Қалъаи Балҷувон дар ноҳияи Балҷувон, Девор ва дарвозаи Қалъаи Хулбук, Мақбараи Хулбуки ноҳияи Восеъ, Мақбараи Мавлоно Тоҷиддин, Мақбараи Мавлоно Обиддин, Мақбараи Хоҷаи Зарин дар ноҳияи Данғара, Мақбараи Мир

Сайид Алии Ҳамадонӣ дар шаҳри Кӯлоб, Мақбараи Хоҷаи Нур, Қалъаи Муъминобод, Мақбараи Шоҳи Хомӯш дар ноҳияи Муъминобод, Мақбараи Ҳазрати Султон дар ноҳияи Ховалинг, Мақбараи Зайналобиддини ноҳияи Чиликул (ҳоло Дӯстӣ), Мадрасаи Хоҷа Машҳад, Мақбараи Хоҷа Дурбоди ноҳияи Шахритуз, Мақбараи Холбой Қара дар шаҳри Ваҳдат, Хоҷа Саид Абдуллатиф дар ноҳияи Рӯдакӣ, Дарвозахонаи Арк, Мадрасаи Кухна, Масҷиди Сангин, Мақбараи Маҳдуми Аъзам дар шаҳри Ҳисор, Қалъаи Вомар дар ноҳияи Рӯшон ва ғайра таъмиру азнавсозӣ карда шуданд [1, с.20-21].

Татбиқи сиёсати фарҳангии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ҳамкориҳои мутақобилаи Ҳукумати ҷумҳурӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ имкон фароҳам овард, ки ёдгориҳои дигари таърихиву фарҳангии Тоҷикистон дар баробари Саразми бостонӣ (2010), Боғи миллии Тоҷикистон (2013) ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ сабти ном шаванд. Дар ҷаласаи 45-уми Кумитаи байниҳукумати оид ба ҳифзи мероси моддӣ фарҳангии ЮНЕСКО, ки рӯзи 17 сентябри соли 2023 дар шаҳри Ал-Риёзи Арабистони Саудӣ баргузор гардид, дар доираи номинатсияи фаромиллии ёдгориҳои «Шоҳроҳи Бузурги Абрешим: долони Зарафшон-Қароқум» 9 мавзеи мероси таърихиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабилӣ Панҷакенти қадим, шаҳраки Санҷаршоҳ, Оромгоҳи Хоҷа Муҳаммад Башоро, Гардани Ҳисор, Қалъаи Муғ, Қалъаи Қум, Қалъаи Ҳисорак, Тали Хамтуда ва низоми обёрикунӣи Тоқсанкорез ба Феҳристи мероси фарҳангии умумибашарӣи ЮНЕСКО ворид шуданд [5]. Ҳамчунин, 19 сентябр дар ин ҷаласаи бонуфуз мамнӯъгоҳи «Бешаи палангон» дар номинатсияи «Ҷангали туғайи мамнӯъгоҳи Бешаи палангон» ба Феҳристи мероси ҷаҳонӣи ЮНЕСКО ворид шуд [8].

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки дар даврони истиқлол барои омӯзишу таҳқиқ, ҳифзу гиромидошти мероси таърихиву фарҳангии халқи тоҷик, барқарорсозӣ ва нигоҳдории ёдгориҳои меъморӣю бостонӣ, таъмиру азнавсозии мамнӯъгоҳҳои таърихиву фарҳангӣ, ободсозии мақбараҳои шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ва қалъаҳои қадима, пешниҳоди сабти ном кардани ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Тоҷикистон ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмилалӣи фарҳангӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба ҳифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси таърихиву фарҳангӣ, корҳои зиёди шоёни таҳсин анҷом дода шудаанд.

Адабиёт

1. Азизов, М. Ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ [Матн]: санандҳои меъорӣю ҳуқуқӣ ва дастурамал барои кормандони ҳифзи ёдгориҳо. – Душанбе: Басанти, 2013. – 104 с.
2. Барномаи давлатӣи ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020 [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.adlia.tj
3. Китоби ёдгориҳои таърихӣи Тоҷикистон [Матн] / муаллифи лоиҳа ва мурағиб М. Азизов. – Душанбе, 2011. – С. 11.
4. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: mmk.tj/content/ конституцияи-ҷумҳурии-тоҷикистон

5. 9 ёдгории таърихии Тоҷикистон ба Феҳристи асосии мероси фарханги умумибашарии ЮНЕСКО ворид шуд [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://khovar.tj/2023/09/9-yodgorii-tarihii-to-ikiston-ba-fe-risti-asosii-merosi-far-angi-umumibasharii-yunesko-vorid-shud/>

6. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/7664>

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://khovar.tj/2024/12/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-mu-taram-emom-al-ra-mon-dar-borai-samt-oi-asosii-siyosati-dohil-va-hori-ii-um-ur-2/>

8. Саидова, М. Ба Феҳристи мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардидани «Бешаи палангон» бозгӯи баланд гардидани мавқеи Тоҷикистон дар раддабандиҳои байналмилалӣ аст [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://khovar.tj/2023/09/ba-fe-risti-merosi-a-onii-yunesko-vorid-gardidani-beshai-palangon-bozg-i-baland-gardidani-mav-ei-to-ikiston-dar-raddabandi-oi-bajnalnila>

9. Якубов, Ю. Вазъияти ёдгориҳои археологӣ дар ҷумҳурӣ [Матн] // Мероси ниёгон. – 2021. – №23. – С. 108-110.

Шарифзода Фирдавс

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматриваются вопросы охраны и использования историко-культурного наследия таджикского народа. Отмечалось, что независимость страны позволила провести значительные работы в области изучения и научных исследований, возрождения и восстановления, ремонта и реставрации памятников истории и культуры и их достойного представления на международной арене. В частности, разработка и реализация принятых законов и постановлений, государственных программ по охране историко-культурного наследия способствовали восстановлению и сохранению архитектурных и археологических памятников страны. На основе анализа печатной продукции автор приходит к выводу, что в некоторых городах и районах страны исполнительные органы государственной власти городов и районов не уделяют особого внимания сохранению и использованию объектов историко-культурного наследия, и обосновал своё мнение по данному вопросу, приведя конкретные примеры.

В целом исследование показало, что в период независимости под руководством Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в сфере изучения, защиты, сохранения и использования историко-культурного наследия таджикского народа, восстановление и сохранение памятников истории и культуры, ремонт и обновление заповедников, ремонт и благоустройство гробниц исторических духовных личностей и древних крепостей, внесение и регистрация памятников истории и культуры Таджикистана в авторитетные мировые реестры, расширение международных культурных связей и другие вопросы, связанные с

сохранением и использованием историко-культурного наследия, проделана большая работа.

Ключевые слова: Лидер нации, историко-культурное наследие, нормативно-правовые акты, памятники архитектуры и древности, заповедник, мавзолей, крепость, восстановление, охрана, сохранение, использование, разрушение памятников истории и культуры, независимость.

Sharifzoda Firdavs

RESEARCH ON THE PRESERVATION AND USE OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE INDEPENDENCE PERIOD

The article examines issues related to the preservation and utilization of the historical and cultural heritage of the Tajik people. It highlights that the independence of the country has enabled significant advancements in the study and scientific research, revival and restoration, repair and renovation of historical and cultural monuments, and their dignified representation on the international stage. Specifically, the development and implementation of laws and regulations, along with state programs for the protection of historical and cultural heritage, have contributed to the restoration and preservation of the country's architectural and archaeological monuments.

Based on an analysis of printed materials, the author concludes that in some cities and districts, local executive authorities have not paid sufficient attention to preserving and utilizing historical and cultural heritage sites. This opinion is substantiated with specific examples. Overall, the research reveals that during the independence era, under the leadership of the Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, substantial progress has been made in studying, protecting, preserving, and using the historical and cultural heritage of the Tajik people. These efforts include restoring and preserving monuments of history and culture, repairing and upgrading reserves, renovating the tombs of historical spiritual figures and ancient fortresses, inscribing Tajikistan's historical and cultural monuments in authoritative global registries, expanding international cultural ties, and addressing other issues related to heritage preservation.

Keywords: Leader of the Nation, historical and cultural heritage, legal frameworks, architectural monuments, reserves, mausoleums, fortresses, restoration, preservation, utilization, destruction of historical and cultural monuments, independence.

ТДУ:3точик+008+37точик+39точик+392/395+398.22+398.3

Сафаркулова Гулмоҳ

ЗИЁРАТГОҶҶО (ОСТОНҶО) ВА НАҚШИ ОНҶО ДАР ҲАЁТИ МАЪНАВИИ МАРДУМИ ШУҶНОН

Зиёратгоҳҳо мансуб ба ҷойи муқаддас буда, бархеи онҳо, аз замонҳои қадим ба сифати макони муроддиҳандаи эҳтиёҷманду ниёзмандон дар байни мардум эътибор пайдо кардаанд. Масалан, дар миёни мардум чунин гуфтаҷое маъмул буданд: “Остон, ки ҷои покон мебошад, одамонро ба мурод мерасонад”. Ҷар муроду мақсаде, ки шахс дар дил дорад, барои ҳосил шудани ба зиёрати остон меравад.

Дар ноҳияи Шугнони вилояти Бадахшон як қатор зиёратгоҳу остонҳо, аз қабиле Пир Шоҳносир, Панҷаи Шоҳ, Пои Хоҷа, Пири Нутманд, Шоҳ Толиб, Имом Зайнулобиддин, Шоҳ Бурҳони Валӣ ва ғайра мавҷуданд, ки дар таърихи фарҳанги мардуми тоҷик ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунанд. Ин зиёратгоҳҳо таърихи қадима дошта, тавассути онҳо мардум урфу одат ва расму русуми худро ҳифз менамоянд. Воҷиби зикр аст, ки худи калимаи “остон” низ хеле қадимӣ аст, истилоҳи “мазор” бошад ба давраи баъди паҳншавии ислом рост меояд. Бинобар ин остонҳо аз мазорҳо қадимтаранд. Шумораи умумии остону мазорҳо дар ҳудуди ноҳия 32 ададро ташиқ медиҳад, ки ҷар кадоми онҳо нақлу ривоятҳои хос доранд ва таърихи мардум низ дар онҳо гуфта мешавад.

Ҷой ва макони зиёратгоҳҳо вобаста ба таърих ва пайдоиши онҳо бевосита ба таърихият будани онҳо алоқаманд мебошад. Дар доираи ташиқбарномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қабул гардидани як қатор барномаҳо ҷойҳои муқаддаси таърихӣ, фарҳангӣ ва табиӣ ҳифз гардида, дуҷумбора эҳе карда шуданд. Вале, мутассифона, бо мурури замон ва таъсири бархӯрди фарҳангҳо бархе аз онҳо аҳамияти таърихиву фарҳангӣ ва мазҳабии худро аз даст дода истодаанд. Дар натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки имрӯз чанде аз зиёратгоҳҳо ё остонҳои ноҳияи Шугнон ҳам мавқеи худро дар байни мардум гум кардаанд. Одамон барои дуҷониву зиёрат, шифоталабӣ, фарзанд хостан ва дигар эҳтиёҷоти маънавӣ ба чунин маконҳо камтар тавачҷуҳ зоҳир менамоянд. Албатта, ин аз як тараф, рушду инкишофи илму техника бошад, аз тарафи дигар, тағйирёбии ҷаҳонбинии мардум ва эҳтимол пайдо кардани онҳо беиштар ба чизҳои воқеӣ мебошад. Дар шароити имрӯзи остонҳои навоҳии Шугнон низ ба ҳайси мавзеи муқаддас боқӣ мондаанд.

Калидвожаҳо: *зиёратгоҳ, остонҳо, мазор, эҳтиқод, мардум, деҳа, Шугнон, мерос, пурсишнома, ривоят, урфу одат.*

Мероси таърихиву фарҳангӣ ганҷинаи бузурги инсоният буда, ҳифз ва пос доштани он омилҳои инкишофи тамаддуни башарӣ аст. Тавре маълум аст, тоҷикон мардуми куҳанбунёду бостонӣ буда, таърихи ҳазорсолаҳоро доро мебошанд. Мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва табиӣ халқи тоҷик дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми бузург гузошта, ҳамзамон ҷузъи ҷудонашавандаи он маҳсуб меёбад.

Чун мо имрӯз дар масири дигаргуниҳои бузурги таърихӣ қарор дорем, ҷаҳон бо шиддат тағйир меҳӯрад. Дар асре, ки инсон ба комёбиҳои азими

илмиву истеҳсоли ноил шудааст, тавачҷух намудан ба суннат ва расму ойнҳои мардумӣ дар назари аввал ночиз ба назар мерасад. Вале омӯхтан ва донишҷӯи қиммати ин суннату анъанаҳо моро бевосита ба он даврони оғози тамаддуни гузаштамон, ки таърихи чандинҳазорсола дорад, мепаёванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ соли 2017 дар ин бора иброз доштанд, ки “Тамоюли ҷаҳонишавии фарҳанг ба яке аз проблемаҳои глобалии асри XXI тақдир ёфта, талабот нисбат ба сатҳи маънавияти инсон, тарбия ва ташаккули наслҳое, ки вазифаҳои азими бунёди ҷомеаи навин дар даврони соҳибистиклолии миллати тоҷик ба зиммаи онҳо гузошта хоҳад шуд, торафт меафзояд.

Дар ин марҳилаи муҳим мақсаду вазифаҳои фарҳанг бештар ба масъалаҳои ташаккули маънавият, омӯзиши амиқи таърихи фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ, инчунин дар тафаккури мардум ва махсусан наврасону ҷавонон густариш додани эҳсоси эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ раҳбарӣ додан ба давлати равона мегардад” [6, с.3]

Мардуми сарбаланди тоҷик баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ имкон пайдо кард, ки барои эҳё ва муаррифии таърихи бою рангини худ бипардозанд ва анъанаҳои неки аҷдодони худро идома диҳанд. Омӯзиши мероси фарҳангии минтақаи Бадахшон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги мардуми тоҷик буда, дар давраи истиклолияти давлатӣ эҳё гардида, аз тарафи олимони ватанӣ гиреҳи мероси нухуфтаи он кушода шуд. Мавриди зикр аст, ки аҷдодони мо ёдгориҳои зиёди таърихиеро ба мерос мондаанд, ки онҳо таърихи фарҳанги ин минтақаро муаррифӣ мекунанд. Тадқиқоти археологӣ ин минтақа бахусус «Помири Ғарбӣ» баъди аз ҷоп баромадани асари М. А. Бубнова идома ёфта, аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ низ баъзе маълумоти нави илман асоснокшуда ба даст оварда шудаанд. Вале ҳанӯз ҳам дар ин самт корҳои илмӣ идома доранд ва шумораи аниқи ёдгориҳои таърихӣ-археологӣ дар ҳудуди ВМКБ, аз ҷумла дар ноҳияи Шуғнон маълум нестанд.

Қисмати бештари ин ёдгориҳоро зиёратгоҳҳо (остонҳо, қисми поёни чорҷӯбаи дар, даромадгоҳ, дарбор, даргоҳ, боргоҳи подшоҳӣ, осмон) ташкил медиҳанд, ки “дар қаламрави Кӯҳистони Бадахшон на танҳо биноҳо, балки сангҳо, кӯҳҳо, дарахтон, чашмаҳое, ки дар ҳавои кушод воқеанд, низ буда метавонанд” [4, с. 231]. Маъмулан нисбат ба ин ҷойҳои муқаддас, ки мавриди зиёрати мардум қарор гирифтаанд, ду истилоҳ “Остон” ва “Мазор” истифода мешаванд. “Агар дар ноҳияҳои Шуғнон, Рӯшон ва Роштқалъа нисбати ҷойҳои муқаддас, ки агар бархе аз онҳо ба қабри ашхоси бузург мансуб бошанд ҳам, аслан, истилоҳи “Остон” истифода шавад, дар деҳоти водии Вахон “шкш” онҳоро дар баробари “Мазор”, бо номи “Остон” низ ёд мекунанд” [9, с. 16].

Зиёратгоҳҳо ки мансуб ба ҷойи муқаддас мебошанд, бархе аз онҳо, аз замони қадим ба сифати макони муроддиҳандаи эҳтиҷманду ниёзмандон дар байни мардум эътибор пайдо кардаанд. Масалан, дар миёни мардум ҷунин гуфтаҳое маъмул буданд, ки “Остон, ки ҷои погон мебошад, одамон ба даргоҳи Парвардигор мерасонанд” ё худ дар ҷойи дигар “Ҳар муроду

мақсаде, ки шахс дар дил дорад, барои ҳосил шуданаш ба зиёрати остон меравад. Он чо рафта ба Худованд зорию тавалло мекунад. Ба мурод расад ё нарасад, инро фақат Худо медонад”. Дар навоҳии кӯхистони Бадахшон аз рӯи тадқиқоти профессор Н. Шакармамадов беш аз 300 зиёратгоҳ мавҷуд аст, аммо тибқи иттилооти ҷамъиятии мавсум ба “Мероси Аҷам”, ки дар қаламрави ВМКБ фаъолият дорад ва ба омӯзиши зиёратгоҳҳо машғул мебошад Дар айни ҳол дар вилоят 160 зиёратгоҳ мавҷуд аст.

Ба назари мо шумораи ин зиёратгоҳҳо аз ин зиёдтар аст, чунки қисме аз онҳо, ки дар ҷойҳои дур аз макони зисти мардум ҳастанд, ханӯз номнавис ва ба ҳисоб гирифта нашудаанд.

Зиёратгоҳҳои Бадахшонро метавон ба бахшҳои зерин тақсим кард:

- ҷойҳои муқаддаси бо табиат алоқаманд, аз ҷумла чашмаҳои гарм ё маъданӣ, дарахтони калон ё ғайриоддӣ, ғорҳо ва шаклҳои сангин;

- зиёратгоҳҳои, ки дар онҳо шахсиятҳои барҷастаи динӣ дафн карда шудаанд (пирҳои исмоилӣ, халифаҳо ё сӯфӣҳо);

- макони муқаддасе, ки дар онҳо ходимони барҷастаи динӣ таваккуф кардаанд, ки дар замин ё сангҳо изи пой аспашон мондааст.

Оид ба зиёратгоҳҳои Бадахшон муҳаққиқон: М.С. Андреев, П.М. Майский, А.З. Розенфелд ва М.А. Колесников, Т.С. Қаландаров таҳқиқот ба анҷом расонида, инчунин ривоятҳо дар бораи онҳо дар китобҳои И. Горненский “Ривоятҳои Помир ва Ҳиндукуш”, (2000), “Асрори Помир” (2002), маҷмуаи фолклори “Лаъли кӯҳсор” (2003), китоби “Фолклори Помир” (ҷ. 2, 2005), Robert Middelton “Legends of the Pamiras”(Crans-près-Céligny, Switzerland February 2011) оварда шудааст. М.А. Ғафурова низ оид ба ин мавзӯ тадқиқоти илмӣ гузаронидааст [ниг.3].

Граф А. А. Бобринский дар баробари тасвиру таҳлил намудани маводи шифоии дастраснамудааш, доир ба баъзе расму оинҳои суннати аҳолии Вахону Ишкошим маълумот дода, аз зиёратгоҳҳои бо номи Саид Алии Ҳамадонӣ, Имом Зайнулобиддин воқеъ дар резиниҳои дарёи Панчи ноҳияи Шуғнон, инчунин Зиёратгоҳи султони Валӣ, ки дар мавзеи собиқ неругоҳи барқии оби кӯҳнаи шаҳри Хоруғ, ҳоло маҳаллаи Султони Валии шаҳри Хоруғ воқеъ аст, ёдовар шудааст [ниг. 2, с.110].

Муҳаққиқ Абӯсаид Шоҳхуморов дар тадқиқоташ “Памир - страна ариев” (“Помир кишвари Ориёӣ”) оид ба оташкадаҳо, зиёратгоҳҳо ва мақоми онҳо дар рӯзгори мардум, инчунин парастии чанде аз ҳайвоноту дарахтон бо далелҳои мушаххас маълумот додааст. Махсусан мулоҳизаҳои олим дар бораи нақши Панҷаи даст дар рӯи сангҳо, ки ба ислом ва ориёӣҳо мансуб мебуд, ҷолибанд. Дар баробари ин зиёратгоҳҳо бо унвони “Панҷаи Шоҳ” (“Панҷаи Шоҳи Мардон”) байни мардум эътибор пайдо кардаанд ва доир ба омилҳои парастии дарахтҳои арча ва бед баён ёфтаанд” [13, с.72-84].

Доир ба зиёратгоҳҳои Бадахшон, аз ҷумла мақоми остонҳо, таърихи остонҳо, нақши онҳо дар фарҳанги маънавии мардуми Шуғнон фолклоршиноси маъруф Нисормамад Шакармамадов дар асараш “Остонҳо-осори таърихи фарҳанги мардум”[ниг.5, с.290] маълумоти зиёд додааст.

Бинобар ин дар доираи ин пажӯҳиш фақат доир ба зиёратгоҳҳои асосии водиҳои шуғнизабон маълумоти мухтасар дода мешавад ва ҳудуди таърихи Шуғнон ба назар гирифта намешавад. Чунки Шуғнон дорои

таърихи басо куҳан буда, аз замони қадим минтақаи аҳолинишин ба ҳисоб рафта аз нахустин сокинони он сар карда, то замони мо аҳолияш эътиқоди гуногун доштаанд. Аз ҳамон давраҳо то инҷониб ҷойҳои муқаддас, аз ҷумла зиёратгоҳҳои зиёде боқӣ мондаанд. Аввалин маскунони ин минтақа ба ҳаёти маънавӣ сарфаҳм нарафта, дар шароити вазнини Кӯҳистони Бадахшон вобаста ба эҳтиёҷоти саҳт доштан ба офаридаҳои табиат-нахустин унсурҳои табииро мавриди парастии хеш қарор додаанд.

Аз ҳамин лиҳоз, дар Бадахшон, аз ҷумла, дар Шуғнон боқимондаҳои “меҳрпарастӣ, оташпарастӣ (оташқадаҳо), анимизм (парастии руҳ), парастии кӯҳу сангҳо (остону қадамҷойҳо), чашмаҳою ҷӯйборҳо, дарахт (амбахс, бед, чинор, баъзе дарахтҳои мевадор) ва парастии дигар унсурҳои табиӣ то имрӯз ба ҷашм мерасад. Он зиёратгоҳҳо, ки дар онҳо чунин нишонаҳо дида мешавад, хеле қадима буда, дар тӯли таърих тағйир ёфтаанд. Ба ин маънӣ А. Шоинбеков дуруст навиштааст, ки “Ба фикрам он остонҳо, ки номашон бо забонҳои помирӣ дар Шуғнон ҳифз шудаанд, хеле қадимаанд. Ба монанди Пирони маскатижд дар Барсемдара, Ғукакмазор дар Сохчарв, Ворҷбид дар Сижд, Питфончостон дар Манем ва ғайра. Шояд он ҷойҳои муқаддасе, ки бо забони тоҷикӣ ном бурда мешаванд, баъдтар чунин номҳо гирифтаанд, аниқтараш табилии ном кардаанд” [11, с. 21]

Роберт Миделтон низ ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор дода ба хулосае омадааст, ки “остонҳои Бадахшони Кӯҳӣ хусусиятҳои хоси худро доштанд, дар болои санги баъзе остонҳо шохҳои бузи кӯҳии “Марко Поло” (*Ovis Poli*), ки рамзи покӣ ва анъанаҳои динии ориёӣ ва зардуштро дар худ тачассум мекарданд, мушоҳида мешавад, далели дигари дини ориёӣ дар он дида мешуд, ки дар остонҳо гиёҳҳои хушбӯӣ (*strachm, haspirukh*) дуд мекарданд” [7, с.35] Номҳои ин гуна растаниҳо дар китоби «Авасто» низ зикр шудааст ва дар китоби “Дурдонаҳои Бадахшон” [8. с.6] оид ба гули хаспирух ривоят оварда шудааст. Аз ин гуна анъанаҳо ва баъзе ривоятҳо бар меояд, ки остонҳои Бадахшон то паҳншавии дини ислом арзи вучуд доштаанд.

Вочибӣ зикр аст, ки худи калимаи “остон” низ хеле қадимӣ аст, истилоҳи “мазор” бошад ба давраи паҳншавии ислом рост меояд. Бинобар ин остонҳо аз мазорҳо қадимтаранд. Остонҳо ба мисли Сабзпуш, Хоҷаи Хизр ва Чилтан ба ақидаи Н. Шакармамадов аз ҷумлаи қадимтарин зиёратгоҳҳои тоисломӣ махсуб меёбанд ва онҳо тасаввуроти қадимии одамону нисбати ашӯву ходисаҳо, инсу чинси воқеаҳо ва ғайримукаррарӣ нигоҳ дошта меоянд.

Аз далелҳои дар боло зикр гардида бар меояд, ки қадимтарин остонҳо нишонаҳои парастии унсурҳои табиатро то кунун ҳифз кардаанд. Қисми зиёди зиёратгоҳҳо дар замони хеле қадим пайдо шуда ба паҳншавии дини Ислом дар Бадахшон дар асрҳои миёна ба онҳо вижагиҳои динӣ-мазҳабӣ, қолабҳои исломӣ дода шудааст ва боз ҳамчун ҷойҳои муқаддас маҳфуз монданд. Азбаски аҳолии Шуғнон ба равияи шиаи исмоилӣ мансубанд, аксарияти зиёратгоҳҳо ва ҷойҳои муқаддасро ба мисли дигар ҷойҳои Бадахшон ба Ҳазрати Алӣ ва хонадони ӯ махсуб медонанд.

“Мақомгоҳи остонҳо дар ҷое интиҳоб мешуданд, ки барои омма дастрас набуданд ва онро ҳамчун ҷойҳои авлиё шинохта мешуданд. Ё ин ки гуё аз ин мавзӯ бузургон гузар доштанд” [11, с. 24].

Тибқи маводу маълумот ва мушоҳидаҳо аён мегардад, ки остонҳо аз рӯйи шумора, ному унвон гуногунанд ва ин ҳолат ба муносибат ва назари мардум ба ашёву ҳодисаҳои муҳити онҳоро фаро гирифта ва ашхоси таърихию асотирӣ зич алоқаманд аст.

Паҳншавии дини Ислом - фирқаи шиаи исмоилӣ дар як қисмати Бадахшон аз асрҳои X-XI оғоз ёфта, бунёдгузори он мутафаккири машхури Шарқ Носири Хусрав (1004-1088) ба шумор меравад ва мардум ӯро ҳамчун Пири мазҳаби хеш эътироф намудаанд. Носири Хусравро амири Бадахшон Алӣ ибни Асад, ки худ мусулмон буд, ба Бадахшон таклиф карда, ба ӯ паноҳгоҳ дод [ниг. 11, с.22]. Номи нобиғаи асри миёнагии Машрикзамин, орифи маъруф ва адиби бузурги форсу тоҷик Носири Хусрав дар рушду такомули фарҳанги мардуми Кӯҳистони Бадахшон мақоми хосса дорад. Носири Хусрав на фақат ба расму ойини қадимаи мардуми маҳаллӣ қолаби исломӣ дод, балки аз сабаби маҳбубияти зиёд пайдо кардан дар миёни мардум шахсияташ мифологӣ гашта, доир ба ӯ ривоятҳои зиёд боқӣ мондаанд. Аз ин ҷост, ки дар Бадахшон, аз ҷумла дар Шуғнон, қариб, дар ҳар як деҳа чашма, остон ва чизҳои дигареро ба номи ӯ ва аъмолаш нисбат медиҳанд. Нақлу ривоятҳо то имрӯз ҳам дар байни мардуми ин ҷо маъмуланд.

Маъруфтгарин зиёратгоҳ – чашмаи Носири Хусрав дар Поршинев (шаҳраки Ваҳдати имрӯза) мебошад, ки маҳз бо қаромати ин шахси бузург пайдо шудааст. Тибқи яке аз ривоятҳо замоне, ки “Носири Хусрав ба мавзеи Поршинев мерасад аҳолии ин деҳа аз набудани об танқисӣ мекашидаанд. Носири Хусрав асои сеҳрнокашро ба замин мехалонад, аз замин об ҷаввора зада мебарояд ва хангоми аз он ҷо рафтани Шохносир чун хотира аз худ дар лаби чашма ду ниҳоли бедро мешинонад” [8, с.15]. Ба Носири Хусрав боз чашмаи деҳаҳои Пашор ва деҳқадаи Вирон нисбат дода мешаванд, агарчи номи Носири Хусравро надошта бошад ҳам, аммо тибқи ривояти мардум онҳоро Носири Хусрав баровардааст, зеро ин мавзёҳо ҳам об надоштаанд. Чунин зиёратгоҳҳо дар минтақаҳои дигари Бадахшони Тоҷикистон ва Афғонистон дучор мешаванд.

Барои айёният ва возеҳии ин нуқта қаблан, зикри ин ному лақабҳо дар ҷадвали махсуси мансуби навоҳӣ ва деҳаҳо ба мақсад мувофиқ доништа шуд, чаро ки аз рӯйи ин ҷадвал мақому мартабаи онҳо дар байни мардум ва ба давраҳои қадим реша андохтани қисме аз онҳо ба андозае бозтоб мешавад [ниг.11, с.29-30]

Водии Поршинев

Номи деҳа	Номи зиёратгоҳ	Шакли зиёратгоҳ
Сохчарв	Ғукак,	Мазор
Сохчарв	Пири Нутманд	Остон
Сохчарв	Панҷаи Шох	Қадамҷой
Сохчарв	Сумби Дул-Дул	Қадамҷой
Сохчарв	Пири Ғаввос	Остон
Чохкандез	Пири Нутманд	Остон
Зевардашт	Пои Хоҷа	Қадамҷой
Зевардашт	Хоҷаи Солор	Остон
Зевардашт	Пири Нутманд	Остон

Бунӣ	Хучаи намозгоҳ	Қадамҷой
Бунӣ	Марқади Шамсиддин	Мазор
Ёмҷ	Шоҳ Толиб	Остон
Ёмҷ	Бобхид	Остон
Кӯҳк	Мирсайид Алии Ҳамадонӣ	Остон
Тем	Имом Зайнулобиддин	Остон
Тем	Шоҳ Бурҳони Валӣ	Қадамҷой

Шаҳри Хоруғ

Шош Хоруғ	Султони Валӣ	Остон
Болнисен	Шоҳ Неъматуллои Валӣ	Қадамҷой
Кӯчаи Саиден	Гулхани Саидчалол	Остон
Гулакен	Хӯчаи Бар	Остон
Хуфак	Шоҳ Бурҳон	Қадамҷой
Тирчид	Панҷаи Шоҳ	қадамҷой
Чинак		остон
Хичордев	Бибӣ Фотимаи Захро	остон

Водии Дарморахт

Бичундара	Хучаи Хизр	Остон
Нишусп	Шоҳи Вилоят	Остон

Водии Ғунд

Рож	Бибӣ Зайнаб	Остон
Боғев	Шоҳи Вилоят	Остон
Барсемдара	Пирони маскатижд	Остон
Сижд	Шоҳ Абдуллои Парвозӣ	Қадамҷой
Манем	Питфунҷостон	Остон
Вер	Сумби Дул –Дул	Қадамҷой
Имом	Имом Муҳаммади Боқир	Остон

Бисёрии остонҳо, чунон ки гуфтем, ном надоранд, онҳо бо ҳамин мафҳум ёд мешаванд. Шояд қисме аз онҳо ном доштаанд, вале он номҳо бо баъзе сабабҳо аз хотирҳо зудуда шуда, бо мафҳуми “остон” маҳфуз мондаанд. Миқдори остонҳои бе ному нишон хеле зиёд аст ва онҳоро дар доираи қадвал ҷой додан ғайриимкон мебошад. Аз ҷумла А. Шоинбеков дар ҷамоати деҳоти Ғарибшо Шабозов як остонеро бо номи Шоҳбурҳони Валӣ ба қайд гирифтааст, ки то ҳол аз тарафи ягон олим омӯхта нашудааст. Ривояте овардааст: “Баъди чанд муддат дар Шанбедех будан Шоҳбурҳон сафари худро ба тарафи Дарморахт идома дод. Шоҳбурҳони Валӣ ва ҳамсафаронаш аз Шанбедех ба деҳаи Нишусп омада ба воситаи Бичондара ба тарафи Шоҳдара азми сафар мекунанд. Аз ин хотир дар Бичондара низ остонеро ба Шоҳбурҳон марбут медонанд” [12,с. 26-27].

Ба ин монанд дар деҳаи Шитами ҷамоати Вер, ки яке аз деҳаҳои калонтарини водии Ғунди ноҳияи Шуғнон ба шумор меравад, ду остони ба номи Носири Хусрав алоқаманд номнавис гардид. Яке аз онҳо дар болои теппае, ки ду деҳа Зувору Виронро аз ҳам ҷудо мекунад, мавқеъ дорад. Он асосан аз санги мудавваре, ки шакли нонро дорад ва ба мисле ки бо корд аз байнаш буридаанд, иборат аст. Ин остон бо номи Пири Шоҳносир ёд мешавад.

Ривояте, ки дар байни бошандагони ин маҳал ва деҳоти атрофи он мавҷуд аст, аз забони яке аз калонсолони бомаърифати деҳаи Шитам Олимшо Шосаидов, ки бо таърихи диёру осори Носири Хусрав хуб ошноӣ, оварда мешавад: “Тавре ки аз қиблагоҳам ва гузаштагони дигари бомаърифати ин маҳал шунидаам, замоне ки Пири Шоҳносир аз ин мавзеъ гузар мекунад, дар маҳалли воқеияти ин остон дам мегирад ва нонро тайёр намуда тановул мекунад. Ин санг, ки нақши нони бо корд аз байн буридаро дорад, нақши нони Носири Хусрав аст. Гуё дуои хайре ҳам дар ҳаққи ин деҳа кардааст, ки заминаш гандумхез ва одамонаш ҳамеша аз нон сер бошанд”.

Остони дигаре, ки дар ин деҳа бо номи Носири Хусрав алоқаманд аст, «Ғижжаку рубоб» ном дорад. Он, асосан аз санги суфтае иборат аст, ки дар рӯяш нақши созиҳои мусиқии номбурда аккосӣ шудааст ва аз ин рӯ мавзеъ ба худ номи «Ғижжаку рубоб»-ро гирифтааст. Роҷе ба ин остон чунин ривоят аст: “Замоне ки Носири Хусрав бо роҳи Шитамдара ба тарафи водии Бартанг меравад, дар ҳамин мавзеъ дам гирифтааст ва рӯи ин санг нақши ғижжаку рубобро кашааст”. Дар замони пеш пайроҳаи душворгузари кӯҳӣ ба воситаи Шитамдара, ағбаи баланди ҳамеша барфпӯш, ки бо номи кутали Бартанг ёд мешавад, наздиктарин роҳе буд, ки тавассути он сокинони водии Бартанг ба водии Ғунд рафтумад мекардаанд. Ин пайроҳа то деҳи Равмеда водии Бартанг тул мекашад ва то солҳои 50-ум ҳам бо ин пайроҳа одамон рафтумад кардаанд ва он аз рӯи гуфти калонсолон тақрибан якрӯза роҳ буд. Мувофиқи ривояте, ки имрӯз ҳам дар байни мардум мавҷуд аст, аввалин шахсе, ки аз ин пайроҳа ва кутали Бартанг гузаштааст ва ё ба таври дигар онро кашф кардааст, Носири Хусрав будааст.

Дар бораи ду остони дигари водии Ғунд, остони Сабзпуш (деҳаи Вуж) ва остони Шоҳбурҳон воқеъ дар деҳаи Навобод ва ду остони дигар марбут ба Пир Шоҳносир ва Шоҳбурҳон дар ҷамоати Ғарибшо Шабозов, мутаассифона ягон ривоятро дарёфт накардем, сокинони маҳал фақат мавқеи ҷойгиршавиашонро медонанд.

Чун оид ба дигар остонҳои ноҳия дар китоби олимони нақлу ривоятҳо дарҷ шудааст, вочибӣ тақрор кардани ин ривоятҳо нест, аз ин хотир мо тасмим гирифтём, ки фаҳмиши мардуми Шуғнонро доир ба зиёратгоҳҳо маълум намоем.

Барои тадқиқи мавзӯи мо дар байни сокинони ноҳияи Шуғнон ва шаҳри Хоруғ пурсиш доир намудем. Натиҷаи пурсишномаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки бархе аз мардуми манотиқи Бадахшон ба остонҳо муддати тулонӣ эътиқод доранд ё ҳадди ақал онҳоро кадр мекунанд, дар ҳоле ки дар бархе аз манотиқ мардум ин ҷойҳоро фаромӯш карданд. Махсусан дар шаҳри Хоруғ ва ноҳияи Шуғнон аксари мусоҳибон, ҳатто таърих ва номи зиёратгоҳҳоеро, ки дар атрофи онҳо ҷойгиранд, намедонанд.

Чунончи А. А. Шакармамадов навиштааст: “Гарчанде ки дар замони Шуравӣ остонравӣ ва зиёрати онҳо манъ шуда бошад, эътиқод ба остонҳо чунон зиёд будааст, ки одамон пинҳонӣ ҳамеша ба зиёрати он мерафтанд” [10, с.13].

Бархе аз мусоҳибон, онҳое, ки аз таърихи Шугнон хуб огоҳ буданд пешниҳод кардаанд, ки зиёратгоҳҳо барои шиносоии мо хеле муҳим ҳастанд ва аз ин рӯ онҳо бояд ҳамчун макони таърихӣ ё осорхона, кушода нигоҳ дошта шаванд. Дар муқоиса бо шаҳри Хоруғ дар ноҳияи Шугнон ҷойҳои муқаддас дар посбонии мардуми маҳаллӣ қарор доранд. Онҳо дар ҳолати хуб нигоҳдорӣ шудаанд ва мардум то ҳол ба онҳо боварӣ доранд ва эътироф мекунанд.

Ҳадаф аз баргузори чунин пурсишҳо ташаккули маънавиёт, омӯзиши амиқи таъриху фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ, инчунин, дар тафаккури мардум ва махсусан, наврасону ҷавонон густариш додани эҳсоси эътиром ба ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳанги ғайримоддӣ аст.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои дигар нишон медиҳад, ки сайёҳӣ ҳамчун яке аз сарчашмаҳои даромади аҳоли дар ғанигардонии бучети давлатӣ саҳми назаррас мегузорад. Маҳз давлатҳои абаркудрат ба ҳамин восита тавонистанд таърихи худро пос доранд, ёдгориҳои таърихӣ, таърих, фарҳанг, дин ва урфу одатҳои мардумро муаррифӣ кунанд. Дар шароити имрӯза зиёратгоҳҳо ва мазорҳо дар баъзе ғӯшаҳои ҷаҳон ба макони таърихӣ мубаддал шуда, диққати сайёҳонро ба худ ҷалб мекунанд.

Дар ВМКБ зиёратгоҳҳо муаррифғари расму оинҳои мардум ба ҳисоб мераванд, сокинони вилоят асрҳо боз онҳоро ҳамчун ҷойҳои муқаддас нигоҳ доштаанд. Мутаассифона, аксарияти ин ёдгориҳои таърихӣ дар ҳолати нестшавӣ ва азбайнравӣ қарор доранд. Маҳз мероси таърихӣ фарҳангии ғаниамон метавонад моро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Адабиёт

1. Андреев, М. С. Таджики долины Хуфа / М.С. Андреев. – Душанбе, 2020. – 521 с.
2. Бобринской, А. А. Горци Верховьевъ Пянджа / А.А. Бобринской. – М.,1908. – 202 с.
3. Ғафурова, М. Зиёратгоҳҳои муқаддаси Бадахшон (The holly shrines of Badakhan. 2011) / М. Ғафурова. – Khogor: KEPP, 2011.– 25 с.
4. Қурбон, А. Фарҳанги гиромидошти табиат дар Бадахшон / А. Қурбон.– Душанбе: Аржанг, 2021. – 319 с.
5. История Горно-Бадахшанской автономной области. Том2 / Под.ред. Х.П Пирумшоев. – Душанбе: Пайванд, 2005.– 352 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2017 // Бадахшон. – 2017.–28 декабр.– №52 (10685).
7. Robert Middelton “Legends of the Pamiras. / Robert Middelton. – Crans-près Céligny,Switzerland February,2011- 63 с.
8. Ҷонбобоев, Н. Дурдонаҳои Бадахшон (асотир ва ривоятҳо) / Н. Ҷонбобоев, Ш. Муҳаммадшерзодшоев. – Хоруғ, 1992. – 54 с.

9. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Ҷилди 2. / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империял-групп, 2005. – 218 с.
10. Шакармамадов, Н. Остонҳо-осори таърихию фарҳангии мардум / Н. Шакармамадов. – Хоруғ: Логус, 2010. – 244 с.
11. Шоинбеков, А. А. Ёдгориҳои таърихӣ-археологӣи Шугнон / А. А. Шоинбеков // Шугнон. – Душанбе, 2014. – 520с.
12. Шоинбеков, А.А. Шохбурҳони Вали / А.А. Шоинбеков. – Душанбе, 2023. – 157 с
13. Шоххуморов, А. Памир страна Ариев / А. Шоххуморов. – Душанбе, 1997. – 98 с.

Сафаркулова Гулмох

СВЯТЫНИ И ИХ РОЛЬ В ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ ШУГНАНСКОГО НАРОДА

Паломничества к святым местам всегда играли важную роль в жизни народа, и некоторые из них издавна признавались местами прибежища для нуждающихся. Например, в народе существовали такие поговорки, как: «Святыня, являющаяся чистым местом, здесь исполняются мечты людей» и «Каждую цель, которую человек имеет в своём сердце, он достигает на пороге её осуществления».

В Шугнанском районе Бадахшанской области находятся ряд святилищ и святынь, таких как Пир Шахнасир, Панджай Шах, Пои Ходжа, Пир Нутманд, Шах Талиб, Имам Зайнулбиддин, Шах Бурхани Вали и другие, занявшие видное место в истории таджикской культуры. Эти святыни имеют древнюю историю, благодаря которой народ сохраняет свои обычаи и традиции. Следует отметить, что само слово «астан» очень древнее, а термин «мазар» возник после распространения ислама. Таким образом, пороги старше могил. Всего в районе насчитывается 32 святыни и гробницы, каждая из которых имеет свои уникальные истории и легенды, рассказывающие историю народа.

Местоположение святынь напрямую связано с их историей и происхождением. В рамках инициатив Правительства Республики Таджикистан и реализации ряда программ были защищены и возрождены священные исторические, культурные и природные объекты. Однако, к сожалению, с течением времени и под влиянием культурных изменений некоторые из них утратили своё историческое, культурное и религиозное значение. В результате исследования выяснилось, что сегодня некоторые святыни и святилища Шугнанского района утратили своё значение среди народа. Люди уделяют меньше внимания этим местам для молитвы, паломничества, исцеления, просьб о детях и других духовных нужд. Конечно, с одной стороны, это связано с развитием науки и техники, с другой — с изменением мировоззрения людей и их доверия к реальным вещам. Тем не менее, в современных условиях пороги Шугнанского района продолжают оставаться священными местами.

Ключевые слова: святыня, пороги, могила, верования, народ, село, Шугнан, наследие, анкета, легенда, обычаи.

Safarqulova Gulmoh

SHRINES AND THEIR ROLE IN THE SPIRITUAL LIFE OF THE SHUGHNAN PEOPLE

Pilgrimages to sacred sites have always played a significant role in the lives of people, with some sites traditionally recognized as shrines for those in need. For instance, sayings such as, “A shrine is a pure place where people's dreams come true” and “Every goal held in one’s heart is achieved at its threshold” reflect the cultural ethos.

In the Shughnan district of the Badakhshan region of Tajikistan, there are several notable shrines and natural sites, including Pir Shahnasir, Panjayi Shah, Pāyi Khāja, Pir Nutmand, Shah Talib, Imam Zayn al-Abidin, Shah Burhani Vali, and others, which occupy a prominent place in the history of Tajik culture. These shrines possess ancient origins, which have helped preserve customs and traditions. It is noteworthy that the term "astan" is ancient, predating the emergence of the term "mazar," which arose with the spread of Islam. Consequently, thresholds are older than graves. The district has 32 shrines and natural sites, each with its unique history and legends narrating the people's past.

The locations of these shrines are directly linked to their history and origins. Through initiatives by the Government of the Republic of Tajikistan and the implementation of several programs, sacred historical, cultural, and natural sites have been protected and revitalized. Unfortunately, over time and due to cultural changes, some have lost their historical, cultural, and religious significance. The research found that today, some shrines and sites in the Shughnan district have diminished in importance. People now pay less attention to these places for prayer, pilgrimage, healing, seeking children, and other spiritual needs. This decline is partly attributed to the development of science and technology and changing worldviews, which favor reliance on tangible realities. Nevertheless, these thresholds in Shughnan district remain sacred places in contemporary times.

Keywords: shrine, *astan*, *mazar*, beliefs, people, village, Shughnan, heritage, survey, legend, customs.

ТДУ:9точик+008+069+37точик+745.5+91точик+93026+75

**Мирзоев Саъдӣ,
Сафаров Мунаввар**

ШАҲРИСТОН – ОСОРҲОНАИ ТАЪРИХӢ

(Доир ба вазъи ёдгориҳои таърихии ноҳияи Шаҳристон)

Дар мақола перомунӣ шоҳкориҳои фаровони меъморӣ, асарҳои бузурги наққоширо рассомӣ, санъати кандакорӣ чӯб, ки дар Шаҳристон аз замони қадим арзи вучуд доштанд, маълумот оварда шудааст.

Шаҳристонро метавон осорхонаи таъриху фарҳанги қадимаи тоҷик номид. Пеиравӣ ва руиди Уструшан (Бунҷикат) ба асрҳои V-VII милодӣ рост омада, ташиққули бисёр соҳаҳои иқтисодӣ, равнақи шаҳрҳо, ҳунармандӣ, зироат, обёрӣ, нурзӯр шудани мубодилаи байналхалқии иқтисодӣ ва фарҳангӣ маҳз ба ҳамин давра рост меояд.

Шаҳри қадимаи Бунҷикат, ки дар қаламрави ноҳияи Шаҳристон ҷойгир аст, аз тарафи бостонишиносони Шуравӣ ҳанӯз дар соли 1952 мавриди ҳафриёт қарор дода шуд. Натиҷаи наҷуҳиҳои муаррихону бостонишиносон бар он аст, ки шаҳри Бунҷикат таърихи беи аз 5–7 ҳазорсола дорад.

Муаллифон дар мақола аз ҳолати садамавии қишки Чилҳуҷра изҳори нигаронӣ намуда, арзиши муҳими таърихӣ доштани ёдгориҳои таърихии ноҳияи Шаҳристонро ёдрас кардаанд ва пешниҳод менамоянд, ки ниҳодҳои салоҳиятдор, бахусус Агентии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шуъбаи ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ ва МД “Иттиҳодияи илмӣ-истеҳсолӣ оид ба тармим, барқарорсозӣ ва муҳофизати ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ”-и Вазорати фарҳанг дар ин самт чораҳои зарурӣ андешанд.

Калидвожаҳо: *Шаҳристон, осорхонаи таърихӣ, фарҳанг, маъҳаз, ҳафриёт, бостонишинос, ҷуғрофиё, сарчашмаҳои таърихӣ, рассомӣ, санъати кандакорӣ.*

Сарҳади таърихии Шаҳристон он гунае, ки дар асрҳои VI–VIII будааст, ҳамон тавр боқӣ монда, маркази он ҳавзаи Уротеппаю Шаҳристон маҳсуб мегардад. Худуди он дар ҷануб аз музофоти болооби Зарафшон оғоз шуда, то ба ёнаҳои шимолии қаторкӯҳи Ҳисор тӯл мекашид. Дар шимол сарҳади он Сирдарё, дар шарқ тахминан мулки Хуканд будааст. Сарҳади ноҳия дар шимолу ғарб музофоти Самарқанд доништа мешуд.

«Дар маъҳазҳои хитой ин ноҳия Сао (Саои шарқӣ), ё худ Су-дуй-ша-на (Sfo-tgâi-şa-nâ) номида шудааст. «Тан-шу» хабар медиҳад, ки қароргоҳи малик дар ёнаи шимолии кӯҳи Боси (ё Поси) мебошад (эҳтимол, қаторкӯҳи Туркистон бошад.– Б.Ғ.). Ин маҳал дар қадим ба шаҳри Арши, яъне Фарғона тобеъ буд. Ши (Тошканд) ва Кан (Самарқанд) аз ин ноҳия дар масофаи баробар воқеъ буданд. Тухоло (Тахористон) андак дуртар доништа мешуд» [2, с. 333]. Дар китоби Аллома Б. Ғафуров «Тоҷикон» дар истинод ба маъҳазҳои хитой (Сюан-сзан), дар бораи музофоти Сао ё Сутулисена маълумоти ҷолибе дарҷ гардидааст. Аз ҷумла тазаккур дода мешавад, ки андозаи худуди Сутулисена 1400 ё 1500 ли мебошад (нисбат ба ноҳияи Чоч 1,5 баробар калонтар ва нисбат ба ноҳияи Самарқанд андаке камтар).

Сарҳади шаркии ноҳия дарёи калонест (Сирдарё дар назар аст). Анвои таом ва расму одати мардуми музофоти Сао ба мардуми Чоч монанд аст.

Ибни Хурдодбех (820-912) муаллифи яке аз нахустин асарҳои чуғурофиёии донишмандони мусулмон – “Масолик ва мамолик” ба ҳайси ходими давлатии Хилофати Аббосӣ дар бораи тавсифи чуғурофиёи Замин, мамлакатҳо ва вилоятҳои онҳо, роҳҳо, масофаи байни шаҳру рустоҳо маълумоти муҳим додааст. Ӯ дар китоби мазкур овардааст: “Аз Зомин то Собот ду фарсах, сипас то Усрушана ҳафт фарсах ки ду фарсахи он дар дашт ва панҷ фарсахи он масири обӣ аз сӯи шаҳр аст, лизо аз Самарқанд то Усрушана бисту шаш фарсах роҳ аст”[3, с.47].

Чуноне ки аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, суғдиёни кӯхистони Уструшан бар зидди истилогарони юнону мақдунӣ ва арабҳо муборизаи шадид бурдаанд. Искандар пас аз забти маркази Суғд Мароқанд (Самарқанд) ба самти шимоли шарқӣ ҳаракат намуд. Суғдиён бо ҳам муттаҳид шуда, ба лашкари Искандар зарбаҳои муҳлик заданд. “Яке аз аввалин намунаҳои ин мубориза бархурди тачовузгарони юнонӣ бо тоифаҳои суғди вилояти кӯхистони Уструшан мебошад, ки дар вақти аз кӯхсори байни Мароқанд ва Киропол гузаштани аскарони Искандар рӯй дода буд” [9, с.84].

Мувофиқи маълумоти асноди аз Қалъаи Муғ пайдогардида дар ибтидои асрҳои миёна вилоят Уструшана ном доштааст ва ҳокимони Уструшанро бо унвони «афшин» ном мебурдаанд.

Болоравӣ ва нашъунамои Уструшан (Бунчикат) ба асрҳои V-VII милодӣ руҳ дода, ташаккули бисёр соҳаҳои иқтисодӣ, равнақи шаҳрҳо, хунармандӣ, зироат, обёрӣ, пурзӯр шудани мубодилаи байналхалқии иқтисодӣ ва фарҳангӣ маҳз ба ҳамин давра рост меояд. Шохкориҳои фаровони меъморий, асарҳои бузурги наққошию расомӣ, санъати кандакории чӯб дар Шаҳристон арзи вучуд намудаанд.

Аҳмад ибни Абияъқуб (таърихи вафоташ 897), муаллифи яке аз асарҳои чуғурофиёӣ муътабари асри нухум – “Ал-булдон”, ки дар бораи мамлакатҳо, вилоятҳо ва шаҳрҳо маълумот додааст, оид ба мамлақати Афшин менависад: “ва аз Самарқанд то Усрушана-мамлақати Афшин панҷ манзил роҳ аст ва мамлақати Усрушана васеъ ва бошукӯҳ аст ва гуфта мешавад, ки дар он чаҳорсад дижи устувор вучуд дорад ва онро иддае шаҳрҳои бузург Арасманда, Зомин, Монак ва Ҳиснак аз чумлаи онҳост”[1, с.78].

Афшинҳои Уструшана (лақаби подшоҳони Уструшана, (“Торих-ул-хулафо”-и Суютӣ с. 364) дар асрҳои 8-9 аз хонадони Ковусиҳо будаанд. Қалъа ва диҷҳои мустаҳками Ковусиёнро истилогарон ба осонӣ фатҳ карда наметавонистанд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки арабҳо баъди зиёда аз 100 соли ишғоли Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва дигар шаҳрҳои бузурги Мовароуннаҳр ба сарзамини Уструшан соли 822 ворид мешаванд. В. В. Бартолд дар асоси маълумоти сарчашмаҳо пойтахти Уструшанро шаҳри Бунчикат донистааст.

В. В. Бартолд бар он бовар аст, ки маркази Уструшан – шаҳри Бунчекат аз шаҳрҳои калон маҳсуб меёбад ва дорои боғу биноҳои боҳашамат асту аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ дорои манзараи дилфиреб тасвир гардидааст, зичии аҳолии зиёд ва аз ҷиҳати таносуб як миллатанд [ниг. 4, с.47-48].

Дар китоби “Худуд-ул-олам”, ки муаллифаш номаълум аст ва дар даврони Сомониён соли 982-983 таълиф гардидааст, оид ба Бунчиқас чунин навишта шудааст: Бунчиқас (Навинчқас) қасабаи Сурӯшана аст ва мустақарри мири ин ноҳият аст ва ҷое бисёрмардум ва ободон ва бо неъматӣ бисёр ва обҳои равон”. Аз ин маълум мешавад, ки қасабаи мазкур сераҳоли ва хеле обод будааст [12, с. 64].

Оғози омӯзиши таърихи минтақа ба давраи ҳамроҳшавии Осиёи миёна ба Россия рост меояд. Солҳои 1949-1950 дастаи махсуси «Уструшана»-и экспедитсияи археологӣи тоҷик бо роҳбарии Олга Иванова Смирнова бо иштироки Л. С. Бретенитский, А. М. Манделштам ва Н. Н. Неъматов ба якумин тадқиқи ҳафрии Уструшан аз Шаҳристон ибтидо гузошт. Корҳои пайдарпайи дарозмуддат оид ба ҳафрии Шаҳристон аз соли 1955 бо роҳбарии Н. Н. Неъматов оғоз шудааст. Дар пажӯҳиши археологӣи Уструшана В. А. Ранов, Б. А. Литвинский, Т. Т. Кияткина, Т. В. Беляева, У. Пулодов, С. Ш. Марофиев, Н. Раҳимов, Т. И. Зеймал, Е. Д. Салтовская, Ю. Ёқубов, Э. В. Килчевская ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Ҷамъбасти аввалини тадқиқотҳо дурустии хулосаҳои В. В. Бартолдро пурра тасдиқ кард. Ҳоло комилан исбот шудааст, ки харобаҳои Қалъаи Қаҳқаҳаи I, II, III Шаҳристон харобаҳои шаҳри асри миёнагии Бунчиқат, пойтахти Уструшана мебошад.

Шаҳри Бунчиқат ҳамчун маркази бузурги ҳунармандӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ, тақрибан дар асрҳои V-VI милод арзи вучуд карда, дар асрҳои IX-XII ба се қисм ҷудо мешавад: Кӯҳандиз (Қалъаи Қаҳқаҳа II), Шаҳристон (Қалъаи Қаҳқаҳа I) ва қисми ҳунармандию тичоратӣ – работ.

Кунб номи шаҳристонӣ шаҳр буда, бо девори махсуси ду дарвозадор ихота шуда буд. Рӯдхонаи Сарин, ки аз байни шаҳр ҷорӣ мешуд, шаҳро аз тариқи каналҳои аз он баровардашуда бо об таъмин менамуд. Атрофи Кӯҳандизро ҷаҳор девор бо ҷаҳор дарвоза устувору касногузар карда буданд. Мувофиқи маълумоти маъхазҳо аз биноҳои шаҳр қасри дар кӯҳандизбудаи ҳоким, масҷиди ҷомеъ, маҳбаси арк зикр шудаанд [ниг. 5, с. 8-9].

Қалъаи Қаҳқаҳа, димнаи шаҳри Бунчиқат, ки дар наздикии деҳаи Шаҳристонӣ ноҳияи Уротеппа воқеъ аст, дар охири асри 19 - ибтидои асри 20, солҳои 1949-50 қисман азнавсозӣ карда шуд. Аз соли 1956 Экспедитсияи археологӣи комплекси шимоли Тоҷикистон ба ҳафру тадқиқи Қалъаи Қаҳқаҳа машғул гардид. Қалъаи Қаҳқаҳа аз 3 димнаи алоҳида (қалъаи Қаҳқаҳа – I, II, III) ва иншооти атрофи онҳо иборат аст. Қалъаи Қаҳқаҳа – I ва Қалъаи Қаҳқаҳа – II дар суфаи соҳили чапи Шаҳристонӣ, Қалъаи Қаҳқаҳа – III дар соҳили рости он, қисми ҷанубӣ-ғарбии деҳаи Шаҳристон ва дигар харобаҳои атроф дар ҳудуди боқимондаи деҳа воқеанд.

«Дар солҳои 1965-1972 қасри арки дохилии Қалъаи Қаҳқаҳа – I, ки аз 20 хона, аз ҷумла толори асосӣ, толори хурди қабул, якчанд хонаҳои калони иқоматӣ, долонҳои фароҳу тӯлонӣ ва дигар хонаҳо иборат буд, ҳафр шуд. Пешайвони тахти ҳоким дар рӯбарӯи толори асосӣ ҷойгир шудааст... Ин ёдгории аҷоибӣ меъморӣи Истаравшан дар Осиёи Миёна яке аз калонтарин қасрҳои анъанавӣи ибтидои асрҳои миёна мебошад» [6, с. 21; 29].

Қалъаи Қаҳқаҳа-I деворҳои мустаҳками поҳсагин (баладиаш то 11м ва ғафсиаш то 8м), бурҷҳо ва ду дарвозаи истехкомӣ (дар деворҳои шимолӣ ва ғарбӣ) дошт. Аз сабаби дар суфаи кӯҳӣ ҷойгир будани димна ва

истехкомҳояш Қалъаи Қаҳқаҳа – I амалан фатҳнопазир буд ва шаҳристони ш. Бунҷикат маҳсуб мегардид.

Қалъаи Қаҳқаҳа–II чанубтари димнаи якум воқеъ буда, сатҳи нисбатан хурдтари чоркунча (230x210 м) дорад. Даромадгоҳи димна (дар кунҷи шимолӣ-ғарбӣ) бо девору бурҷҳои иловагӣ ва дар кунҷи шимолу шарқии димна боқимондаи қасри секабатаи ҳоким ҳафр шудааст, эҳтимол меравад, ки қисми боқимондаи димна, майдони чамъшавии аҳоли будааст.

Қалъаи Қаҳқаҳа II куҳандизи аввалини шаҳри Бунҷикат буда, то асрҳои 7-9 вучуд дошт ва соли 822 аз ҳучуми лашкари волии Хуросони Хилофати араб Аҳмад ибни Абӯҳолид хароб шудааст.

Димнаи Қалъаи Қаҳқаҳа – III дар қисми чанубӣ-ғарбии деҳаи Шаҳристон воқеъ буда, саддҳои ҷӯкидаи чанубӣ, қисман шарқӣ ва шимолӣ, бурҷҳои кунди шарқӣ ва шимолӣ он то ҳол боқӣ мондаанд. Истехкомҳои Қалъаи Қаҳқаҳа – III бузургу пуриқтидор буданд: девори тадқиқшудаи чанубии он (ғафсиаш 7 м) се маротиба бино ёфтааст; бурҷи шимолӣ, ки дар соҳили Шаҳристонсоӣ воқеъ буд, ҳангоми муҳосираи қалъа иншооти махфии обтаъминкунӣ дошт. Ҳангоми ҳафриёт дар димна ба миқдори зиёд маснуот: офтобаи сафолини сирдори мурғобишакл, симобкӯзаҷаҳое, ки нақшҳои хандасию наботӣ доштанд, зарфҳои шишагӣ ва кӯзаҷаи биринҷӣ, тангаҳои мисину нуқрагини мансуби ибтидои давраи ҷоришавии дини ислом, аҳди Сомониён, Қарахониён ва ғайра ёфт шуданд. Ин бозёфтҳо ва осори истехкоми (қалъаи Қаҳқаҳа – III) аз пешрафти ҳунармандию тичорат ва дараҷаи баланди маданияти моддӣи шаҳриён шаҳодат медиҳанд. Димнаи қалъаи Қаҳқаҳа – III харобаи работи Бунҷикат аст. Аз харобаҳои қалъаи Қаҳқаҳа осори меъморӣ, санъати наққошӣ, кандакорӣи чуб, сафолот, маснуоти заргарӣ ва ғайра ёфт шуданд. Қалъаи Қаҳқаҳа яке аз истехкомҳои бузурги тоҷикон дар асрҳои миёна буд, ки дар он ниёғони тоҷикон – истаравшаниҳо ҳаёти мутараққӣи иқтисодию маданияро аз сар гузаронданд [ниг. 7, с. 45-46]

Тадқиқоти таърихӣ-бостонии солҳои охир тасдиқ мекунад, ки Уструшан ҳамчун вилояти таърихӣ-маданияти алоҳида, алалҳусус, дар давраи Кӯшониён ба авҷи тараққиёти худ расида буд. Дар баробари инқирози империяи Кӯшониён Уструшан ба кишвари мустақил табдил ёфт ва он сулолаи шохони худро дошт, ки унвони афшин дошта, дар воқеаномҳои Бэйши (воқеаномаи соли 435-и милодӣ навишта шудааст ва муаллифи он Ли-Ян-Шоу мебошад) аз он ёд карда шудааст.

«Асрҳои V-VIII мелодӣ давраи болоравӣ ва нашъунамои Уструшан, аз ҷумла ташаккули соҳаҳои гуногуни фарҳанги моддӣи маънавӣ, равнақи шаҳрҳо, ҳунармандӣ, зироат, обёрӣ, пурзӯр шудани мубодилаи байналхалқӣи иқтисодӣ ва маданӣ буд. Яку ним асри ин давра бо муборизаи қаҳрамонона барои озодӣ ва истиқлолият ба муқобили тохтутозҳои халифаҳои аббосӣ (охири асри VII-аввали асри IX) гузаштааст» [6, с. 43].

Қасри Қалъаи Қаҳқаҳа I, ганҷинаи ҳақиқӣи санъат маҳсуб мегардад. Таи ҳафриётҳои солҳои 1965-1971 аз байни харобаҳо ҳазорон порчаҳои пурнақшунигори деворҳо, қариб 70 манзараи сюжетӣ, 200 қисми ҷӯбҳои кандакоришудаи сӯхта пайдо шудаанд, ки бархе аз онҳо намунаи шохкориҳои сазовори аҳамияти ҷаҳонӣ буда, аз рушду нумӯи бемайлоии Бунҷикати Бостонӣ шаҳодат медиҳанд.

Композитсияи «Модагурге, ки ду кӯдакро мемаконад» аз кашфиётҳои нодири археологӣ қалбаи Қаҳқаҳа ба ҳисоб рафта, гувоҳи он аст, ки Бунҷикат дар асрҳои қадим пули фарҳангӣ буд, ки тамаддуни Ғарбро бо Шарқ пайваст мекард. Тасвири мазкур асоли Рими Қадимро ба ёд меорад, ки дар он модагург ду фарзанди Эней (асосгузори Рими Қадим) – Ромул ва Рем-ро шир медахад ва ин асоли рамзи шаҳри Рими Қадим мебошад. «Модагурге, ки ду кӯдакро мемаконад» дар Эримтажи шаҳри Санкт-Петербурги Федератсияи Россия ба намоиш гузошта шудааст.

Метавон хулоса намуд, ки давлатҳои қадимаи тоҷикон дар шоҳроҳи бузурги трансконтиненталии тиҷоратӣ ва дипломатии байни Шарқи Наздику Шарқи Дур, ҳамчунин дар равобӣ байни халқҳои ин минтақа нақши боризе доштанд. Мубодилаи сарватҳои маънавӣ аз тарафи савдогарону сафирон, сайёҳон ва миссионерони ин мамлакатҳо дар он замонҳо ба сурати анъана даромада, дарёфти намунаҳои гуногуни нумизматика (ҳар гуна сиккаҳо, тангаҳо, медалҳо ва ғайра) далели онанд, ки дар асрҳои VI-VII ва ибтидои асри VIII робитаҳои мардуми Осиёи Миёна ва Византия дар ҳолати рушду тараққӣ будааст.

Ҳамин тавр, мусаввараи «Модагурге, ки ду кӯдакро мемаконад» бо сужаи афсонавиаш боз як ҳолати то ҳол номаълуми таърихи маданияти маънавии Шарқу Ғарбро ошкор мекунад [ниг. 7, с. 21-29].

Ёдгории Чилхучра дар чанубтари деҳаи Шаҳристон дар баландии даромадгоҳи дараи Куликӯтан, наздики ҷои якҷояшавии дарёҳои Чарқӯтан ва Шаҳристонсой ҷойгир шудааст. Ёдгорӣ аз боқимондаи бино ва ҳавлии чоркунча иборат аст, ки аз тарафи чанубӣ-ғарбӣ ба бино пайваст мешавад. Ин теппа аз се тараф нишебиҳои тез дорад, аммо тарафи чанубиаш каме ҳамвор аст. Баландии умумии теппа аз доманаи шимолӣ-шарқӣ 29 м, аз он ҷумла қисмати сунбӯшӣ 6 м аст. Қисми зиёди сатҳи он – самти чанубӣ-ғарбӣ аз қабристонҳои мусулмонӣ иборат аст.

Чилхучра аз хишти хом ва поҳса сохта шуда, се давраи сохтмонро аз сар гузаронидааст. Ба давраи якум (асрҳои 4-6) чор хонаи марказӣ; ба давраи дуюм (асрҳои 6-7) роҳравҳои ғарбӣ, шимолӣ ва шарқӣ; ба давраи сеюм (асри 7 ибтидои асри 8) роҳравҳои чанубӣ ва табақаи дуюм мутааллиқанд. Дар Чилхучра на танҳо равоқҳои хонаҳои табақаи якум, балки гунбази баъзе хонаҳои қабати дуюм низ дар шакли хароба боқӣ мондааст. Агар то ин дам хонаҳои гунбазпӯши мураббаъ ва мудаввар маълум бошанд, дар Чилхучра хонаҳои трапетсияшакл ва чоряки доира бо гунбадпӯшонидашуда кашф гардидаанд. Олимони то ин дам гумон дошта буданд, ки тропи дарунҳолие, ки дар як вақт вазифаи даричаи рӯшноидароро адо мекард, танҳо дар асрҳои 9-10 (мақбараи Сомониён) пайдо шудааст. Аммо аз Чилхучра чунин тропи мутааллиқи асри 7 кашф шудааст [ниг. 7, с. 147-148].

Зинапоя ё поғундаи Чилхучра, ки ошёнаҳои якум, дуюм ва боми биноро байни ҳам мепайваст, муъҷизаи санъати меъморист. Он дар атрофи сутуни марказии мудаввар давр зада боло мебарояд. Дар ёдгориҳои ибтидои асрҳои миёна назари поғундаи Чилхучраро намебинем. Танҳо хеле дертар зинаҳои дохили манораҳо ва пештоқи биноҳои аз хишти пухта сохташуда ба ҳамин усул бино ёфтаанд. Аз тарафи чануби бинои асосии кушк ҳавлии мураббаъ (20x20 м) ҷой гирифтааст. Даромадгоҳи он қачу қилеб ва барои ҳифз мувофиқ буда, дар назди дарвозаи манораи дидбонӣ

доштааст. Хонаҳои қабати якуми Чилхучра роҳравмонанд буда, барои нигоҳ доштани захираи озуқа истифода мешудаанд. Қабати дуюм аз толори калон, толори хурд, ибодатгоҳи гунбазӣ ва чанд хонаҳои истиқоматӣ иборат будааст. Хонаҳои хоҷагӣ ва истиқоматгоҳи хизматгортон қад-қадӣ деворҳои шарқӣ ва ғарбии ҳавлӣ ҷой гирифтаанд. Бозёфтҳои Чилхучра аҳамияти калони илмӣ дорад.

Маҷмуи зарфҳои сафолӣ аз хуму хумча, хурмаю кӯза, дӯлча, табақу гуппӣ, деғу ҷароғи сиёҳ ва ғайра иборат аст ва сифати баланди онҳо аз маҳорати кулолони Уструшан шаҳодат медиҳад. Аз ҷӯб зарф, дук, кошуку кафлес ва ғайраҳоро сохтаанд. Асбобҳои оҳанӣ (табар, корд, пайкон, занҷир) ва биринҷӣ (медал, зангӯла, дирафш, сагаки тасма), дукҳои ҷӯбӣ, сангӣ, сафолӣ ва порчаҳои матоъҳои пахтагӣ, пашмӣ, палос ва ғайра, донаҳои ғалла (гандум, ҷав, арзан), донаҳои мева (шафтолу, зардолу, олу, pista, ангур, чормағз, зирк) ва устухонҳои ҳайвоноти хонагӣ аз дараҷаи тараккиёти оҳангарӣ, бофандагӣ, ғаллакорӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ уструшаниҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Деворҳои толори калон ва толори хурд бо тасвири серобуранг оро ёфта будаанд. Тасвирҳо аз сӯхтор ва намай зарар дидааст. Дар Чилхучра се бути сӯхтаи ҷӯбӣ ёфт шудааст. Ангуштарҳои нуқрагӣ ва биринҷӣ, гӯшворҳои биринҷӣ, нигинҳо аз лаъл ва шиша, муҳраҳо аз марҷон, ақик, лочвард, шиша маҳсули ҳунари заргарони маҳаллианд. Брактеати аз Чилхучра бадастомада дар Осиёи Миёна ҳафтумин аст. Дар он нимтани тоҷпӯши мӯйдарозе тасвир ёфтааст, ки аз ду канори ӯ катибаҳо сабт шудаанд. Брактеат асари барҷастаи санъати заргарӣ ва тасвирист. Қадимтарин асбобҳои мусиқӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз Чилхучра бозёфт шудаанд. Яке аз онҳо найи бачагона аст, ки аз буттаи най сохта шуда, шаш сӯроҳ дорад. Дигаре сараки дастаи руд аст ва ин асбоб чор гӯшак доштааст. Тадқиқҳо нишон додааст, ки руд таърихи ачибе дорад. Руд дар Суғд пайдо шуда, пас аз истилои араб дар мамолики араб паҳн шуд ва ал-уд ном гирифтааст.

Мавриди зикр аст, ки руд ҳамчун асбоби мусиқӣ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги тоҷик мавқеи хоса дошта, дар эҷодиёти шоирони форсу тоҷик чун сози руҳнавоз тараннум ёфтааст. Чунончи Хоча Ҳофиз мефармояд:

Чу дар даст аст руде хуш, бизан мутриб суруде хуш,
Ки дастафшон ғазал хонему поқубон сар андозем.

Гаронбаҳотарин бозёфти Чилхучра се тахтача аст, ки дар рӯи онҳо бо ранги сиёҳ хат навиштаанд. Ҳуруф ва забони хуччат суғдист. Гарчи шакли ҳарфҳо ва забони хуччатҳои Чилхучра аз ҳуруф ва забони суғди Самарқанд дар ҷузъиёт тафовут дорад, вале ҷиҳатҳои умумӣ баъзе зиёдтар аст. Яке аз ин хуччатҳо забонхатест дар бораи киро гирифтани ҳарҳо ҳангоми ҷамъоварии ҳосил мебошад. То ин дам дар ҳудуди Уструшан ягон хуччати пурра ва солим ба даст наомада будааст ва олимони рочеъ ба забон ва хутути уструшаниҳои қадим дер боз баҳс доштанд. Хуччатҳои Чилхучра ин масъаларо пурра ҳал карданд ва маълум шуд, ки уструшаниҳо бо ҳарфи суғдӣ навишта, бо яке аз лаҳҷаҳои маҳаллии забони суғдӣ ҳарф мезадаанд.

Ҳамин тавр, чунончи, У. Пулодов навиштааст: “Чилхучра асари барҷастаи санъати меъмории аҷдоди тоҷикон буда, оид ба таърих, санъати

меъмори ва кушксозӣ, истехкомот ва хочагӣ, санъати тасвирӣ ва заргарӣ, ҳунармандӣ ва саводнокии ниёғони мо маълумоти гаронбаҳо медихад. Дар шароити ҳозира пурра дастрас кардани ин ёдгории гаронбаҳо оид ба тамаддуни ибтидои асримиёнагии Осиёи Миёна комёбии бузург аст” [13, с.74].

Ёдгории дигари таърихии Уструшан теппаи Уртақурғон махсуб мегардад, ки дар масофаи 100 метр дуртар дар тарафи шарқии Чилхучра, 2,5 км дуртар аз деҳаи Шаҳристон, дар баландии соҳили Шаҳристонсой воқеъ гардидааст.

Ёдгорӣ дар натиҷаи сӯхтор хароб гардида бошад ҳам, бозёфтҳои он шаҳодат медиҳанд, ки он кушкҳои мустаҳкамҳои аристократӣ, бо намунаи баландии санъати меъмори аз шохқориҳои Бунҷикати Бостонӣ ба шумор меравад.

Уртақурғон барои омӯзиши таърихи бинокорӣ ва санъати нафиси ҷӯбкорӣ, пеш аз ҳама, таърихи «равзан»-созӣ ёдгории хеле гаронбаҳо буда, навъе аз кушкҳои ибтидоии асримиёнагиро ба ёд меорад: хонаҳои дар болои суфаи баланд бунёдгардида дар миёни ҳавлӣ ҷойгир шуда, танҳо гирди ҳавлӣ бо деворҳои азим ва бурҷҳои махсус мустаҳкам карда шудааст.

Кушкҳои омӯхташудаи Уструшан дар қатори умумияти таърихиашон бо усулҳои аниқии бинокорӣ фарқ мекунад. Онҳоро аз нуқтаи назари сохти нақшакашӣ, умумӣ ва таносуби иншооти ҳарбӣ-истехкомӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Гурӯҳи якум аз ду ёдгорӣ иборат аст: Қалъаи Қаҳқаҳаи 2 ва Уртақурғон. Хусусияти умумии онҳо дар суфаи баланд истодани сохтмонҳои азими дохилии истиқоматӣ ва мавҷудияти иншооти мудофиавӣ-истехкомӣ дар атрофи ҳавлӣ мебошад. Аммо дар баробари хусусиятҳои умумӣ доштани ҳар ду кушк аз якдигар бо баъзе ҷузъиёти нақшакашии худ фарқ мекунад ва ҳамин тариқ ҳамчун ду шакли як иншоот ба назар мерасанд. Қалъаи Қаҳқаҳаи 2 ҳавлии васеи росткунҷа дорад, ки амалан дар як тараф ҷой гирифтааст, худ бино бошад, аз се қабат иборат буда, ба тадриҷ ба тарафи ҳавлӣ баланд мешавад. Деворкашии берунии Уртақурғон, ки бурҷҳо ва камингоҳ дорад, барои мудофиакунандагони қалъа мувофиқ карда шудааст.

Ёдгории дигари таърихӣ, ки Тирмизактеппа ном дорад, қисми таркибии маҷмааи шаҳри Бунҷикат-пойтахти Уструшан мебошад.

Ин ёдгории археологӣ асрҳои 7-8 аз хишти хом ва поҳса сохта шуда, дар болои теппаи баландии соҳили Каттасой қад афрохтааст ва бо мақсади истехкоми дидбонӣ ва истиқоматгоҳи аскарон бунёд гардидааст. Он қисми шимолӣ шаҳри Бунҷикатро мудофиа мекард.

Дар баробари ин ёдгориҳои таърихӣ, метавон даҳҳо намунаи шохқориҳои миллиро, ки аз собиқаи беназири санъату фарҳанги миллати тамаддунофари тоҷик ҳикоят мекунад, дар ин осорхонаи таърихӣ – Шаҳристони қадима пайдо намуд.

Кушкҳои Уструшан нишонаи барҷастаи ташаккули форматсияи ҷамъиятӣ (феодализм) буда, намоиши зебои санъату фарҳанги тоҷикон дар аҳди қадим мебошад.

«Фаридуннома»-ю «Кованом»-и Шаҳристон дар кандакории пештоқ (тимпан)-и толори қасри афшинҳо. Кандакорӣ калони рӯи девору шифт, ки дар болои девори толори шаҳнишинии қасри қалъаи Қаҳқаҳаи I нақши тимпанро мебозид, шохасари ҳақиқатан нодири санъати ҷаҳонӣ мебошад. Тимпан, ки аз се тахтаи калонҳаҷм таркиб ёфта, бо часпакҳои дарунии ҷубин

ба ҳам васл шудааст, сурати бисёр зебои байзамонанд дорад. Бари вай 293 см, баландиаш 143 см ва ғафсиаш 8-9 см мебошад. Дар вақти сӯхтори қаср рӯи тимпан сӯхта дар назди рахнаи даромадгоҳ дар байни ду суфа ба замин афтодааст.

Аз ҷиҳати композитсия манзараро ба ду сатҳи тасвир ва сюжет тақсим кардан мумкин аст. Сатҳи даруни асосаш ҳамвор, ки мучассамаҳои барҷаста дошта, аз ду паҳлу ва аз боло ҳошияи сербари секабатаи шаклаш нимбайзадор аст. Майдонҳои ҳар ду сатҳи манзара ба ҳамдигар мутаносиб буда, дар меҳвари марказии сатҳи дарунӣ композитсияи асосии сюжет ҷо гирифтааст.

Дар маркази қатори поёни сатҳи миёна сурати як навъ махлуқи афсонавӣ канда шудааст, ки тану сараш ошкор аломатҳои одамии доранд. Аз ду тарафи ин махлуқ ду гурӯҳи саворагон (аз ҳар ҷониб ҷаҳорнафарӣ) аспхояшонро давонда истодаанд. Аспон дар як саф, яке аз дигаре дар масофаи баробар ҷо гирифтаанд. Онҳо бо маҳорати баланд, бо тамоми аломат ва ёлу зину рикобхояшон кандакорӣ шудаанд... Ду аспи пеш ба махлуқи афсонавии одамшакл дар афтодаанд: сумҳои пойҳои пешашон ба болои миён ва тумшукхояшон ба болои гарданааш гузошта шудаанд. Ҳамин тавр, махлуқи афсонавии одамшакл дар ихотаи зичи аспон ва саворагони онҳо мондааст...

Аз таҳлили мусаввараи нақшу нигорҳо ва кандакорӣҳои тимпани қалъаи Қаҳқаҳа маълум мешавад, ки онҳо инъикоси анъанаҳои афсонавии халқҳои Эрони қадим мебошанд. Дар пеши назари мо таҷассуми бадеии сюжети асосии достони қаҳрамони Фаридун ва Коваи оҳангар ва муборизаи онҳо бо Заҳҳоки морон намоён аст. Ин сюжети достонҳои қадимии дертар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ инъикосгардида мебошад. Вале ҳаминаш бешубҳа аст, ки намунаҳои номбаршудаи санъати наққошӣ ва кандакорӣ аз он доираи афсонаҳои зардуштии замони Сосониён, ки Фирдавсӣ истифода бурдааст, хеле қадимтаранд. Пайдоиши яке аз ин афсонаҳо образи Заҳҳок ба муносибати расман эълон шудани ҳайкалчаи сафолини Эрмитажи давлатӣ аз тарафи Н. В. Дяконова дар адабиёт муфассал санҷида шуд. Дар ин ҳол вай ин образро комилан дуруст аз тасаввуроти қадимтарини мардуми Эрон, Осиёи Миёна ва Ҳиндустон мешуморад.

Амалиёти Фаридуну Коваро парие дар сурати Сурӯш идора мекунад. Ин эпизод дар манзараи кандакорӣ дар шакли ҷонвари сесара дар қабати болои сатҳи миёна тасвир ёфтааст. Баъди тамошои кандакорӣ байтҳои ҷовидонаи “Шоҳнома”-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ пеши назар меоянд:

Чу шаб тиратар гашт, аз он ҷойгоҳ,
Хиромон биёмад яке некхоҳ.
Фурӯҳишта аз мушк то пой мӯй,
Ба кирдори ҳури бихиштиш рӯй.
Сурӯше бад-ӯ омада аз бихишт,
Ки то боз гӯяд бар-ӯ хубу зишт.
Сӯи меҳтар омад ба сони парӣ,
Ниҳонаш биёмӯхт афсунгарӣ.
Ки то бандҳоро бидонад калид,
Кушода ба афсун кунад нопадид.

Сужаи асосии сатҳи миёнаи манзараи кандакорӣ ҳамин гуна аст. Аммо тасвири ҷангҳо дар доираҳои ҳошияи байзашакли берунӣ инъикоси

эпизодҳои дурустии ҷангҳои Фаридуну Кова бо ҷанговарони Заҳҳок мебошад. Лашкариёни Фаридуну Кова дар сар тоскулоҳ, вале Заҳҳокиён салла доранд. Ин ба пайдоиши қаҳрамонони дoston мувофиқат мекунад, зеро лашкариёни Фаридуну Кова эронинаҷод ва лашкари Заҳҳок арабитабор мебошанд.

Манзараи кандакории мазкур, бешубҳа, аз шохкории қадимаи мардуми Устурушан ҳикоят карда, ғалабаи ногузири қувваҳои некӣ, адолат ва меҳнати осоишта, ки идеали мардуми тоҷикро ифода мекунад, таҷассум менамояд.

Агар мо то имрӯз аз анъанаҳои қадимии қаҳрамоноҳои халқамон фақат ба воситаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ошноӣ пайдо мекардем, акнун таҷассуми онҳоро дар санъати ҳайкалсозӣ низ мебинем ки назар ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ хеле қадимитар будааст. “Дар пеши назари мо таҷассуми бадеии сюжети асосии дostonи қаҳрамонии Фаридун ва Кован оҳангар ва муборизаи онҳо бо Заҳҳоки морон намоён аст. Ин сюжети дostonҳои қадимӣ дертар дар асри X дар асари безаволи Фирдавсӣ «Шоҳнома» тақдир шудааст. Вале ҳаминаш бешубҳааст, ки намунаҳои номбаршудаи санъати наққошӣ ва кандакорӣ аз он доираи афсонаҳои зардуштии замони Сосониён, ки Фирдавсӣ материалхояшонро аз он гирифта буд, хеле қадимитар мебошанд. Пайдоиши яке аз ин афсонаҳо образи Заҳҳок ба муносибати расман эълон шудани ҳайкалчаи сафолини Эрмидажи давлатӣ аз тарафи Н. В. Дьяконова дар адабиёт муфассал санҷида шуд. Дар ин ҳол вай ин образро қомилан дуруст аз тасаввуроти қадимтарини мардуми Эрон, Осиёи Миёна ва Ҳиндустон бароварда, мегӯяд, ки ҳамчун муъҷизаи сесара тасвир кардани Заҳҳок дар асл аз маъбадҳои Ҳиндустону Осиёи Миёна пайдо шудааст”[5, с. 45].

Ёдгориҳои таърихии Шаҳристон ба ҳифзу эҳё ниёз доранд. Мутобиқи Феҳристи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии ноҳияи Шаҳристон (аз 05.12.2023, №771) дар ҳудуди ноҳия 103 адад ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ба қайд гирифта шудааст. Аз ҷумла, 81 адад ёдгориҳои бостонӣ, 14 адад ёдгориҳои динӣ ва меъморӣ ва 8 адад ёдгориҳои монументалӣ [11, № 771].

Ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ шаҳодатномаи миллат буда, арҷгузорӣ ба онҳо арҷ гузоштан ба миллат аст. Қонуну қарорҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва дастурамалҳои қабулкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт гувоҳи ғамхориву пуштибонии Давлату Ҳукумати Тоҷикистон ва алаҳусус, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мероси фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик маҳсуб мегардад.

Бо дастуру супоришҳои роҳбарияти олии кишвар, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоту идораҳои дахлдори соҳавӣ ҷиҳати дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ кардани мероси таърихӣ фарҳангӣ қорҳои назаррасро ба анҷом расонидаанд. Аз ҷумла, ба тасвир расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ»(2017), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ»(16.04.2017), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2006 «Дар бораи таъсиси мавзӯҳои муҳофизати объектҳои ғайриманқули мероси таърихӣ фарҳангӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 «Дар бораи қайдҳои низомии нигоҳдорӣ мавзӯҳои муҳофизати объектҳои ғайриманқули мероси таърихӣ фарҳангӣ» ва ғ. ба он далолат мекунанд, ки

дар масири хифзу ниғаҳдории ёдгориҳои таърихии кишварамон гомҳои устувор бардорем ва ба мероси таърихӣ фарҳангии халқи азизамон арчгузор бошем.

Ҳарчанд ёдгориҳои таърихии “Шаҳри Бунҷикат” (қалъаҳои Қаҳқаҳаи I, II, III) барои ворид гардидан ба Феҳристи асосии мероси фарҳангии умумичаҳонии ЮНЕСКО пешниҳод шудааст, вале ин ҷануз охири кор нест. Зеро Тоҷикистон аз лиҳози хусусияти тамоюли таърихӣ кишвари фарҳангии суннатӣ аст. Бинобар ин, хифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ, ҳамчун ҷузъи ҷомеаи муосири Тоҷикистон бағоят муҳим мебошад. Суннатҳои мероси фарҳангии ғайримоддӣ дар Тоҷикистон зиндаанд ва қисмҳои таркибии фарҳангии имрӯзаи он ба шумор мераванд. Вале мардуми дорои суннатҳои бой, ки таърихан ва имрӯз ба давлатҳои ҳамсоя ғизои маънавӣ мебахшад, аини замон мероси фарҳангии ғайримоддӣ худро ҳанӯз ба расмият надаровардааст. Ин аз он ҷиҳат хавфнок аст, ки ҳамсоғон, ки ҷараёни барасмиятдарориро оғоз намудаанд, фарҳангии тоҷикии қабулнамудаашонро ҳамчун фарҳангии асили хеш муаррифӣ мекунанд.

Тибқи Феҳристи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоди ёдгориҳои бостонӣ дар ҳудуди ноҳия 43 адад буда, мутаассифона, аксарияти ёдгориҳо дар ҳолати ногувор ё дар вартаи маҳшавӣ қарор доранд ва хифзу эҳёи онҳо вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти даҳдори ҷумҳурӣ мебошад [ниг. 11, с. 108-110].

Дар робита ба гуфтаҳои боло ёдгории таърихии кушки Чилхучра ва ёдгориҳои Шаҳристони қадим, ки дар баробари арзиши бемисли таърихӣ, як саҳифаи муҳимтарини таърихи миллати куҳанбунёди мо ба шумор меравад, дар ҳолати садамавӣ қарор дошта, ниёз ба болопӯшнамоӣ ва муҳофизат дорад. Аз ин рӯ, ниҳодҳои марбута, мисли Агентии хифзи мероси таърихӣ фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шуъбаи хифзу истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ ва МД “Иттиҳодияи илмӣ-истехсолӣ оид ба тармим, барқарорсозӣ ва муҳофизати ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ”-и Вазорати фарҳангро зарур аст, ҷиҳати рафъи харобшавии ин ёдгории таърихӣ ва дигар ёдгориҳо ҷораҳои саривақтӣ андешанд.

Адабиёт

1. Аҳмад ибни Абияъқуб, “Ал-булдон” (Ба ҷоп тайёркунанда Некрӯз Сафарзода). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2022. – 220 с.
2. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 947 с.
3. Ибни Хурдодбех, Масолик ва мамолик, (Ба ҷоп тайёркунанда Некрӯз Сафарзода). – Душанбе, Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2022. – 232 с.
4. Икромов, Н., Саҳми шарқшиносони рус дар омӯзиши таърих ва маданияти аҳолии шимоли Тоҷикистон / Н. Икромов, Н. Раҳимов. – Хучанд: Мехроҷ, 2015. – 124 с.
5. Неъматов, Н. Асрори Истаравшан / Н. Неъматов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 304 с.
6. Неъматов, Н., Давлати Сомониён / Н. Неъматов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 304 с.

7. Негматов, Н. Н. Средневековый Шахристан / Н. Негматов, С. Хмельницкий.–Душанбе, 1966.– 200 с.
8. Пулатов, У. П., Чилхуджра. Материальная культура Уструшаны, в. 3.– Душанбе, 1975. – 183 с.
9. Раҳмон, Э., Тоҷикон дар оинаи таърих аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 698 с.
10. Феҳристи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии ноҳияи Шахристон (аз 05.12.2023, №771).
11. Феҳристи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2017.– 204 с.
12. Худуд-ул-олам / таҳиякунандаи матн А. Ҳасанов. – Душанбе: Бухоро, 2014. –588
13. Энциклопедияи Советии Тоҷик: [дар 8 ҷ.] /сармуҳаррир М. Д. Диноршоев; Душанбе., Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, ҷ. 8.– Душанбе, 1988. – С. 74.

**Мирзоев Саъди,
Сафаров Мунаввар**

ШАХРИСТАН – ИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ

(О состоянии исторических памятников Шахристана)

В статье представлено множество шедевров архитектуры, великие произведения живописи и графики, искусства резьбы по дереву, существовавшие в городе с древнейших времен. Шахристан можно назвать музеем древней таджикской истории и культуры.

Прогресс и развитие Уструшана (Бунджиката) относится к V-VII векам нашей эры, с этим периодом совпадает формирование многих хозяйственных отраслей, развитие городов, ремесёл, земледелия, ирригации, усиление международного экономического и культурного обмена.

Древний город Бунджикат, расположенный на территории Шахристанского района, был раскопан советскими археологами ещё в 1952 году. Результат исследований историков и археологов заключается в том, что город Бунджикат имеет историю более 5-7 тысяч лет.

В статье авторы выразили обеспокоенность аварийным состоянием хижины Чилхуджра и напомнили о важной исторической ценности исторических памятников Шахристанского района и предложили компетентным учреждениям, в частности, Агентству по охране исторического и культурного наследия при Правительстве Республики Таджикистан, Управлению по охране и использованию историко-культурного наследия, Министерству культуры, «Научно-производственному союзу» по реставрации и охране памятников истории и культуры» Министерства культуры принять необходимые меры.

Ключевые слова: Шахристан, культура, источники, раскопки, археологи, география, исторические источники, живопись, искусство резьбы.

**Mirzoev Saadi,
Safarov Munavvar**

SHAHRISTAN – A HISTORICAL MUSEUM
(On the condition of Shahrستان's historical monuments)

The article presents some architectural monuments, paintings, graphic works, and wood carvings that have existed in the Shahrستان since ancient times. Shahrستان can rightly be called a museum of ancient Tajik history and culture.

The progress and development of Ustrushana (Bunjikat) dates back to the 5th–7th centuries CE, during which many industries flourished, cities developed, craftsmanship advanced, agriculture expanded, irrigation systems were built, and international economic and cultural exchanges intensified.

The ancient city of Bunjikat, located in the Shahrستان district, was excavated by Soviet archaeologists in 1952. Historical and archaeological research suggests that the city has a history spanning 5,000 to 7,000 years. The authors express concern over the dilapidated state of the Chilhujra mansion, emphasizing the historical significance of Shahrستان district's monuments. They urge relevant institutions, particularly the Agency for the Protection of Historical and Cultural Heritage under the Government of the Republic of Tajikistan, the Department for the protection and use of historical and cultural heritage of the Ministry of Culture, and Scientific and production Union for restoration, to take necessary measures.

Keywords: Shahrستان, culture, sources, excavations, archaeologists, geography, historical sources, painting, carving art.

ТДУ:002+021.7+026/027+07+8точик+9точик+002.2:31+025.78+004

Комилзода Ш.,
Раҷабова А.

БАРРАСИИ МАСОИЛИ КИТОБДОРӢ ДАР САҲИФАҲОИ РӢЗНОМАИ “ҶУМҲУРИЯТ”

Дар мақола дар заминаи маводи ҷониби рӯзномаи “Ҷумҳурият” масъалаҳои марбут ба соҳаи китобдорӣ тоҷик дар даврони истиқлол мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳлил нишон дод, ки дар саҳифаҳои рӯзнома бештар ба масъалаҳои ҳифзу нигоҳдорӣ фонди китобхонаҳо, таъмиру азнавсозии биноҳои китобхонаҳо, дар фаъолияти онҳо ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, тақмили захираи китобхонаҳо бо адабиёти тозанаишр, тарзу усулҳои самарабахшии ҷалби аҳоли ба китобхонаи таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Дар баробари ин, муайян гардид, ки яке аз бартарҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” нисбат ба дигар рӯзномаҳо аз он иборат аст, ки баъди ҷониби маводи танқидии ин рӯзнома ҳатман воқуниши оғоз ёфта, натиҷаи он бо имзои робарони шахру ноҳия ё шахсони масъул дар шумораҳои минбаъдаи рӯзнома ба таъби мерасад ва то андозае барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва беҳтар намудани вазъи фаъолияти китобхонаҳо мусоидат менамоянд. Илова бар ин, зикр шудааст, ки на ҳамаи посухҳои додашуда дархӯри ҳалли мушкилоти мавҷуда буда, вазъи ногувори китобхонаҳоро ислоҳ мекунанд. Бештари посухҳо характери тавсиявӣ дошта, бо ваъдаҳои хушкӯҳи ҳоли ва калимаҳои маъмулии “барои ислоҳи саривақтии камбудии ҷойдошта тадбирҳои андешида, онҳоро амалӣ менамоем” ҷамъбаст гардидаанд.

Ба андешиши муаллифон, яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра дар соҳаи китобдорӣ ин таъмини китобхонаҳо бо мутахассисони баландихтисоси соҳа мебошад. Ин қазия дар солҳои минбаъда низ ҳамчун масъалаи муҳим ва калидӣ дар соҳаи китобдорӣ боқӣ мемонад. Дар робита ба ин масъала, қайд гардидааст, ки дар маводи дарҷшуда на ҳамаи паҳлӯҳои масоили марбут ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси соҳаи китобдорӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ мавриди омӯзиши таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: китоб, китобхона, фаъолияти китобдорӣ, рӯзномаи “Ҷумҳурият”, наишр, мақола, гузориш, воқуниши, мутахассис, истиқлолият, воқуниши,

Рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳамчун наишрияи расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муассисони он Президенти мамлакат ва Ҳукумати ҷумҳурӣ мебошанд дар тарғибу оммавигардонии сиёсати фарҳангӣ ва китобдорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамвора кӯшиш ба харҷ медиҳад. Ҷунонки таҳлил нишон дод, дар даҳсолаи якуми даврони истиқлол, тӯли солҳои 1991-2000 доир ба масоили китобдорӣ дар саҳифаҳои рӯзнома ҳамагӣ 14 мавод ба таъби расидааст. Аз ин ҳисоб 1 мавод ба масъалаҳои китобшиносии тоҷик (1998. – 7 феврал), 3 мавод доир ба баргузориҳои чорабиниҳои оммавӣ дар китобхонаҳо (2000. – 20 май; 2000. – 8 июл), 4 мавод оид ба фаъолияти китобдорони китобхонаҳои пойтахт (1993. – 10 март; 1994. – 16 ноябр; 1999.

– 20 май; 2000. – 17 июн) 2 мавод доир ба фаъолияти мудири шуъбаи дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодири Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ Абдуллоҷон Юнусов (1994. – 28 сентябр; 1997. – 9 июл), 1 мавод оид ба рафти Озмуни ҷумҳуриявии кори китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ «Дониш талабу бузургӣ омӯз» (2000. – 7 сентябр) бахшида шудаанд. Инчунин, тӯли ин солҳо мусоҳибаҳои Сафар Сулаймонӣ “Китоб моро ба ҳам мепайвандад” (1991. – 18 январ), Сайдали Муҳиддинов “Китоб буд, ки мо худро шинохтем” (1999. – 14 август) ва мулоҳизаҳои танқидии Дилшод Раҳимӣ оид ба фаъолияти Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ таҳти унвони “Китобхона ё тарабхона” (1999. – 1 май) интишор ёфтаанд.

Дар даҳсолаи дуҷуми даврони соҳибистиклолии кишвар рӯзнома дар нашр ва паҳн намудани маводи марбут ба соҳаи китобдорӣ кӯшиш ба харҷ дода, теъдоди онро тадриҷан зиёд намуд. Дар даҳсолаи дуҷум нисбат ба даҳсолаи якум наздик ба ду маротиба зиёд мавод нашр шудааст, яъне шумораи онҳо ба 26 адад мерасад. Дар ин давра, рӯзнома дар интишори санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз қабил қарору қонунҳо, консепсияю барномаҳои давлатӣ доир ба соҳаи китобдорӣ ва матни суханронӣҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марбут ба фаъолияти китобдорӣ саҳми муносиб гузоштааст. Аз ҷумла, 9 августи соли 2003 дар саҳифаҳои рӯзнома матни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти китобдорӣ” нашр шуд. Қонуни мазкур аз 10 бобу 26 модда иборат буда, бори нахуст дар даврони соҳибистиклолӣ “муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ҳифз, истифода, ҷустуҷӯ, дарёфти иттилоот, дастрасии озодона ба дастовардҳои илмию техникӣ ва фарҳанги милливу ҷаҳонӣ дар соҳаи фаъолияти китобдорӣ танзим менамояд”[3]. Санаи 23 августи соли 2003 рӯзномаи “Ҷумҳурият” қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 августи соли 2003, таҳти рақами 361 “Дар бораи беҳтар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ”-ро ба таъъ расонд. Тибқи бандҳои дахлдори қарори мазкур вазорату идораҳои марбута вазифадор шуданд, ки ду барномаи давлатиро доир ба соҳаи китобдорӣ таҳия намоянд. Дар маҷмуъ қабули қонуну қарори зикршуда ҳамчун аввалин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ доир ба соҳаи китобдорӣ барои ба зинаи нави рушд ворид шудани китобхонаҳои мамлакат шароити зарурии ҳуқуқӣ муҳайё сохтанд.

Дар ин давра дар саҳифаҳои рӯзнома мақолаҳои донишмандон ва мутахассисони соҳа оид ба беҳтар намудани вазъи китобдорӣ дар мамлакат ба таъъ расиданд, ки тавассути онҳо ба бештари масъалаҳои баҳсталаби соҳа равшанӣ андохта шуд. Аз ҷумла, нашри мақолаҳои “Чаро китобҳои нав дар нашриётҳои китобхонаҳо бекитобанд” (2001. – 9 июн), “Бонги изтироб бояд бизанем: оид ба вазъи Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи М.Миршакар” (2004. – 6 май), “Таъсиси Маркази иттилооти ҳуқуқӣ дар китобхона” (2004. – 10 январ), “Ҳар чӣ корем, ҳамон медавем: китобхонаҳо зиёд мегарданду китобхонҳо кам” (2005. – 1 март), “Чаро ҷавонон китоб намехонанд?” (2007. – 18 январ), “Сарчашмаи дониш набояд хушқу дур аз назар бошад” (2008. – 2 сентябр), “Барои китоб низ хонаи зебо созем” (2008. – 28 сентябр) то андозае имкон доданд, ки таваҷҷуҳи ниҳодҳои дахлдор ва мутасаддиёни соҳа ба камбудиву норасоии ҷойдоштаи соҳаи китобдорӣ ҷалб карда шавад. Илова бар ин, дар саҳифаҳои рӯзнома мақолаҳои “Китоб ғалаба меоварад” (2001. – 26

апрел), “Нақши китобхонаҳои бачагона дар тарғиби фарҳанги сулҳ” (2001. – 13 январ), “Дар таҳқиқи китоб” (2001. – 31 март), “Нусхаҳои камёфти осори Саъдӣ: оид ба ҳифзу нигоҳдории ин осор дар ҳазинаи дастнависҳои Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ” (2001. – 29 сентябр), “«Шоҳномаҳои»-и донишҷӯён: оид ба баргузории ин Озмун бо иқдоми Китобхонаи миллии...” (2002. – 27 декабр), “Ҳазина дар хизмати умум: оид ба фаъолияти Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А.Фирдавсӣ” (2002. – 16 июл), “Ҷашнвораи боргоҳи маърифат: ба ифтихори 70-солагии Китобхонаи шаҳрии ба номи А. Лоҳутӣ” (2003. – 1 ноябр), “Ганҷинаи бузурги тамаддуни тоҷикон: оид ба фаъолияти Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ” (2004. – 15 апрел), “Маҳзани маърифат: оид ба фаъолияти Китобхонаи шаҳрии ба номи А. Лоҳутӣ” (2006. – 3 апрел), “Ассотсиатсияи нав: оид ба таъсиси Ассотсиатсияи кормандони китобхонаҳои бачагона ва мактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2004. – 8 июл), “Китобҳои гӯё: донишу маърифату иттилоот ба ҳама ҷо ва ба ҳама кас” (2010. – 18 декабр) ба таъъ расиданд, ки аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва масъалагузорию ҳалли он аз яқдигар тафовут дошта, дар соҳаи китобдорӣ маълумоти навро пешниҳод мекунанд.

Рӯзнома санаи 6 сентябри соли 2007 гузоришро оид ба маросими гузоштани хишти аввали бинои нави Китобхонаи миллии ва рӯзи 8-уми сентябр матни суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ин муносибат таҳти унвони “Чоруми сентябр Рӯзи китоб эълон шуд” нашр кардааст.

Ба хоҳири қонеъ намудани эҳтиёҷи мардум ба китоб Президенти мамлакат дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни кишвар (20.03.2009) ба аҳли нишаст бо чунин дархост муроҷиат карданд: «Бешубҳа, дар китобхонаҳои шахсии шумо асарҳои зиёде маҳфузанд, ки истифода кардаед ва метавонед онҳоро ба хоҳири баҳрабардории дигарон ва ғизои маънавий гирифтани хусусан ҷавонон ба китобхонаҳои оммавӣ, соҳавӣ ва муассисаҳои таълимии мамлакат тақдим намоед. Ин кори хайри шумо ба рушди донишу маърифат дар ҷомеа мусоидат менамояд ва дар натиҷа ҳама бурд хоҳанд кард. Умедворам, ки ин даъват мавриди дастгирии ҳамаҷонибаи шумо қарор хоҳад гирифт» [6]. Дар робита ба ин масъала, дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” мақолаи Ф. Раҳмонӣён таҳти унвони “Имкони дастрасӣ ба китобҳои нодир пайдо мегардад: Ё пешниҳоди Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мавриди тақдими китобҳои шахсӣ ба китобхонаҳо чӣ гуна дастгирӣ меёбад” (2009. – 22 август) дарҷ гардид, ки дар он вазъи супоридани китобҳо аз ҷониби шахсонӣ воқеӣ ба китобхонаҳои оммавии мамлакат мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар мақола қайд гардидааст, ки ин иқдоми наҷибро сараввал Эркин Раҳматуллоев, мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати хориҷӣ ва Мирзошоҳрух Асрорӣ, вазири фарҳанги ҷумҳури дастгирӣ карда, 3300 нусха китоби шахсии худро ба Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Абулқосими Фирдавсӣ тақдим намуданд.

Дар даҳсолаи сеюми даврони истиқлол дар саҳифаҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” доир ба масъалаҳои таҳияву қабул ва татбиқи барномаҳои давлатии соҳаи китобдорӣ, бунёду азнавсозии биноҳои нави китобхонаҳои мамлакат ва таҳқиқи вазъи воқеии фаъолияти китобхонаҳои шахру ноҳия ва деҳоти ҷумҳури маводи зиёд ба таъъ расиданд. Аз ҷумла, санаи 27 март соли 2012 матни суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллӣ ва мулоқот бо зиёиёни кишвар, ки 20 марти соли 2012 баргузор гардид, таҳти унвони “Коҳе барои бузургдошти китоб” ҷоп шуд. Дар ин мулоқот Президенти мамлакат қайд карданд, ки “Китобхонаи нав ҳамчун маркази бузурги илму фарҳанг дар ҷамъовариву нигоҳдорӣ ва тарғиби маҷмуи аснод бо истифода аз имкониятҳои электронӣ, савтӣ ва дастбӣ ба захираҳои шабакаи ҷаҳонии интернет тамоми шароити мусоидро фароҳам меорад. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамият ва зарурати ин масъала ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ва Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллии Тоҷикистон” супориш дода мешавад, ки бо ҷалби олимону мутахассисон барои ҷамъоварӣ, феҳристнигорӣ, рақамгардонӣ ва харидории нусхаҳои нодири хатӣ аз аҳоли тадбирҳои мушаххас андешанд ва онҳоро ба истифодаи умум пешниҳод намоянд” [5].

Доир ба шукуҳу шахомат ва имкониятҳои бинои нави Китобхонаи миллӣ ҳамчун маркази иттилоотиву фарҳангӣ ва маърифатӣ дар низомии хизматрасонии китобдорӣ ба аҳоли ва нақшу мақоми он дар қонун намудани ниёзҳои иттилоотии ҷомеа дар саҳифаҳои рӯзнома мақолаву мусоҳибаҳои сарварони Китобхонаи миллӣ ва кормандони он: Ш. Комилзода “Бинои нави Китобхонаи миллӣ дар Осиёи Марказӣ беназир аст” (2011. – 21 май), “Робита бо китобхонаҳои ҷаҳон густариш меёбад” (2013. – 27 июл), Н. Салимов “Китобхонаи миллӣ ҳамкориҳо бо бузургтарин китобхонаҳои ҷаҳон оғоз намуд” (2011. – 13 сентябр), Ҳ. Ализода “Фарҳанги китобдорӣ як шоҳаи сиёсат аст” (2014. – 18 апрел), С. Сафаров “Бонки иттилооти рӯзномаҳо ва расонаҳо таҳия шуд” (2014. – 7 январ), Г. Ҳомидова “Китоб ҷузъи фарҳанги миллӣ” (2015. – 4 сентябр), С. Назарзода “Ганҷинаи дониш” (2016. – 5 январ), А. Миралзода “Миллате, ки китоб меҳонад...” (2017. – 26 сентябр), “Китобхонаи миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо” (2018. – 15 август), М. Орумбекова “Китобхонаи миллӣ. Авлавият ба беҳбуди хизматрасонӣ ба маъҷубон” (2022. – 2 декабр), Ҷ. Файзалзода “Паём. Арҷгузори ба китоб марҳилаи тоза касб мекунад” (2022. – 12 январ) ва ғайраҳо ба таъб расиданд.

Дар баробари наشري мақолаву мусоҳибаҳои проблемавии олимону мутахассисони соҳаи китобдорӣ, ки дар ошкор сохтани камбудиву норасоӣҳо ва роҳҳои бартараф намудани мушкилоти мавҷуда мусоидат намуданд, ҷопи мақолаву гузоришҳои кормандони рӯзномаи “Ҷумҳурият” низ, ҳам аз нигоҳи масъалагузори ва ҳам аз нигоҳи ҳалли масъалаҳои матраҳшуда ҳадафрасу судманд буданд, зеро бештари мавод мавриди баррасии масъулин қарор гирифта, натиҷаи онҳо дар рӯзнома интишор ёфтааст. Аз ҷумла, санаи 4 декабри соли 2012 мақолаи рӯзноманигор Зокир Ҳасан таҳти унвони “Хатлон: китобхонаҳои маҳаллӣ ҳоли табоҳ доранд” ба таъб расидааст, ки дар он муаллиф бо овардани далелҳои раднопазир камбудиву норасоӣҳои китобхонаҳои шаҳрҳои Норақ, Қурғонтеппа (ҳоло Бохтар), Кӯлоб, ноҳияҳои Шаҳритус, Носири Хусрав, Ҷилиқӯл (ҳоло Дӯстӣ), Данғара, Хуросон, Панҷ, Бохтар (ҳоло Кушонӣ), Муъминобод, Балҷувон ва Ховалинги вилояти Хатлонро дар самти ҳифзу нигоҳдорӣ ва тақмили фондҳои китобӣ, сатҳу сифати хизматрасонии китобдорӣ, таъмиру азнавсозии бинои китобхонаҳо ва таъмини онҳо бо таҷҳизоти муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мулоҳизакорона ошкор сохта, андешаҳои худро дар поёни мақола чунин ҷамъбаст намудааст: “Умед бар он мебандем, ки ашхоси мутасаддӣ аз ин ба баъд ба ҳаллу фасли мушкилоти

китобхонаҳои маҳаллӣ чаҳду талоши бештаре хоҳанд варзид, то сокинон аз шаҳди мутолиаи китоб - фуруғи субҳи доной бебаҳра намонанд” [9]. Пас аз чопи ин мақола санаи 29 январи соли 2013 вокуниши Раёсати фарҳанги мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ба мақолаи мазкур зери унвони “Хатлон: китобхонаҳои маҳаллӣ чӣ ҳол доранд?” нашр гардидааст, ки дар он сардори раёсати фарҳанги вилояти Хатлон Б. Раҷабов дар ҳамбастагӣ бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои вилоят оид ба корҳои иҷрошуда ва тарҳрезӣшуда дар фаъолияти китобхонаҳои ноҳияҳои Шаҳритус, Чиликӯл, Панҷ, Хуросон ва Балҷувон маълумот дода, ишора кардаанд, ки “дар оянда барои беҳдошти вазъи хизматрасонии соҳаи китобхонаю китобдорӣ ва ислоҳи саривақтии камбудии ҷойдошта тадбирҳои андешида, онҳоро амалӣ менамоянд” [7]. Ҳамзамон, чунин воқуниш ба мақолаи болозикр аз ҷониби раисони шаҳри Сарбанд (ҳоло Леваканд) Қ. Чиллаев ва ноҳияи Фарҳор Қ. Каримов ба идораи рӯзнома пешниҳод гардидааст (2013. – 12 феврал).

Дар мақолаи рӯзноманигор Курбон Аҳмадов “Китобхона макони муқаддас аст, аммо...”, асосан камбудии фаъолияти китобхонаҳои ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ ошкор гардида, вазъи ногувори хизматрасонии китобдорӣ дар ин ноҳия нишон дода шудааст. Аз ҷумла, муаллиф чунин қайд менамояд: “Ҳангоми мушоҳида маълум гардид, ки китобхонаи шаҳрак дар ҳолати валангор қарор дошта, тӯли чанд сол аст, ки аз фаъолият боз мондааст. Инчунин, бо сабаби надоштани бинову китобҳои муосир фаъолияти чанде аз китобхонаҳо қатъ гардидааст. Бисёре аз китобҳо дар ҳолати фарсуда ва корношоам қарор доранд ва ҷои баҳс нест, ки барои хонанда низ мутолиаи чунин асарҳо нохушоянд аст. Китобхонаи деҳаи Пушкини Ҷамоати деҳоти Яккатут бошад, бо сабаби надоштани бинои корӣ дар дохили масҷиди деҳа «фаъолият» дорад.... Тавре аз суҳбат бо сокинони ноҳия маълум гашт, аксари онҳо аз вучуд доштани китобхонаҳо дарак надоранд ва қисме чанд маротиб китобхона рафтаву дарҳои онро баста дарёфтаанд. Дар чунин ҳолат қарор доштани маҳзани илму адаб ба мафкураи хонандагон ва рушди забони модарӣ таъсири манфӣ расонда, ҳамарӯза хонандаро аз китобу китобхона дур месозад” [1]. Раиси ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ А. Баҳодурзода дар мавриди ин эродҳо чунин посух додааст: “Китобхонаи марказии ноҳия ва 14 китобхонаи деҳотӣ мувофиқи речаи корӣ фаъол буда, дари инҳо ҳамеша барои хонандагон боз аст. Барои китобхонаи марказии ноҳия ба нақша гирифта шудааст, ки то охири соли равон дар доираи имкониятҳои мавҷуда, китобҳои нав дастрас гардонда шаванд. Китобхонаи шаҳрак дар бинои мактаби санъати бачагонаи ноҳия ҷойгир буда, мувофиқи речаи корӣ фаъолият дорад, таъмири бинои китобхона ба нақша гирифта шудааст. Китобхонаи деҳаи Пушкини Ҷамоати деҳоти Яккатут дар бинои муассисаи фарҳангӣ ҷойгир буда, яке аз ҷойҳои писандидаи мардум ба ҳисоб меравад. Дар оянда барои беҳтар намудани фаъолияти китобхонаҳо дар доираи имкониятҳои мавҷуда, чораҳои зарурӣ андешида, амалӣ карда мешаванд” [2]. Аз мазмуни ин воқуниш бармеояд, ки масъулин барои ислоҳи камбудии норасоии ҷойдошта умуман таваҷҷуҳ зоҳир накарда, бо таърифу андарзгӯии беасос ба матлаби рӯзнома воқуниш додаанд. Чунин муносибат дар воқунишҳои дигар масъулон низ мушоҳида мешавад.

Вазъи воқеии татбиқи «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» дар фаъолияти

китобхонаҳои мамлакат низ аз ҷониби кормандони рӯзномаи “Чумхурият” мавриди баррасиву таҳлил қарор гирифтааст. Аз ҷумла дар нигоштаҳои Мунаввари Сафар “Рушди фаъолияти китобдорӣ” (2013. – 13 июл), Фарзонаи Файзалӣ “Барнома пурра иҷро нашуд. Чаро?” (2013. – 24 октябр), Ҳарамгули Қодир “Дастовардҳо” (2014. – 3 январ) оид ба рафти иҷрои барномаи мазкур маълумот дода шудааст.

Яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра дар соҳаи китобдорӣ, ки таваҷҷуҳ ба ҳаллу фасли он пайваستا меафзояд таъмини ҳадалимкони китобхонаҳо бо мутахассисони баландхатисоси соҳа мебошад. Дар саҳифаҳои рӯзномаи «Чумхурият» масъалаҳои марбут ба тайёр намудани кадрҳои соҳаи китобдорӣ, бахусус саҳми факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (минбаъд ДДФСТ ба номи М. Турсунзода) дар омодагии кадрҳои баландхатисоси соҳаи китобдорӣ чумхури мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Масалан, дар гузориши рӯзноманигор Абдуқодири Раҳим “ДФСТ: таваҷҷуҳ ба соҳаи китобдорӣ афзудааст” (2010. – 29 апрел) бино ба маълумоти ректори Донишкада дар мавриди ҷалби доктарагон ба факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ изҳор шудааст, ки “нисбати солҳои гузашта таваҷҷуҳ ба ин соҳа дар кишвар 2-3 маротиба афзудааст. Донишкада ба раёсату шуъбаҳои фарҳанги шаҳру ноҳияҳо дар бораи ҷалбу пешниҳоди китобдорони оянда нома ирсол менамояд”. Ба андешаи муҳаққиқон М. Муродӣ ва Қ. Бӯриев барои тайёр кардани мутахассисони баландхатисоси соҳаи китобдорӣ, қабл аз ҳама, зарур аст, ки дар муассисаҳои таълимӣ тадриси фанҳои нави таълимӣ роҳандозӣ шаванд. “Имрӯз роҳу василаҳои дастрасии китоб, тақсимбандии он, муаррифии адабиёт ва ҷалби хонанда ба мутолиа ба донишҷӯи техника ва технологияи замонавӣ наметавон амалӣ сохт. Яъне, фаъолияти китобдорӣ муосир тақозо менамояд, ки дар муассисаҳои таълимӣ соҳаи фарҳанг ихтисосҳои нав, амсоли тармимгарӣ дастхату китобҳо, барномарезӣ низомҳои худкори китобдорӣ - иттилоотӣ, китобдор, мутахассиси соҳаҳои тифлотехника, медиатехника, дефектология, аз ҷумла сурдопедагогика, тифлопедагогика, ... ҷорӣ карда шавад” [4]. Дар мусоҳибаи директори вақти Китобхонаи миллии С. Назарзода бо А. Раҳим таҳти унвони “Мо дар омодагии кадрҳо мушқил дорем” (2016. – 5 январ) директори китобхона аз паст будани сатҳи дониши хатмкардагони донишкадаҳои олии китобдорӣ изҳори нигаронӣ карда, қайд кардааст, ки “хатмкунандагони муассисаҳои миёнаи китобдорӣ дар қиёс ба хатмкунандагони макотиби олии китобдорӣ бештар ҷанбаҳои технологӣ ва амалиро меомӯзанд, аз ин рӯ мутахассисони маълумоташон миёна аз дигарон малакаи беҳтар доранд”. Рӯзноманигор Шоди Рачабзод дар мақолаи худ “Агар мо нахонем...” (2016. – 18 июл) ба масъалаи тайёр кардани кадрҳои донишманду ҷаҳми кордони соҳаи китобдорӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин изҳор кардааст: “Ҳамакнун, мушқил сари он аст, ки фаъолияти ҳирфаии китобдорон дар кадом зина қарор дорад? Бешак, китобдорон бояд соҳибхатисос ва донову заки бошанд. Вақти он ҳам расидааст, ки маоши ин гурӯҳи заҳматкаш, афзун карда шавад. Дигар, вақти ба сафи китобдори муассисаҳои таълимӣ баргузидани ҳар гуна ашхоси тасодуфию бемаълумот кайҳо гузаштааст. Умуман, масъалаи китобдорӣ дар таълимгоҳҳо бо тамоми паҳлуҳои ҷузъиёташ бояд мавриди бознигарӣ ва таваҷҷуҳ қарор дода шавад”. Дар мақолаи магистри курси 2-юми ихтисоси китобдорӣ ДДФТ ба номи Мирзо Турсунзода Рухангез

Шодиева «Китобдорӣ. Аз бурду боҳти муҳимтарин соҳаи маърифатсоз дар даврони соҳибистиклолӣ» зикр шудааст, ки маркази асосии тарбияи мутахассисони баландихтисоси соҳаи китобдорӣ мамлакат факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносии ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода ба ҳисоб рафта, дар он донишҷӯён аз рӯи ихтисосҳои китобхонашиносӣ ва китобшиносӣ, бойғонишиносӣ, бойғониҳои аудиовизуалӣ ва фаъолияти ноширӣ ба таълим фаро гирифта шудаанд. «Дар даврони соҳибистиклолӣ факултетро 1794 нафар донишҷӯ хатм намуда, дар 1355 китобхонаи давлатию оммавии ҷумҳурӣ ва берун аз он дар самти баланд бардоштани маънавиёти шаҳрвандон, тарғиби мероси пурғановати фарҳанги миллӣ, дастовардҳои даврони соҳибистиклолӣ, таҳкими дӯстии халқҳо ва ташаккули фарҳанги иттилоотӣ фаъолият доранд. Факултет, инчунин, муҳаққиқони ҷавонро дар риштаи магистр ва доктор аз рӯи ихтисоси (PhD) омода месозад» [10].

Новобаста аз зиёд шудани теъдоди хатмкардагони факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода то ҳанӯз нарасидани кадрҳои баландихтисос дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ эҳсос мешаванд. Дар робита ба ин масъала, муҳаққиқ Дилбар Ҳалимова пешниҳод кардааст, ки “тахассусҳое, ки дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ таълим дода мешаванд, вобаста ба талаботи ҷомеаи имрӯза бояд мутобик ва ҳамоҳанг гарданд” ва ҳалли ин масъала, ба андешаи ӯ “дар ташаккули инфрасохтори таълимии соҳаи китобдорӣ, ки китобхонаҳо бештар ба он эҳтиҷ доранд, вобастагӣ дорад”. Тибқи таҳлили ин муҳаққиқ “айни замон дар ҷумҳурӣ 1361 китобхонаи давлатӣ-оммавӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо 3395 нафар корманд фаъолият мекунад. Аз инҳо 586 нафар бо маълумоти олии таҳассусӣ (17,3%), 1063 нафар олии умумӣ (31,3%), миёнаи касбии китобдорӣ 1119 нафар (32,9%), 223 миёнаи касбии ғайрикитобдорӣ (6,6%) ва бо маълумоти миёнаи таҳсилоти умумӣ 403 нафар (11,8%) фаъолият мекунанд, ки нисбат ба соли 2016 теъдоди мутахассисони маълумоти олии ва миёнаи касбии китобдорӣ дошта 10% зиёд шудааст” [8].

Воқеан, масъалаи таъмини китобхонаҳои мамлакат бо мутахассисони хирфай дар солҳои минбаъда ҳам, муҳим ва калидӣ боқӣ мемонад. Албатта, ҷунонки таҳлил нишон дод, дар мақолаву гузоришҳои дарҷшуда на ҳамаи паҳлуҳои масоили марбут ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси соҳаи китобдорӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Яъне, то кунун маводе, ки сатҳу сифати таълими фанҳои таҳассусиро дар факултету шуъбаҳои китобдорӣ донишкадаву донишгоҳҳои мамлакат муайяну мушаххас намояд, дарҷ нашудааст ва аз ин рӯ ошкор сохтан мушкил аст, ки то кадом андоза мазмуну муҳтавои дарсҳои лексионӣ ва машғулиятҳои амалӣ ба зехну фаҳмиши донишҷӯён созгор ва фаҳмову қолиб мебошанд.

Ҷунонки таҳлил нишон дод, дар даврони истиқлол бо дарназардошти андешидани тадбирҳои судманд ва ҳамвора дар амал татбиқ намудани сиёсати китобдорӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ, тақвият ёфтани заминаи моддию техникаи китобхонаҳо, дар фаъолияти китобхонаҳо роҳандозӣ гардидани чорабиниҳои илмиву маърифатӣ, фестивалу озмунҳо, истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба давраи нави рушд ворид шудани китобхонаҳо шароит муҳайё сохта, имкон дод, ки фаъолияти гуногунпаҳлуи онҳо ва дигар масоили марбут ба фаъолияти китобдорӣ тавассути матбуоти даврӣ бештар муаррифӣ гарданд.

Масалан, агар дар даҳсолаи аввали даврони соҳибистиқлолӣ дар умум доир ба масоили китобдорӣ дар саҳифаҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳамагӣ 14 мавод чоп шуда бошад, ҳамин миқдор мавод аз ҳисоби 46 номгӯй танҳо соли 2019 доир ба Озмуни ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” интишор ёфтааст. Яъне, соли 2019 доир ба масъалаҳои фаъолияти китобдорӣ дар саҳифаҳои рӯзнома 46 мавод дарҷ гардид, ки ин нисбат ба даҳсолаи якум се маротиба ва нисбат ба даҳсолаи дуюм беш аз якуним маротиба зиёд аст. Соли 2020 теъдоди нашри мавод доир ба масоили номрафта ба 48 адад мерасад, ки ин нишондиҳанда бештар ба арзёбӣ шудани чорабиниҳои дар самти китобхонӣ доиршуда ихтисос дорад.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳлили маводи чопшуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳамчун нашрияи расмӣ дар интишори мақолаву гузоришҳо, китобиёту мулоҳизаҳои танқидӣ доир ба масъалаҳои мубрами фаъолияти китобдорӣ дар даврони истиқлол саҳми муносиб гузоштааст. Аз ҷумла, дар саҳифаҳои рӯзнома оид ба масъалаҳои хифзу гиромидошти китоб ҳамчун манбаи дониш ва нақшу мақоми он дар ҳаёти ҷомеа, муаррифии китобҳои тозанаشر, роҳу воситаҳои ҳадафманди ҷалби хонандагон ба китобхонӣ, беҳтар намудани сатҳу сифати фаъолияти китобдорӣ, боло бурдани мақому ҷойгоҳ ва нуфузи китобхонаҳо ҳамчун марказҳои донишандӯзӣ, маводи хонданибоб ба таъб расиданд. Яке аз бартариҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” нисбат ба дигар рӯзномаҳо аз он иборат аст, ки дар ин рӯзнома дар баробари нашри маводи танқидӣ ҳатман посухи он аз ҷониби ниҳодҳои дахлдор ва ё шахсони масъул дар шумораҳои минбаъдаи рӯзнома ба таъб мерасад ва то андозае барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва беҳтар намудани вазъи фаъолияти китобхонаҳо мусоидат менамоянд. Дар баробари ин, метавон зикр намуд, ки рӯзнома дар муаррифии китобҳои тозанаشر ва тарғиби адабиёти гуногунмазмуну гуногунсоҳа низ саҳм гузоштааст.

Адабиёт

1. Аҳмадзод, Қ. Китобхона макони муқаддас аст, аммо... [Матн] оид ба вазъу фаъолияти китобхонаҳои ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ // Ҷумҳурият. – 2017. – 1 август.
2. Баҳодурзода, А. Китобхона макони муқаддас аст, аммо... [Матн]: ҷавоб ба мақолаи «Китобхона макони муқаддас аст, аммо...» («Ҷумҳурият»), аз 1 августи соли 2017, № 161, муаллифаш Қурбон Аҳмадзод // Ҷумҳурият. – 2017. – 4 октябр.
3. Дар бораи фаъолияти китобдорӣ [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. – 2003. – 9 август.
4. Муродӣ, М., Бӯриев, Қ. Мутолиа – ангезаи фарҳангпазирии ҷавонон [Матн] // Ҷумҳурият. – 2015. – 6 феврал.
5. Раҳмон, Э. Коҳе барои бузургдошти китоб [Матн]: суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллӣ ва мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2012 // Ҷумҳурият. – 2012. – 27 март.

6. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат дар мавзӯи «Ҷома ва рисолати зиёӣ», 20.03.2009, шаҳри Душанбе [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/speeches/110>

7. Раҷабов, Б. Хатлон: китобхонаҳои маҳаллӣ чӣ ҳол доранд? [Матн] // Ҷумҳурият. – 2013. – 29 январ.

8. Ҳалимова, Д. Китобдорӣ. Чанд паҳлуи як проблема [Матн] // Ҷумҳурият. – 2024. – 14 май.

9. Ҳасан, З. Хатлон: китобхонаҳои маҳаллӣ ҳоли табоҳ доранд [Матн] // Ҷумҳурият. – 2012. – 4 декабр.

10. Шодиева, Р. Китобдорӣ. Аз бурду боҳти муҳимтарин соҳаи маърифатсоз дар даврони соҳибистиклолӣ [Матн] // Ҷумҳурият. – 2024. – 23 май.

Комилзода Ш.,

Раджабова А.

ИССЛЕДОВАНИЕ БИБЛИОТЕЧНЫХ ВОПРОСОВ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ «ДЖУМХУРИЯТ»

В статье на основе печатных материалов газеты «Джумхурият» рассмотрены вопросы, связанные с таджикской библиотечной отраслью в период независимости. Анализ показал, что на страницах газеты стало больше публиковаться материалов по вопросам охраны и содержания библиотечных фондов, ремонта и реконструкции библиотечных зданий, внедрения информационно-коммуникационных технологий в их деятельность, пополнения библиотечного фонда вновь изданной литературой, эффективные пути и методы привлечения населения к чтению.

При этом установлено, что одним из преимуществ газеты «Джумхурият» по сравнению с другими газетами является то, что после публикации критического мышления в этой газете обязательно начнётся отклик, результатом которого станет опубликование ответов под подписями руководителей городов и районов или ответственных лиц в последующих выпусках газеты и в определённой степени помогают решить существующие проблемы и улучшить положение библиотек. Кроме того, отмечается, что не все данные отклики направлены на решение существующих проблем и исправление плохого состояния библиотек. Большинство ответов носят рекомендательный характер и сводятся к пустым обещаниям и общим словам «примем меры по исправлению имеющихся недостатков и реализуем их».

По мнению авторов, одной из важных и повседневных проблем в сфере библиотечного дела, является обеспечение библиотек высококвалифицированными специалистами. Этот вопрос останется важным и ключевым вопросом в сфере библиотечного дела и в последующие годы. В связи с данным вопросом отмечается, что в опубликованных материалах не все аспекты вопросов, связанных с подготовкой высококвалифицированных специалистов в области библиотечного дела в образовательных учреждениях среднего и высшего профессионального образования, изучены и исследованы.

Ключевые слова: книга, библиотека, библиотечная деятельность, газета «Джумхурият», публикация, статья, отчёт, отклик, специалист, независимость.

**Komilzoda Sharif,
Rajabova Aziza.**

REVIEW OF LIBRARY ISSUES ON THE PAGES OF "JUMHURIAT" NEWSPAPER

This article highlights the library-related topics featured in the "Jumhuriyat" newspaper during the independence period of Tajikistan. The analysis reveals a growing number of publications addressing issues such as the preservation and maintenance of library collections, repair and reconstruction of library buildings, integration of information and communication technologies in library operations, acquisition of newly published literature, and innovative methods to engage the population in reading.

One notable advantage of "Jumhuriyat" compared to other newspapers is its tendency to provoke a response following critical publications. These responses, often signed by city or district leaders or other officials, are published in subsequent issues and, to some extent, contribute to addressing existing problems and improving library conditions. However, it is noted that not all responses effectively resolve these issues, as many are merely recommendations or vague promises to "take measures to rectify the shortcomings."

The authors identify the lack of highly qualified library specialists as a critical ongoing issue in the field. This challenge is expected to remain a priority for years to come. Despite its importance, published materials inadequately explore aspects related to training qualified professionals for library work in secondary and higher education institutions.

Keywords: book, library, librarian activity, "Jumhuriyat" newspaper, publication, article, report, response, review, independence period.

ТДУ:655.4/5+655.42+655.552+655.52+017/019+004+9точик

Наимов Саломуддин

МУАССИСАИ ТАБЪУ НАШРИ «ИРФОН» ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақолаи илмӣ дар бораи фаъолияти муассисаи табъу наири «Ирфон» дар замони истиқлол сухан меравад. Таъкид карда мешавад, ки «Ирфон» аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот, асосан, барои ба чоп омода намудани китоб нигаронида шудааст. Аз ҷиҳати аломатҳои маъмуриву ҳудудӣ он муассисаи табъу наири умумичумхуриявӣ ё умумимиллӣ аст. Аз ҷиҳати навъи адабиёти чопӣ он то соли 1987 муассисаи табъу наири универсалӣ ба ҳисоб мерафт. Баъди таъсиси «Адиб» ба зиммаи наириёти «Ирфон» табъу наири осори илмӣ ва адабиёти ҷамъиятию сиёсӣ вогузор карда шудааст. Аз ин рӯ, онро метавон муассисаи табъу наири махсусгардонидашуда номид.

Мутаассифона, ҳарчанд нимаи аввали солҳои 80-уми асри гузашта замони авҷи фаъолияти муассиса арзёбӣ мегардад, нимаи аввали солҳои 90-уми

ин садсола барои «Ирфон» давраи на он қадар созгору мусоид буд. Ин ҳолати ногувор ба нооромии вазъи сиёсии ҷумҳурӣ, норасоии қоғазу дигар маводи чопӣ, канда шудани робитаҳо дар байни ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ, қаламрави ҷумҳуриро тарк намудани мутахассисони соҳаи нашириёту полиграфия ва дигар мушкилоти иқтисодию молиявӣ вобаста доништа мешавад. Фаъолияти нашириёт дар солҳои 90-уми асри XX ва оғози асри XXI мавриди баррасӣ қарор дода шуда, хусусиятҳои хоси ҳар давра баён гардидааст. Ба нақши нашириёти «Ирфон» дар таъбу нашири асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутарам Эмомалӣ Рамон баҳои сазовор дода шудааст. Як самти дигари басо муҳимми фаъолияти нашириёти «Ирфон» баъди солҳои 2000-ум чопи асарҳо дар бораи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолиятҳои гуногунҷанбаи ӯ мебошад. Дар ин самт низ нашириёт як қатор асарҳои мондагор ба таъб расондааст.

Дар умум, аз рӯйи муқоисаи асарҳои чопнамудаи нашириёт ва маълумотҳои оморӣ дастрасгардида, метавон хулоса кард, ки фаъолияти «Ирфон» баъди солҳои 2000-ум як андоза беҳтару хубтар гардида бошад ҳам, ҳанӯз ҷавобгӯи талаботи замони нест. Ин, аз як тараф, ба зиёд гардидани муассисаҳои таъбу нашири хусусӣ вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба ворид гардидани технологияи таъбу нашр ва тағйир ёфтани муносибат ба таҳияи китобу дигар мавод ба чоп алоқамандии зиҷ дорад. Хулосаи дигар ин аст, ки нашириёт дар солҳои охир танҳо ба чопи як қатор асарҳои Сардори давлат ва баъзе асарҳо дар бораи фаъолияти гуногунҷанбаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ машғул асту халос. Ҳамчунин дар солҳои охир бо салоҳидиди муаллифон баъзе асарҳои илмӣ бо грифи нашириёт ба таъб мерасанд.

Калидвожа: нашириёт, системаи кори таъбу нашр, интишори китоб, маҳсулоти чопӣ, самти фаъолият, китоб, ҷузъа, албом, мусаввара, адабиёти чопӣ, осори илмӣ, адабиёти ҷамъиятию сиёсӣ, мушкилоти иқтисодӣ, заминаи илмӣ манбаъ, асари бисёрҷилда, технологияи компютерӣ.

Нашириёт дар системаи кори таъбу нашр муассисаи асосӣ ба ҳисоб рафта, дар омода намудан ва интишори китобу дигар маводи чопӣ нақши муҳим мебозад. Чунончи муҳаққиқ А. И. Акопов навиштааст: «Нашириёт муассисаи давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ё хусусие мебошад, ки ҳуқуқ ба фаъолияти таъбу нашр дошта, омода кардан ва чопи маҳсулоти чопиро дар асоси фаъолияти мустақили тичоратӣ ва мувофиқи талаботи стандартҳои давлатӣ амалӣ менамояд» [1, с. 39]. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти ношинӣ ва полиграфӣ» мафҳуми ношир (муассисаи нашириявӣ, нашириёт) «шахсе, ки интишори маҳсулоти чопиро амалӣ мугардонад, аз ҷумла чиҳатҳои ташкилӣ, молиявӣ, техникӣ, технологӣ ва таъминоти дигари интишори онро ба уҳда дорад» [8, с. 175] шарҳ дода шудааст.

Дар шароити имрӯза нашириётҳо аз чиҳати самту навъи фаъолият гуногун мешаванд. Аз ҷумла, муҳаққиқон ин муассисаҳоро аз чиҳати истеҳсоли маҳсулот, мансубият ба ягон соҳа, аломатҳои маъмуриву ҳудудӣ ва навъи адабиёти чопӣ гурӯҳбандӣ намудаанд [ниг.: 1, с. 39].

Аз чиҳати истеҳсоли маҳсулот муассисаҳои таъбу нашр ниҳоят гуногун мешаванд. Аз ҷумла, нашириётҳо барои таъбу нашири китоб, китобу маҷалла, рӯзнома, рӯзномаву маҷалла, нашириётҳо барои таъбу нашири

маҳсулоти рассомӣ, картографӣ, адворӣ (нотавӣ) ва ғайра аз ҳам фарқ мекунанд.

Аз ҷиҳати мансубият ба ягон соҳа нашриётҳои созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҷамъиятҳои илмию касбӣ ва дигар ҷамъиятҳо, нашриётҳои иттиҳодияҳои эҷодӣ, вазорату идораҳоро зикр кардан мумкин аст.

Аз ҷиҳати аломатҳои маъмуриву ҳудудӣ нашриётҳоро ба марказӣ (ҷумҳуриявӣ ё умумиҷумҳуриявӣ), вилоятӣ (минтақавӣ) метавон ҷудо кард.

Аз ҷиҳати навъи адабиёти ҷопӣ чунин муассисаҳо универсалӣ (ҳамаҷиҳата) ва махсусгардондашуда (барои таъбу нашри адабиёти махсус) мешаванд.

Аз чор навъи таснифоти дар боло зикршуда аломатҳои се навъи онро дар муассисаи таъбу нашри «Ирфон» мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷиҳати истехсоли маҳсулот ин муассиса, асосан, барои ба ҷоп омода намудани китоб нигаронида шудааст. Аз ҷиҳати аломатҳои маъмуриву ҳудудӣ он муассисаи таъбу нашри умумиҷумҳуриявӣ ё умумимиллӣ аст. Аз ҷиҳати навъи адабиёти ҷопӣ он то соли 1987 муассисаи таъбу нашри универсалӣ ба ҳисоб мерафт. «Баъди таъсиси «Адиб» ба зиммаи нашриёти «Ирфон» таъбу нашри осори илмӣ ва адабиёти ҷамъиятию сиёсӣ воғузор карда мешавад» [10, с. 59]. Аз ин рӯ онро имрӯз метавон муассисаи таъбу нашри махсусгардондашуда номид, зеро барои интишори осори илмӣ ва ҷамъиятию сиёсӣ махсус гардонда шудааст.

Қаблан мо дар бораи таърихи ташаккули нашриёти «Ирфон» аз оғози фаъолият то солҳои 80-уми асри ХХ изҳори андеша намуда будем [ниг.: 9, с. 44-50; 10, с. 53-60; 11 с. 18-20]. Дар ин пажӯҳиш мехоҳем дар бораи фаъолияти ин муассисаи таъбу нашр дар замон истиқлол маълумот пешкаш намоем.

Мутаассифона, ҳарчанд нимаи аввали солҳои 80-уми асри гузашта замони авҷи фаъолияти муассиса арзёбӣ мегардад, нимаи аввали солҳои 90-уми ин садсола барои тамоми муассисаҳои таъбу нашри ҷумҳурӣ, аз ҷумла «Ирфон» давраи на он қадар созгору мусоид будааст [ниг.: 2, с. 16]. Собиқадори нашриёт Фарҳоди Карим ин ҳолати ногуворро ба нооромии вазъи сиёсии ҷумҳурӣ, норасоии қоғазу дигар маводи ҷопӣ, қанда шудани робитаҳо дар байни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, қаламрави ҷумҳуриро тарк намудани мутахассисони соҳаи нашриёту полиграфия ва дигар мушкилоти иқтисодию молиявӣ вобаста дониста [ниг.: 3, с. 29], таъкид намудааст, ки «Дар солҳои 1991-1993 таъбу нашри адабиёти бадеӣ, тарҷумавӣ ва бачагона як андоза коҳиш ёфта бошад ҳам, қатъ нагардид. Ин тамоюл дар муассисаҳои дигари нашриявии Тоҷикистон – нашриёти «Ирфон», «Маориф ва фарҳанг» низ ба назар мерасид» [ниг.: 3, с. 28; 14, с. 170].

Мувофиқи маълумоти шӯбаи омили муассисаи давлатии «Агентии миллии созмони байналмилалӣ рақамгузорию стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон» муассисаи таъбу нашри «Ирфон» дар соли 1990 ҳамагӣ 113 номгӯй китобу ҷузъа ва дигар маводи ҷопӣ ба таъбу расондааст. Дар соли 1991 миқдори китобу маводи ҷопӣ ба таъбу расондаи муассиса 100 номгӯйро ташкил мекард. Дар соли 1992 ин рақам то 46 ва дар соли 1993 то 41 номгӯй коҳиш ёфтааст. Маълумоти оморӣ баёнгари он аст, ки омилҳои дар боло зикршуда ба фаъолияти муассиса таъсири манфӣ расондааст.

Соли 1994 ҳам барои нашриёти «Ирфон» нисбатан вазнину душвор будааст. Бухрони шадид ҳанӯз дар тамоми соҳаҳои иқтисоди ҷумҳурӣ ҳукмфармоӣ мекард ва соҳаи таъбу нашр, минҷумла нашриёти «Ирфон» ҳам, аз он дар канор буда наметавонист [ниг.: 12, с. 55]. Шароити давру замон таҷдиди сохтори нашриётро низ тақозо мекард. Аз ин рӯ соли 1994 дар нашриёт ба ҷойи шӯъбаҳои амалкунанда гурӯҳҳои эҷодӣ таъсис дода мешаванд. Коршиносон сохтори нави нашриётро ба талаботи замон нисбатан ҷавобгӯ номидаанд, зеро дар он аксари кормандонро ҳайати эҷодӣ ташкил меод [ниг.: 3, с. 57].

Бо вучуди душвориҳои зиёди соҳаи таъбу нашр ва аз ҷумҳурӣ рафтани мутахассисони варзидаи соҳаи полиграфия ба нашриёти «Ирфон» муяссар гардид, ки дар давоми солҳои 1990-1994 як силсила китобҳои хонданиву писандидаро интишор намояд. Романи таърихӣ бадеии «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода, «Ҳазинаи тибби қадим» ва «Канзи шифо»-и Ҳомидҷон Зоҳидов, «Андарзномаи Рӯдакӣ» (бо забонҳои тоҷикӣ русӣ ва ҳуруфоти арабиасоси тоҷикӣ), «Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир»-и Аълоҳон Афсаҳзод, «Юсуф ва Зулайхо»-и Муҳаммади Тамаддун, «Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон»-и Абулхусайни Зарринқӯб, «Осори мунтахаб»-и Абуалӣ ибни Сино, «Хусравнома»-и Фаридуддини Аттор, «Тӯҳфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Убаҳӣ, «Фалсафа аз огози таърих»-и Муҳаммад Рашшод (чилди 1), «Насиҳат-ул-мулк»-и Муҳаммад Ғаззоли, «Мунтахаби ашъори форсӣ»-и Алишер Навоӣ, «Мунтахаби ғазалҳо»-и Ҳофизӣ Шерозӣ ва ғайра аз ҷумлаи асарҳои дар ин давра ҷопнамудаи муассисаи таъбу нашр ба ҳисоб мераванд.

Сарфи назар аз мушкилоти ҷойдошта, метавон гуфт, ки кормандони муассиса барои таъмини эҳтиёҷоти мардум бо ғизои маънавӣ саъю талош мекардаанд. Махсусан, муассиса «дар таҷлили ҳамаи ҷашну санаҳои муҳими сиёсӣ фарҳангии ҷумҳурӣ фаъолона иштирок карда, дар доираи имконоти ҳеш тамоми китобу асарҳои ҷашниро бо ороиши хубу сифати баланди полиграфӣ ба таъбу расондааст» [ниг.: 3, с. 58]. Аз ҷумла, дар давраи омодагӣ ба ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён ва 90-солагии академик Бобоҷон Ғафуров нашриёт таъбу наشري як силсила китобу ҷузъа ва мусаввараҳо ба нақша гирифтааст, ки аз таърихи давлати мутамарказу мутамаддини Сомониён ҳикоят карда, мардумро ба ваҳдату якдилӣ даъват намуда, ба эҳёи суннатҳои миллӣ ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ нигаронида шудаанд. Масалан, «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров (бо ҳуруфоти кириллӣ ва арабӣ дар ду ҷилд), «Девори Хуросон»-и М. Солех, «Академик Бобоҷон Ғафуров»-и А. Мухторов, «Академик Бобоҷон Ғафуров ва омӯзиши таърих ва тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ» (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), «Академик Бобоҷон Ғафуров: муҳаккики таърих ва тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ» (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва ҳуруфи арабӣ), «Сомониён ва эҳёи тамаддуни мардумони эронӣ» (бо забони англисӣ), «Авомили сууд ва суқути давлати Сомониён»-и Ҳ. Назаров, «Давлати тоҷикбунёди Сомониён»-и Н. Неъматов (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), «Тоҷикшинос»-и Ю. Яъқубшоҳ ва «Табриқномаи Оли Сомон» аз ҷумлаи китобҳои ҷолибу писандидаи ҷашние мебошанд, ки мардуми кишвари мо, кишварҳои ҳамҷавор ва оламиёнро бо таърихи бошукӯҳи давлатдорӣ

Сомониён ва симои абадзиндаи академик Бобочон Ғафуров боз ҳам бехтару хубтар ошно намуданд. Бахшида ба 960-солагии файласуф ва шоири шаҳири тоҷик Умари Хайём, 80-умин солгарди ориф ва файласуфи мумтоз Муҳаммад Осимӣ низ нашриёт як силсила китобу рисолаҳои муҳимро ба таъб расондааст.

Соли 1995 ҷашни 70-умин солгарди муассисаи таъбу нашр дар шароити нисбатан душвор қайд қада шудааст. Дар ҳамин давра ва баъд аз он як силсила асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба таъб расонида шудаанд, ки дар баланд гардидани худшиносии миллӣ ва таҳкими истиқлолияти ҷумҳурӣ нақши муҳим бозиданд. Аз ҷумла, «Тоҷикистон: ҷаҳор соли истиқлолият ва худшнӣносии» (Душанбе: Ирфон, 1995. – 208 с.) ва «Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин» (Душанбе: Ирфон, 1996. – 312 с.) маҷмуи нутқу суханронӣҳо дар ҷаласаи чорабиниҳои мухталиф ва мусоҳибаҳои Сарвари давлатро дар бар мегиранд. Дар онҳо мушкилоти иқтисодӣ ва проблемаҳои соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ва роҳҳои ҳалли онҳо баён гардидаанд. Соли 1997 нашриёт асари дигари сарвари давлатро бо номи «Тоҷикон дар оинаи таърих» (Душанбе: Ирфон, 1997. – 134 с.) ба таъб расондааст, ки дар он бисёр масъалаҳои вобаста ба таърихи халқи тоҷик аз нигоҳи нав мавриди баррасӣ қарор гирифта, барои устодону донишҷӯёни ихтисосҳои таърихи муассисаи таҳсилоти олии дастури муфиди таълимӣ ба ҳисоб меравад. Соли 1999 бо ҳамин ном – «Тоҷикон дар оинаи таърих» (Душанбе: Ирфон, 1999. – 132 с.) асари дигари Сарвари давлат ҷоп гардид, киаст матни он бо се забон – тоҷикиву русӣ ва англисӣ мабошад, ки барои дар хориҷи кишвар муаррифӣ намудани миллати тоҷик нақши муҳим мебозад.

Дар ҳамин давра инчунин аз тарафи нашриёт «Китоби Сурхи Тоҷикистон», «Осори мунтахаб»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (дар ду ҷилд) «Ҷумҳурии Тоҷикистон» (маълумотнома), «Дурдонаҳо аз ашъори Камоли Хучандӣ», «Ҳоҷи Ҳусайни Кангуртӣ» (куллиёт) бо сифати аланд ва ороиши хуби полиграфӣ аз ҷоп баромадааст.

Ибтидои асри нав барои нашриёти «Ирфон» нисбатан бобарор будааст. Аз ҷумла соли 2000-ум муассисаи ҷашни 75-умин солгарди худро таҷлил намуда, ба ин муносибат як қатор китобу ҷузъа, албому мусаввараҳои писанди мардум ба таъб расондааст. Соли 2002 бошад, ин боргоҳи маърифат аз тарафи Созмони байналмилалӣ Бизнес Дайрекшн Инишиатив ба медали тиллоии сифат сарфароз гардонда шудааст [ниг.: 2, с. 17].

Дар солҳои 2001-2006, муассисаи таъбу нашр дар таҷлили ҷашнҳои муҳими ҷумҳурӣ – 10-солагии Истиқлолияти ҷумҳурӣ ва 10-солагии иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Тоҷикистон, 80-солагии Душанбе ҳамчун пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, Форуми байналмилалӣ оби тоза, 1000-солагии Носири Хусрав, 90-солагии арбобони давлатию сиёсӣ Ҷаббор Расулов ва Абдулаҳад Қаҳҳоров, 70-солагии «Вахшстрой» иштирок карда, аксари китобҳои марбут ба ин воқеаҳои нишотбахшро бо мазмуну сифати баланд ва ороиши хуби полиграфӣ ба таъб расондааст.

Умуман, баъди солҳои 2000-ум як самти муҳими фаъолияти нашриёти «Ирфон» ҷопу дастраси умум гардондани асарҳои Асосгузори

сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумурии Тоҷикистон, мутарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, соли 2001 аз тарафи муассиса китоби Сарвари давлат таҳти унвони «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ» (Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷ. 1. 512 с.; Ҷ. 2. – 512 с.; Ҷ. 3. – 702 с.) дар се ҷилд ба таъб расонда шудааст, ки тухфаи арзишманд барои 10-умин солгарди истиқлолияти ҷумурӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин силсилаасар дар бораи роҳи тайкардаи ҷумхурӣ дар давоми 10-соли соҳибистиклолӣ ва дастовардҳои муҳими ин давраи таърихи навини он маълумоти муфид пайдо кардан мумкин аст. Он, пеш аз ҳама, барои таърихшиносону сиёсатшиносон коршиносони соҳаҳои мухталиф ҳамчун сарчашмаи арзишманд ба ҳисоб меравад [5].

Соли 2006 асари дигари пурмухтавои Сарвари давлат бо номи «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» (Душанбе: Ирфон, 2006. – 450 с.) аз ҷоп баромадааст. Ин асар дорои заминаи қавии илмӣ буда, барои муаррифии гузаштаи пурифтихори халқи тоҷик ва ориётаборон ниҳоят муҳим мебошад. Ҳамчунин барои таҳқиқҳои таърихӣ мардумшиносӣ ва сарчашмашиносӣ манбаи бозғамии илмӣ ба ҳисоб меравад [5].

Дар солҳои минбаъда низ нашриёт ҷиҳати таъбу наشري асарҳои Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон қорҳои муҳим анҷом дод. Соли 2009 асари мондагори дигари эшон бо номи «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» (Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.) ба таъб расидааст. Асари мазкур аз ҷор қисми каон иборат буда, ҳар қисми он китоб номида шудааст ва аз гузаштаи дури таърихӣ давлатдорӣ аҷдодони тоҷикон то замони салтанати Саффорӣро дар бар мегирад. Дар навиштани ин асар аз сарчашмаҳои зиёди таърихӣ этнографӣ ва бостоншиносӣ истифода гардидааст. Азбаски талабот ба ин асар зиёд будааст, он бори дуюм соли 2016 ва бори сеюм соли 2021 низ аз тарафи нашриёт ба таъб расонда шудааст [5].

Ҳамчунин аз соли 2002 нашриёт барои ҷопи асари дигари бисёрҷилдаи Сардори давлат Эмомалӣ Раҳмонро бо номи «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» иқдом гирифтааст. Ин асари бисёрҷилдаи идомаи мантиқии асари сечилдаи «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ», ки дар боло дар бораи он сухан рондем, ба ҳисоб меравад. Дар ибтидо наشري ин асар дар ёздаҳ ҷилд пешбинӣ гардида будааст, ки ҷор ҷилди аввалаш соли 2002 (Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ. 1. – 512 с.; Ҷ. 2. – 512 с.; Ҷ. 3. – 510 с.; Ҷ. 4. – 472 с.) ба таъб расид. Баъдан аз соли 2005 то соли 2012 аз ҷилди панҷум то 11-уми он (Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2005. Ҷ. 5 – 560 с.; 2006. – Ҷ. 6. – 544 с.; Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Ҷ. 7. – 477 с.; 2009. – Ҷ. 8. – 575 с.; 2010. – Ҷ. 9. – 575 с.; 2011. – Ҷ. 10. – 575 с.; 2012. – Ҷ. 11. – 575 с.) ба таъб расидаанд. Дар солҳои минбаъда нашриёт барои давом додани наشري ин силсилаасар иқдом гирифтааст ва аз соли 2016 наشري ҷилдҳои минбаъдаи он идома ёфта то соли 2021 ба 20 ҷилд расонда шудааст. (ниг.: Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ. 12 – 560 с.; Ҷ. 13. – 560 с.; 2017. – Ҷ. 14. – 576 с.; Ҷ. 15. – 576 с.; 2018. – Ҷ. 16. – 576 с.; Ҷ. 17. – 576 с.; 2019. – Ҷ. 18. – 576 с.; 2020. – Ҷ. 19. – 576 с.;

2021. – Ҷ. 20. – 424 с.). Нашри чилдҳои минбаъдаи ин асар тухфаи арзандаи нашриёт ба ҷашни 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки аз он дар бораи таърихи кишвар дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ маълумоти муҳим пайдо кардан мумкин аст. Он барои доираи васеи коршиносони соҳаҳои мухталиф, таърихшиносону сиёсатшумносон ва муҳаққиқони дигар соҳаҳои хоҷагии халқ бисёр муфид мебошад. Бояд гуфт, ки ҷопи ин силсилаасар идома дорад ва соли 2023 чилди 23-юми он (Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2023. – Ҷ. 22. – 480 с. 11) низ ба таъб расида [5], дар солҳои минбаъда низ чилдҳои минбаъдаи он ба таъб хоҳанд расид.

Нашриёти «Ирфон» дар нахустин ярмарка-намоиши ҷумуриявии китоб, ки аз 11-ум то 13-уми декабри соли 2003 доир гардидааст, дар қатори дигар муассисаҳои таъбу нашри ҷумҳурӣ бо маҳсулоти ҷопии худ иштирок намудааст. Баъдан чунин намоишҳои китоб ва маҳсулоти полиграфӣ дар шаҳрҳои Қўрғонтеппа (Бохтар – 25-27 ноябри соли 2004) ва Хучунд (24-16 декабри соли 2004) доир гардидаанд, ки маҳсулоти ҷопии муассиса дар онҳо ба намоиш гузошта шудааст. Ҳамчунин рӯзҳои 27-28-уми декабри соли 2004 семинар-машварати ҷумҳуриявии кормандони мутбуоти даврӣ ва таъбу нашри Тоҷикистон доир гардидааст, ки нашриёт дар он фаъолона иштирок намудааст [ниг.: 12, с. 66].

Як самти дигари басо муҳимми фаъолияти нашриёти «Ирфон» баъди солҳои 2000-ум ҷопи асарҳо дар бораи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолиятҳои гуногунчанбаи эшон мебошад. Дар ин самт низ нашриёт як қатор асарҳои мондагор ба таъб расондааст. Аз ҷумла, соли 2000 нашриёт китоберо таҳти унвони «Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост!» (Душанбе: Ирфон, 2000. – 160 с.) бо забони тоҷикӣ ва русӣ ба таъб расондааст, ки дар бораи роҳи хизматҳои мондагори Сарвари давлат дар роҳи расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ мебошад [4].

Ба ифтихори 20-солагии Истиқлолияти давлатӣ соли 2011 нашриёт як силсила асарҳоро дар бораи фаъолияти Роҳбари давлат ба таъб расондааст, ки «Феҳристи таърихнигорӣ оид ба фаъолияти Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон» (Душанбе: Ирфон, 2011. – 200 с.) аз он ҷумла мебошад. Дар он номгӯи китобу мақолаҳо, баромаду мусоҳибаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, китобҳо, мақолаҳо ва андешаҳо доир ба фаъолияти сиёсии Президенти мамлакат дар зарфи солҳои 1992-2011 ҷамъ оварда шудаанд. Мураттибони ин китоб Абдуфаттоҳ Шарифзода, Нақиб Муродов, ва Аваз Сафаралиев мебошанд. Китоби «Эъҷози Раҳмон» (Душанбе: Ирфон. – 2011. – 372 с.) ба ҷашни 20-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, дар он маҷмуи шеърӯ шеърӯнаҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷамъ оварда шудааст. Аз рисолаи «Тоҷики оламшумул»-и Носирҷон Салимов ва Абдуфаттоҳ Шарифзода (Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.) дар бораи нақш ва мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди давлатдорӣ миллӣ, таҳкими Истиқлолияти давлатӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ маълумот ба даст овардан мумкин аст. Асари «Президент» (нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ)-и Абдуфаттоҳ Шарифзода, Садриддин Шамсиддинов ва Заробиддин Қосимӣ (Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.) доир ба фаъолияти пурсамари

сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии Президенти Тоҷикистон ва Ҳукумати кишвар сарчашмаи муътамад буда, дар он натиҷаҳои фаъолияти гуногунпахлуи Сарвари давлат доир ба бунёдкорӣ созандагӣ, тарғиби арзишҳои волои давлатдорӣ миллии тоҷикон, тарбияи насли ҷавони кишвар дар руҳияи худшиносии ҳудӯгоҳии миллӣ инъикос ёфтаанд [4].

Китоби «Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон» (Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; муаллифони А. Шарифзода ва З. Қосимӣ) ва китобалбомҳои «Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон», (Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; муаллифони А. Шарифзода, З. Қосимӣ) ва «Тоҷикистон-20» (Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; муаллифони А. Шарифзода, А. Асадзода) бо забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ буда, барои берун аз қаламрави кишвар муаррифи намудани дастовардҳои 20-соли истиқлолият хизмати арзанда менамоянд [4].

Силсилаасарҳои «Эмомалӣ Раҳмон – наҷотбахши миллат» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 1. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 2. – 372 с.) «Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳилаи созандагӣ» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 3. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон ва соли, ки ба қарнҳо баробар аст» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 4. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон ва соли фарҳанги оламгир» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 5. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон ва соли тамаддуни ориёӣ» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 6 – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон: оғози марҳилаи нав» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 7. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон ва соли Рӯдакӣ» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 8. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 9. – 372 с.), «Эмомалӣ Раҳмон: соли маориф ва фарҳанги техникӣ» (Душанбе: Ирфон, 2011. – К. 10. – 372 с.) ба масъалаҳои муҳимми сиёсати дохилӣ хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 то соли 2011 бахшида шудаанд. Асарҳои номбурда аз тарафи Абдуфаттоҳ Шарифзода ва Саидмурод Фаттоев (чилҳои 1-3), Абдуфаттоҳ Шарифзода ва Садриддин Шамсиддинов (чилди 4), Абдуфаттоҳ Шарифзода ва Заробиддин Қосимӣ (чилҳои 5-10) омода гардида, зери назари академик Талбақ Назаров ва доктори илмҳои сиёсӣ Эркин Раҳматуллоев ба таърифи расидаанд [4].

Дар китоби «Тоҷикистон – 25»-и Абдуфаттоҳ Шарифзода (Душанбе: Ирфон, 2018 – 372 с.) дастовардҳои мардуми Тоҷикистон таҳти сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар зарфи 25 соли истиқлолияти давлатӣ инъикос ёфтаанд ва китоби «Асосгузори давлати навини тоҷикон»-и Абдуфаттоҳ Шарифзода ва Абдунабӣ Сатторзода (Душанбе: «Ирфон», 2022. – 368 с.) нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ ва давлати навини тоҷикон бо далелу асноди муътамад ба қалам дода шудааст [4].

Соли 2012 нашриёт бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ду китоб-албуми муҳимро аз ҷониби баровардааст, ки яке «Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-и Абдуфаттоҳ Шарифзода (Душанбе: Ирфон, 2012. – 108 с.) ва дуюм «Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-и Накиб Муродзода (Душанбе: Ирфон, 2012. – 108 с.) мебошад. Ин китоб-албумҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ҷоп шудаанд.

Дар умум аз рӯи муқоисаи асарҳои ҷопнамудаи нашриёт ва маълумотҳои омории дастрасгардида метавон хулоса намуд, ки фаъолияти «Ирфон» баъди солҳои 2000-ум як андоза беҳтар хубтар гардида бошад ҳам,

ханӯз ба талаботи замон пурра ҷавобгӯ нест. Ин, аз як тараф, ба зиёд гардидани муассисаҳои таъбу нашри хусусӣ вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба ворид гардидани технологияи компютерӣ дар фаъолияти таъбу нашр ва тағйир ёфтани муносибатҳо ба омода намудани китобу дигар мавод ба ҷоп алоқамандии зич дорад. Хулосаи дигар ин аст, ки нашриёт дар солҳои охир танҳо ба ҷопи як қатор асарҳои Сардори давлат ва баъзе асарҳо дар бораи фаъолияти гуногунҷабҳаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ машғул асту халос. Ҳамчунин дар солҳои охир бо салоҳиди муаллифон баъзе асарҳои илмӣ бо грифи нашриёт ба таъб мерасанд.

Адабиёт

1. Акопов, А. И. Общий курс издательского дела / А. И. Акопов. – Воронеж, 2004. – 218 с.
2. Боргоҳи илму ирфон / мураттибон Қ. Ғуломзода, М. Шарифов; муҳаррир А. Каримов. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 120 с.
3. Карим, Ф. Фурӯғи сухан / Ф. Карим. – Душанбе: Адиб, 2007. – 152 с.
4. Китобҳо дар бораи Президент [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj> (замони дастрасӣ: 21.11.2024).
5. Китобҳои Президент [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj> (замони дастрасӣ: 21.11.2024).
6. Издательство «Ирфон»-60. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 24 с.
7. Ирфон. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 24 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» // Роҳнамои китобдор: маводи роҳбарикунанда / мураттиб Қ. Ғуломзода; муҳаррир Ф. Маҳмудов. – Душанбе: Ирфон, 2022. – С. 175-184.
9. Наимов, С. Аз ташаккули «Нашриёти давлатии Тоҷикистон» (аз оғози фаъолият то солҳои 50-уми асри XX) / С. Наимов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2023. – № 2 (62). – С. 44-50.
10. Наимов, С. Фаъолияти нашриёти «Ирфон» дар нимаи дуюми асри XX / С. Наимов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2024. – № 2 (66). – С. 53-60.
11. Наимов, С. Саҳифаи тиллоии интишорот / С. Наимов // Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 1-2 (1203). – С. 18-20.
12. Олимов, А. Рукни бозғимоди фарҳанг (ба шарафи 80-солагии «Ирфон»). – Душанбе: Ирфон, 2005. – 148 с.
13. Пулатов, С. Книгоиздательство Таджикистана / С. Пулатов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 196 с.
14. Умрпайванди китоб. – Душанбе: Адиб, 2022. – 376 с.

Наимов Саломуддин

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «ИРФОН» В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В научной статье речь идёт о деятельности издательского учреждения «Ирфон» в период независимости. Подчёркивается, что в плане выпуска печатной продукции «Ирфон», в основном, ориентирован на подготовку книг к печати. По административно-территориальному признаку это

общереспубликанское или общенациональное издательское учреждение. По виду печатной литературы до 1987 года считалось универсальным издательским учреждением. После создания «Адиба» издательству «Ирфон» было поручено издание научных трудов и общественно-политической литературы. Поэтому его можно назвать специализированным издательским учреждением.

К сожалению, хотя пиком деятельности учреждения считается первая половина 80-х годов прошлого века, первая половина 90-х годов прошлого столетия была не столь благоприятным периодом для «Ирфона». Эта неутешительная ситуация связана с нестабильностью политического положения республики, нехваткой бумаги и других принадлежностей, необходимых для издательской деятельности, разрывом связей между республиками Советского Союза, выездом с территории республики специалистов издательского дела и полиграфии и другие экономические и финансовые проблемы.

Рассмотрена деятельность издательства в 90-е годы XX и начале XXI веков, описаны особенности каждого периода. Высоко оценена роль издательства «Ирфон» в издании произведений Основоположника мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Ещё одним очень важным направлением деятельности издательства «Ирфон» после 2000-х годов является издание произведений о Президенте Республики Таджикистан и его многогранной деятельности. В этом направлении издательство также опубликовало ряд фундаментальных трудов.

В целом, сопоставляя опубликованные издательством произведения и имеющиеся статистические данные, можно сделать вывод, что деятельность «Ирфона» несколько улучшилась после 2000-х годов. Это, с одной стороны, связано с увеличением количества частных издательских учреждений, а с другой стороны, тесно связано с внедрением технологий в издательские процессы и изменением отношения к разработке книг и других материалов для публикации. Другой вывод состоит в том, что в последние годы издательство занято лишь изданием ряда произведений Главы государства и некоторых трудов о многогранной деятельности Основателя мира и национального единства. Также в последние годы по усмотрению авторов под грифом данного издательства были опубликованы некоторые научные работы.

Ключевые слова: издательство, издательская система, книгоиздание, печатная продукция, направление деятельности, книга, альбом, иллюстрация, печатная литература, научный труд, общественно-политическая литература, экономические проблемы, научный источник, многотомный труд, компьютерные технологии.

Naimov Salomuddin

THE "IRFON" PUBLISHING HOUSE DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

This article examines the activities of the "Irfon" publishing house during Tajikistan's independence period. "Irfon" focuses primarily on preparing books for publication and operates as a national publishing house. Prior to 1987, it was

considered a universal publishing house; however, after the establishment of "Adib" publishing house, "Irfon" was tasked with publishing scientific and socio-political literature, thus transitioning into a specialized publishing house.

Despite reaching its peak in the early 1980s, the first half of the 1990s was a challenging period for "Irfon." The difficulties stemmed from the country's political instability, shortages of paper and other resources, disrupted ties between Soviet republics, the emigration of publishing and printing specialists, and other economic and financial problems.

The article reviews "Irfon's" activities during the 1990s and early 21st century, highlighting the unique characteristics of each period. Special recognition is given to the publishing house's role in releasing works by the Leader of the Nation, President of Tajikistan Mr. Emomali Rahmon. Since the 2000s, an important focus of "Irfon" has been publishing works about the President and his multifaceted activities. Fundamental studies in this area have also been published.

Comparing "Irfon's" publications and statistical data, the article concludes that its performance improved after the 2000s. This improvement is attributed to the rise of private publishing houses, the adoption of new technologies, and an enhanced approach to preparing books and other materials. However, in recent years, "Irfon" has primarily focused on publishing works by the Head of State and selected scholarly works.

Keywords: "Irfon" publishing house, publishing system, book, printed materials, activity direction, album, illustration, scientific work, socio-political literature, economic problems, computer technologies.

ТДУ:001(092)+008+37тоҷик+78тоҷик+781.7+782/785

Раҳимзода Кароматулло

НАҚШИ ФИРУЗ УЛМАСОВ ДАР ИНКИШОФИ МУСИҚИШИНОСИИ ТОҶИК

Ин мақола ба фаъолияти илмию эҷодӣ, педагогӣ ва ташаббускориҳои доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессори Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, профессори фахрии Консерваторияи давлатии Ўзбекистонн Улмасов Фируз Абдушукурович ва саҳми ӯ дар рушди ҷанбаҳои назариявии муסיқшиносии муосир, ҳамбастагии фарҳангҳои муסיқии Авруосиё бахшида шудааст.

Ф. Улмасов дар ташаккул ва инкишофи назарияи монодияи шарқ саҳми арзандаи илмӣ гузошта, офарандаи самти илмие мебошад, ки бо ҷиҳатҳои нави назариявии омӯзиши муסיқии тоҷик алоқаманд аст. Роҳбари илмӣ аввалин рисолаҳои номзадӣ оид ба санъатшиносии муסיқӣ дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон мебошад, ки нимаи аввали асри XXI дифоъ шудаанд. Улмасов ташаббускори таъсиси маҷаллаи «Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность» аст, ки он дар Консерваторияи давлатии ш. Москва ба номи П.И. Чайковский нашр мешавад ва айни ҳол вазифаи ҷонишини сармуҳарриро ба уҳда дорад.

Фаъолияти муҳими олим таҳияи лоиҳаҳои илмӣ мебошад. Таҳти роҳбарии ӯ як қатор чорабиниҳои бузург - конференсҳо, симпозиумҳо, ифтитоҳи сохторҳои нави эҷодӣ, илмию таълимӣ, ки дар рушди илми муסיқии тоҷик ва ҳамкориҳои фарҳангҳои муסיқии Авруосиё муҳиманд, амалӣ карда шуданд.

Калидвожаҳо: *Фируз Улмасов, муסיқшинос, монодияи шарқӣ, муסיқии яккаҳони «овоз-асбоб», унисон, раванди муסיқӣ, нақшаҳои дохилӣ ва берунӣ, инвариант, вариант, монодия-бисеровозагӣ, лоиҳаҳо.*

Фаъолияти илмӣ-эҷодии доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессори Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, профессори фахрии Консерваторияи давлатии Ўзбекистонн Улмасов Фируз Абдушукурович ҷанбаҳои назариявии муסיқшиносии муосир, ҳамбастагии фарҳангҳои муסיқии Авруосиё ва иқдому ташаббускориҳоро фаро мегирад.

Фаъолияти эҷодии ӯ соли 1978 бо пианинонавозӣ дар Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (ҳоло ДДФСТ) шуруъ гардидааст. Баъдан ӯ ба омӯзиши назарияи монодияи Шарқ машғул гардида, ҳосили заҳматҳои илмиашро аввал дар шакли рисолаи номзадӣ (соли 1986, ш. Тошканд) [14] ва баъдан дар қолаби рисолаи докторӣ [16] (соли 2017, консерваторияи ш. Новосибирск) дифоъ намудааст.

Ф. Улмасов ба проблемаи актуалӣ - омӯзиши ҷанбаҳои монодия ва феномени яккаҳонӣ дар системаи муסיқии Шарқ диққати ҷиддӣ дода, дар илми муסיқии муосир саҳми сазовор гузоштааст. Монографияи ӯ, ки ба ин проблема бахшида шудааст, кори ҷиддии таҳқиқотӣ аст. Ӯ дар

таърифи монодияи шарқӣ ба масъалаҳое таваччуҳ намудааст, ки бо хусусиятҳои табиӣ идрок ва тафаккур алоқаманданд. Андешаи асосии ӯ, ки ба таври муназзам инкишоф меёбад, ягонагии ду нақша – дохилӣ ва берунӣ дар раванди эҷоди мусиқӣ аст. Дар нақшаи дохилӣ тафаккури инсон, асоси мантиқии мусиқӣ ва образҳои онро ташкил медиҳад. Дар нақшаи берунӣ - дар ҷараёни иҷроии мусиқӣ - ин алоқаҳо ва образҳо кушода мешаванд. Ин ду самти раванди мусиқӣ ҳамеша дар ягонагӣ вучуд доранд [ниг. 16, с. 31-34].

Муаллиф монодияи шарқиро ҳамчун системаи худинкишофёбанда муайян намудааст. Ӯ ҳамзамон муайян намудааст, ки “ҷаҳони падидаҳои монодӣ гуногунранг аст, аз ҷумла: монодияи якҷаҳонӣ ва монодияи унисонӣ, дар ин ҷо он ҷиҳат дар тамоми фарҳангҳои мусиқӣ муаррифӣ мешавад. Дар ҳама навъҳои монодия як хати оҳанг асосӣ аст” [16, с. 107].

Муҳаққиқ дар заминаи имкониятҳои эҷодӣ ду навъи монодияро муқоиса намуда, монодияи якҷаҳонӣ ва монодияи унисон (якҷоя садодихии мувозии ду ҷеҷанд садои мусиқӣ)-ро пешниҳод мекунад. Ҳангоми навохтани мусиқии якҷаҳонӣ, навозанда метавонад дар рафти иҷро ба матн импровизатсия, яъне тағйирот ворид кунад. Дар монодияи унисонӣ чунин имконият вучуд надорад, яъне ҳангоми иҷро дар матни мусиқӣ навгонӣ ҷеҷ тағйирот ворид кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, тамоми раванди эҷодӣ ҳангоми ба вучуд овардани асарҳои нав (масалан, эҷодиёти бастакорон), асосан бо монодияи якҷаҳонӣ иртибот мегирад [17].

Ин хусусияти асосии якҷаҳонӣ аст. Вай инчунин диққатро ба он ҷалб менамояд, ки “сурудхонии якҷаҳонӣ бидуни сози мусиқӣ аз маросимҳо маншаъ мегирад. Масалан: сурудҳои алла, баъзе жанрҳои таронаҳои динӣ ва ғайра” [16, с. 90]. Мусиқии якҷаҳонӣ - навъҳои гуногун дорад, ки барои аксари фарҳангҳои ҷаҳон хос аст. Бо вучуди ин навъҳо низ ҳастанд, ки ба анъанаҳои мушаххас иртибот доранд. Муҳаққиқ Ф. Улмасов таъкид мекунад, ки “сурудхонии якҷаҳонӣ ва унисон дар тамоми фарҳангҳои суннатӣ маъмул буда, барои ҳеҷ низоми мусиқӣ падидаи хоси ҷудоғонаи типологӣ нест” [17, с. 24].

Ин хусусияти якҷаҳонӣ дар анъанаҳои мусиқии кишварҳои Шарқ, дар шакли маъмултарики он - «овозу асбоб», ки дар он навозанда дар ҳамовозии асбоби мусиқӣ суруд мекунад, пурра амалӣ мегардад. Хусусияти сохтори «овозу асбоб» - ин муносибати байни сатрҳои хати сароянда ва асбоби мусиқӣ аст. Он асосан унисон садо медиҳад, аммо дар он метавонад тақсмоти гуногуни гетерофонӣ низ вучуд дошта бошад. Олим мавқеи асосиро чунин муайян карда, шарҳ медиҳад, ки “хатти вокалии сароянда ҳамеша пешсаф аст ва ҷузъи асбобии сохтори “овозу асбоб” вазифаи ҳамовозии сурудхониро иҷро мекунад. Дар ин навъи мусиқии якҷаҳонӣ, асбоби мусиқӣ ба қисми овозӣ тобеъ аст [ниг.18].

Ин навъи мусиқии вокалию созӣ, асосан дар жанрҳои анъанавии касбӣ - мақомхонӣ, ғазалхонӣ, рубоихонӣ, фалакхонӣ, гурғулихонӣ ва ғайра ифода ёфтааст. Намуди иҷроии «овозу асбоб» боиси пайдо шудани асбобҳои гуногуни торӣ гардид, ки барои сурудхонии якҷаҳонӣ истифода мешуданд. Ба гуфтаи Улмасов, дар анъанаҳои мусиқии аврупоӣ ин гуна навъҳои асбобҳои тордор дар мусиқии мардумӣ вучуд надорад. Яъне, дар фарҳангҳои мардумии бисёрвояӣ, масалан, аврупоӣ вазъият

дигар аст. Дар анъанаи онҳо маҳдудияти асбобҳои торӣ ба назар мерасад, зеро навъи мусиқии яккасароӣ, ки сароянда овози худро бо асбоби мусиқӣ ҳамроҳ мекунад, маъмул нест.

Баъракс, дар фарҳангҳои мусиқии Шарқ ба таври васеъ истифодаи асбобҳои торӣ бо ҳамовозии сароянда маъмул аст. Масалан, тоҷикон аз асбобҳои тории дутор, рубоб, танбур, баландзиком, сетор ва ғайра зиёд истифода мекунанд.

Ба андешаи Ф.Улмасов дар монодияи шарқии мусиқии якҷаҳонии вокалӣ-инструменталии («овозу асбоб») асбобҳои торӣ-захмӣ сифатҳои ғании ритмикӣ-такзерӣ доранд ва метавонанд оҳанги асосии лаҳро ҳамчун *бурдон* - пардаи асосии лаҳн ҳамовозӣ кунанд. Ин навъ дар анъанаҳои мусиқии кишварҳои Шарқ бештар паҳн гардида, асосан дар жанрҳои анъанавии шифохӣ-касбӣ (системаи мақомот, эҷодиёти эпикӣ, жанрҳои лирикӣ) истифода мешавад [ниг. 19].

Паҳлуи дигари нисбатан муҳими фаъолияти эҷодии Фирӯз Улмасов лоиҳанависӣ ва дар амал татбиқ намудани он дар фазои фарҳангии мусиқии Тоҷикистон мебошад. Лоиҳаҳое, ки бо ташаббуси ӯ таҳия гардидаанд, ба таври муфассал ва боварибахш дар амал татбиқ шуда, ба рушди илми мусиқӣ, ҳамкориҳои фарҳангҳои мусиқии Авруосиё замина фарҳам овардаанд.

Солҳои 1990-2000 дар Тоҷикистон як қатор чорабиниҳои фарҳангии сатҳи байналмилалӣ, аз ҷумла Фестивал-симпозиуми байналмиллалӣ бахшида ба 1400-солагии Борбад (2-4 апрели соли 1990), навозандаи барҷастаи асримиёнагӣ (585/588 – 628/638) баргузор гардиданд. Мавзӯи илмии симпозиум бо номи «Борбад ва анъанаҳои бадеии Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ: анъана ва муосир» номгузорӣ шуда буд [1]. Мусиқшинос Эрна Гейзер дар мақолаи худ «Чашни мусиқӣ дар Душанбе (дар бораи чашни 1400-солагии Борбад)», самтҳои асосии барномаи илмии симпозиумро ба таври муфассал баррасӣ намуда, муаллифони он - номзадҳои илми санъатшиносӣ Фирӯз Улмасов ва Наим Ҳакимовро [3, с. 106] таҳсин хондааст.

Дар симпозиум се мавзӯи мавриди баррасӣ қарор гирифт:

1. Борбад ва суннатҳои бадеии халқҳои Эрон (ибтидо ва таҳаввул);

2. Маданияти мусиқии халқҳои Шарқ дар шароити раванди бадеии ҷаҳонӣ (давраи қадим ва асрҳои миёна);

3. Анъанаҳои бадеии халқҳои Осиёи Миёна ва Ғарб дар асри XX.

Мавзӯи сеюм таҳияи ду муқаррароти асосии барномаро дар бар мегирифт, ки муаллифи онҳо Улмасов буд. Ин муқаррарот чунин аст:

1. Монодия ва полифонияи ду навъи тафаккуре мебошанд, ки аз рӯи генезиси худ баробар буда, бо воситаҳои хоси ифоданок ва шаклҳои муоширати муқарраршуда фарқ мекунанд.

2. Маданияти монодӣ ва полифонӣ бояд танҳо дар асоси алоқамандии якдигар дар амал инкишоф ёбанд. Яъне, рушди онҳо бо нигоҳ доштани асолати низом, кушодани иқтидор ва такмили минбаъдаи он алоқаманд аст.

Ду пешниҳоди Ф.Улмасов, ки ба барномаи илмии симпозиум дохил карда шудаанд, ҷанбаи татбиқи рисолаҳои интишоршудаи олимро пурра асоснок мекунанд [ниг. 19, с. 423-466].

Бояд гуфт, ки дар илми мусиқии шарқшиносии шуравӣ проблемаи алокаи монодия ва полифония вазифаи аввалиндараҷа махсуб меёфт. Гумон мерафт, ки полифония сатҳи баланди рушди мусиқиро ифода мекунад. Дар баробари ин дар фаҳмиши усулҳои инкишофи таърихӣ ва баҳо додан ба хусусиятҳои мусиқии анъанавии мамлакатҳои Шарқ ҳукмронии европоцентризм (аврупоиасос) дида мешуд. Вобаста ба ин олим ташаббускори ташкил кардани шуъбаи махсусе будааст, ки дар он проблемаҳои монодия ва полифония муҳокима карда шаванд. Дар муҳокимаи ин проблема олимони мамлакатҳои ҷаҳон: И. Земцовский, А. Юсфин, Х. Ихтисамов (Русия), В. Фельдман (ШМА), Я. Элснер (Олмон), Н. Алиева (Озарбойҷон), И. Жордания, К. Николадзе (Гурҷистон), А. Чекановская (Польша), А. Мухамбетова (Қазоқистон), Т. Ғафурбеков, А. Назаров, О. Матякубов, Н. Янов-Яновская (Ўзбекистон), З. Таджикова, Ф. Улмасов, Н. Ҳакимов (Тоҷикистон) ва дигарон иштирок намуданд [ниг.7, с. 23].

Хулосаҳои хотимавии симпозиум муҳимияти проблемаҳои муносибати монодия ва полифонияро барои маданиятҳои мусиқии Шарқ таъкид бахшида, хусусият ва мустақилияти инкишофи системаи монодияи шарқиро равшан намуд.

Лоихаи дигари таҳиянамудаи Ф. Улмасов таъсиси комиссияи махсуси Иттифоқи композиторони ИҶШС оид ба ҳамкорӣ бо фарҳангҳои мусиқии Шарқи хориҷӣ аст, ки моҳи майи соли 1991 пешниҳод гардидааст. Ин ташаббус аз ҷониби роҳбарияти Иттифоқи композиторони Тоҷикистон Дамир Дӯстмуҳаммадов ва Ҳазинаи байналмилалӣ ба номи Борбад Аскаралӣ Рачабов дастгирӣ ёфт. Ин лоиха дар ҳайати Иттифоқи композиторони ИҶШС муҳокима гардида, аз рӯйи натиҷаҳои он дар бораи ташкил намудани комиссияи Иттифоқи композиторони ИҶШС оид ба муносибатҳои фарҳангӣ бо маданиятҳои мусиқии Шарқи хориҷӣ қарори мусбат қабул гардид. Фармони №72 Комиссияи Иттифоқи композиторони ИҶШС аз 31 майи соли 1991 аз ҷониби Раисони Шурои координатсионӣ Т.Н. Хренников ва М. Степаненко ба имзо расонида шуд [ниг.15, с. 62-67]. Раиси он Ф. Улмасов таъин гардид. Ба ҳайати комиссия раисон, котибон, аъзоёни Иттифоқи композиторон - композиторони машҳур, мусиқшиносони Озарбойҷон, Бошқирдистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон, Тотористон, Туркменистон ва Ўзбекистон дохил шуданд.

Комиссия якҷанд лоиха таҳия кард, вале танҳо яктои он амалӣ гардид, зеро замони комиссия маҳдуд буд ва бо пошхӯрии Иттиҳод ба охир расид. Ҳангоми раиси ин комиссияро ба дӯш доштан, Улмасов конференсияи байналхалқии шарқшиносии мусиқӣ дар доираи ИҶШС-ро таҳти унвони «Масъалаҳои методологияи шарқшиносии мусиқии советӣ» ташкил намуд, ки дар рӯзҳои 18-22 ноябри соли 1991 дар шаҳри Душанбе барпо гардид.

Мақсади асосии конференсия таҳлили вазъи соҳаи шарқшиносии мусиқӣ, ҷустуҷӯи шаклу усулҳои нави омӯзиши мусиқии халқҳои Шарқ буд. Дар конференсия олимони маъруф Ф. Кароматов, И. Земцовский, Н. Янов-Яновская, Х. Ихтисамов, А. Кунанбоева, Т. Ғафурбеков, С. Галицкая, А. Мухамбетова, С. Агаева, Д. Рашидова, Ю. Исанбет, Зуо

Чжэнгуан, Анжелика Юнг, Минору Морита, Т. Джани-заде иштирок ва суханронӣ намуданд [8].

Лоихаи навбатии муҳаққиқ Семинари байналмилалӣ «Фарҳанги мусиқии тоҷик дар ибтидои асри XXI: афзалиятҳои рушд» аст, ки рӯзҳои 2-4-уми декабри соли 1999 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид [ниг.11]. Ҳадафи асосии семинар баррасии вазъи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва таъсиси давлати нави соҳибхитӣ - Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва мушкилоти хуручи зиёди кадрҳои касбӣ аз ҷумҳурӣ ва яке аз масъалаҳои асосии он қушодани Консерваторияи миллии будааст. Дар иҷрои қарорҳои семинар ӯ ҳамроҳи рафику ҳамкасб, композитори намоёни тоҷик, дар он вақт раиси Иттифоқи композиторони Тоҷикистон Талабхуҷа Сатторов мурочиатнома ба Ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи зарурати ташкил кардани консерватория тартиб додаанд. Ин мурочиатнома аз ҷониби намоёндагони саршиноси илму эҷод ба имзо расида, барои таъсиси Консерваторияи миллии Тоҷикистон дар соли 2003 сабаб гардид. Матни мурочиатномаи зикршуда баъди чанд сол дар замимаи мақолаи И. Стрех, ки дар он самтҳои асосии барномаи илмӣ семинари дар боло зикршуда мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ба таъъ расидааст [ниг. 9, с. 482-490].

Дар ибтидои асри XXI якҷанд лоихаи Ф. Улмасов пай дар пай татбиқ гардиданд. Яке аз он лоихаҳо Фестивали санъати тоҷик “Аржанг” мебошад, ки аз 24 то 26-уми майи соли 2002 баргузор гардида, таҷассумгари эҳёи анъанаҳои қадим ва рангоранги халқи тоҷик дар даврони Истиклол ба шумор мерафт [ниг. 22]. Дар ин фестивал аввалин маротиба аз рӯйи 3 самти санъат - ороишӣ-амалӣ, рассомӣ ва санъати мусиқӣ музокираҳо сурат гирифт. Дар ҷаҳорҷубаи ин фестивал таҳти муҳарририи Ф. Улмасов китоби “Санъати тоҷик” бо ду забон - русӣ ва англисӣ аз ҷоп бароварда шуд [12].

Соли 2003 маҷмуаи “Таджикская музыка” [10] бо ибтикорот ва муҳарририи Ф.Улмасов ба таъъ расид. Дар ин китоб аввалин маротиба тамоми жанрҳои мусиқии анъанавӣ тоҷик гурӯҳбандӣ шуда, эҷодиёти бастакорон ва композиторони касбии (самти академӣ) тоҷик муаррифӣ гардидааст.

Бояд қайд кард, ки чанде аз лоихаҳои Ф.Улмасов дар якҷоягӣ бо дӯсти наздикаш Н. Ҳақимов, номзади илмҳои санъатшиносӣ, таҳия шудааст. Аз ҷумла, бо ташаббуси онҳо дар шаҳри Хучанд Академияи мусиқӣ соли 1992 таъсис дода шуд.

Дар заминаи лоихаи дигари ин муҳаққиқон дар соли 2003 авалин маротиба Фестивал-симпозиуми байналмилалӣ “Фалак” дар Тоҷикистон бо иштироки олимони ва хунармандони ватанӣ ва хориҷӣ баргузор гардид. Дар қисмати симпозиуми илмӣ Фестивал олимони ва аспирантону унвонҷӯён аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ўзбекистон, Озарбойҷон, Афғонистон ва Федератсияи Россия маъруза карданд [ниг.20].

Ҳамчунин дар ҳамкорӣ бо Н. Ҳақимов аввалин маротиба Фестивали байналмилалӣ “Шашмақом” дар шаҳри Исфара (2004) баргузор гардид. Дар ин фестивал дар баробари олимони ин соҳа аз Осиёи Миёна, Россия, ҳамзамон хунармандон - устодони санъати тоҷик

ва ўзбек иштирок намуда, паҳлӯҳои гуногуни ин шоҳкории халқи тоҷику ўзбекро зери таҳқиқ гирифтанд [ниг.21].

Фаъолияти эҷодӣ ва илмии Улмасов солҳои 2007-2014 дар вазифаи муовини ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхуча Сатторов аҳамияти хоса дошт. Ӯ дар ин солҳо низ лоиҳаҳои зиёдеро таҳия намудааст. Панҷ Фестивали байналмилалӣ «Баҳористон», ки дар солҳои 2008-2012 бо иштироки навозандагон, олимон ва омӯзгорон аз ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Озарбойҷон ва Русия бевосита бо ташаббуси Ф. Улмасов баргузор шудааст. Ҳамзамон дар ташкили ду фестивали байналмилалӣ этно-ҷаз (2009-2010), ки хунармандони барҷастаи ҷазро аз кишварҳои гуногун гирд овард, Ф. Улмасов координатори асосӣ будааст.

Дар ҳамин давра Ф. Улмасов дар ташаккули мактаби миллии илмии мусиқишиносии тоҷик саҳми арзанда дошт. Зери роҳбарии ӯ ду нафар - Мирзоева Шаҳноза ва Рахимов Кароматулло рисолаи номзадӣ дифоъ намуданд.

Дар соли 2014, ки Улмасов мудири шуъбаи санъатшиносии Пажӯҳишгоҳи илмӣ -тадқиқотии Вазорати фарҳанг буд, бо ташаббуси ӯ лоиҳаи ба қарори ҳукумат оид ба самтҳои афзалиятноки илмӣ аз ҷониби давлат дастгиршаванда санъатшиносӣ ҳамчун илм пешниҳод гардид. Дар заминаи ин, дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2014, № 765 дар Номгуи самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон банди нав дар таҳрири зайл илова карда шуд: “Илмҳои санъатшиносӣ: таҳқиқи масоили таърихӣ назариявии санъати милли (театрӣ, мусиқӣ, тасвирӣ, амалӣ-ороишӣ, хореографӣ, санъати кино, дизайн ва арт-менечмент); таҳқиқи таъсири мутақобили санъати милли бо самтҳои гуногуни санъати Шарқу Ғарб; тақомули методологияи таҳқиқоти илмӣ дар равияи санъатшиносӣ”.

Ин қарор имкон медиҳад, ки дар Тоҷикистон санъатшиносӣ ҳамчун илми алоҳида инкишоф ёбад.

Ф. Улмасов аз соли 2018 инҷониб дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон фаъолияти ташкилӣ, омӯзгорӣ ва эҷодии худро идома медиҳад. Дар ин ҷо бо ташаббуси ӯ Фестивали байналмилалӣ «Шарқ-Ғарб: анъанаҳои мусиқӣ ва хунарҳои мардумии Авруосиё дар фазои фарҳангии ИДМ» (26-29 октябри 2019) [ниг.2] барпо гардид. Дар доираи фестивал дар мавзӯи «Шарқ-Ғарб: мушкилоти хувият ва ҳамкорӣ фарҳангҳо» конфронси илмӣ-амалӣ барпо шуд, ки дар он мутахассисони мамлакатҳои гуногуни ИДМ иштирок намуданд. Дар ин конфронс ноиби ректор оид ба корҳои илмӣ консерваторияи давлатии ш. Москва ба номи П. Чайковский Константин Владимирович Зенкин меҳмони фахрӣ буд. Маҳз бо дастгирии ӯ пешниҳодоти Ф. Улмасов доир ба проблемаҳои ақтуалии *инвариант* ҳамчун усули махсуси тафаккури мусиқӣ ва таъсири маҷаллаи махсуси илмӣ «Санъати мусиқии Евразия. Анъана ва муосир» ҳал гардиданд. Ин ду пешниҳоди барномавии Улмасовро К. Зенкин дастгирӣ карда, назари худро дар бораи дурнамои ташкили маҷалла баён намуд. Зенкин дар мизи мудавваре, ки ба муносибати аз ҷоп баромадани 10-умин шумораи ин маҷалла баргузор гардид, чунин қайд мекунад: «Ман саҳми

ташаббускори таъсиси маҷалла, номи маҷалла ва айни ҳол ҷонишини муҳаррири он Фирӯз Абдушукуровиҷ Улмасовро махсус кайд кардан мехоҳам» [6, с. 14]. Нахустин шумораи нашрия моҳи октябри соли 2020 ба таъъ расида, дар соли 2024 мақоми махсус гирифт ва ба феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Россия шомил гардид, ки аз фаъолияти муваффақи ҳаёти таҳририя шаҳодат медиҳад.

Доир ба идеяи Ф.Улмасов дар бораи *инвариант* ҳаминро бояд кайд кард, ки он ба шарофати дастгирӣ ва кӯшишҳои К. Зенкин ду маротиба бомуваффақият амалӣ карда шуд. Бори аввал дар доираи ин мавзӯ Конгресси «Евромак» оид ба таҳлили мусиқӣ (20-24 сентябри соли 2021 дар Консерваторияи Маскав бо номи П. Чайковский) таҳти унвони «*Инвариант* - ҳамчун принсипи моделсозии протсеси мусиқӣ» баргузор шуд [5]. Дар доираи Конгресси V Ҷамъияти назарияи мусиқӣ дар консерваторияи давлатии Урал ба номи М. Мусоргский ш. Екатеринбург конференси илмӣ «Умумиятҳои генетикии назарияи мусиқӣ: жанр, услуб, забон дар инкишофи таърих» (2-4 апрели соли 2024) баргузор гардид [4]. Дар ин конференсия «*Инвариант* ҳамчун аломати ибтидоии умумияти генетикии протсесҳои мусиқӣ» мавзӯи баҳси як сексияи алоҳида қарор гирифт.

Ф. Улмасов дар ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода лоиҳаи «Тақмили раванди таълим аз рӯи ихтисосҳои фарҳанг ва санъат дар асоси таҳия ва татбиқи барномаҳои таълимии мутобиқшуда ба стандартҳои аврупоӣ»-ро тарҳрезӣ намуд, ки натиҷааш назаррас аст. Лоиҳа солҳои 2019-2021 амалӣ гардид. Дар он фикри кушодани ихтисоси санъатшиносӣ ба раванди таълим ба миён гузошта шуд, ки дар натиҷа кафедра - «санъатшиносӣ ва назарияи мусиқӣ» номгузори шуд.

Яке аз лоиҳаҳои охири он, ки ташаббускор ва созмондиҳандаи он Ф. Улмасов буд, баргузори конференси байналмилалӣ илмӣ бахшида ба масъалаҳои мубрами ҳифзи анъанаҳои миллии мусиқӣ мебошад. Конференсия 30-31 октябри соли 2024 дар Консерваторияи давлатии шаҳри Маскав ба номи П. Чайковский баргузор гардид. Дар он олимони намоён аз Озарбойҷон, Ёзбекистон, Қазоқистон ва Россия иштирок доштанд. Аз Тоҷикистон шогирдони Улмасов - Кароматулло Раҳимзода ва Шаҳноза Мирзоева дар ин конференсия ширкат намуданд. Онҳо дар маърузаҳои худ масъалаи ҳифз ва инкишофи санъати мусиқии тоҷикро дар марҳалаи ҳозира ба баррасӣ кашиданд.

Ф. Улмасов на танҳо дар муҳити илмӣ Тоҷикистон, балки берун аз ҳудуди он низ машҳур аст. Вай дар симпозиуми конференсияҳои байналхалқӣ Москва, Боку, Тошкент, Новосибирск, Екатеринбург, Алмаато, Бишкек ва ғайра иштирок ва суханронӣ намуда, ҳамчун муҳаққиқи сермаҳсул, муаллифи як қатор асарҳои илмӣ, лоиҳаҳои мусиқии эҷодӣ ва амсоли ин шуҳрат пайдо кардааст.

Ӯ ҳоло дар авҷи камоли эҷодӣ буда, ҳамеша фаъол, эҷодкор, пурғайрат ва "офарандаи фикрҳои тоза" мебошад. Хусусияти муҳими шахсияти ӯ маҳорати баланди касбӣ, тафаккури эҷодӣ, майли доимӣ ба ҷустуҷӯ ва кашфи ҷанба ва самтҳои нави илмӣ соҳаи фарҳанг ва санъат мебошад.

Адабиёт

1. Борбад и художественные традиции народов Центральной и Передней Азии: История и современность: тезисы докладов и сообщений международного симпозиума. – Душанбе: Дониш, 1990. – 486 с.
2. Восток-Запад: музыкальные традиции и народные промыслы Евразии в культурном пространстве СНГ. Сб. статей. – Душанбе, 2020. – 279 с.
3. Гейзер, Э. Праздник музыки в Душанбе (о юбилейных торжествах, посвященных 1400-летию Борбада) / Э. Гейзер // Страницы жизни и творчества. Сб. статей. – Душанбе, 1990.– С.103-113.
4. Генетические общности теории музыки: жанр, стиль, язык в динамике истории. Тезисы докладов V международного конгресса Общества теории музыки. – Екатеринбург, 2024. – 87 с.
5. Десятый Европейский конгресс по музыкальному анализу. Тезисы докладов. – М., 2021. – 712 с.
6. Круглый стол. Обсуждаем первые десять выпусков сетевого научного издания «Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность» // Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность. – 2023. – №2 (11). – С.14-23.
7. Махмудова, Г. Фируз Ульмасов: научные воззрения и проектная деятельность // Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность. –2024.–№ 3 (16). – С.14-29.
8. Международная конференция «Методологические проблемы советского музыкального востоковедения». (Душанбе, 18-22 ноября 1991 г.). Программа. Душанбе, 1991. – 14 с.
9. Стрех, И. Профессиональное музыкальное образование в Таджикистане: проблемы и пути решения / И. Стрех // Очерки истории и теории культуры таджикского народа. – Душанбе, 2001. – С.482-490.
10. Таджикская музыка. –Душанбе, 2003. – 296 с.
11. Таджикская музыкальная культура начала 21 века: приоритеты развития (Тезисы Международного семинара. Душанбе, 2-4 декабря, 1999 г.). – Душанбе, 1999. – 75 с.
12. Таджикское искусство. – Душанбе, 2002. – 70 с.
13. Ульмасов, Ф. Восточная монодия: сущностный аспект // Azerbaijan etnomusiqisunasligi 1921-2021. – Баку, 2021. – С.364-377.
14. Ульмасов, Ф. О пространственной организации таджикской и узбекской монодии в аспекте взаимодействия неизменности и изменчивости: автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. – Ташкент, 1986. – 25 с.
15. Ульмасов, Ф. Умение увидеть и поддержать - важное условие успешного развития //Дамир Дустмухаммедов. Сб. статей. –Душанбе, 2001. – С.59-67.
16. Ульмасов, Ф. Многомерность восточной монодии в контексте сольного вокально-инструментального музицирования: на материале таджикской и узбекской традиционной музыки. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 320 с.
17. Ульмасов, Ф. О двух видах монодического музицирования // ЮжноРоссийский музыкальный альманах, 2017. – № 1 (26) . – С. 21-26.
18. Ульмасов, Ф. О специфике сольного вокально-инструментального музицирования в восточной монодии // Вестник

Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2016. – № 37. – С. 165 - 172.

19. Ульмасов, Ф. Восточная монодия: генезис и некоторые принципы формирования органичного взаимодействия монодийных и многоголосных культур на современном этапе // Борбад и художественные традиции народов Центральной Азии: история и современность. Тезисы докладов и сообщений Международного симпозиума. – Душанбе: Дониш, 1990. – С. 423-466.

20. Фалак и художественные традиции народов Центральной Азии. Материалы международного симпозиума (Душанбе, 26-28 марта). – Душанбе, 2004. – 220 с.

21. Фестивал-симпозиуми байналмилалии “Шашмаком” // Эҳёи анъанаҳои классикӣ дар заминаи ҳамкориҳои фарҳангҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ (ш. Исфара, 26-30 майи с. 2004). – Душанбе, 2002. – 42 с.

22. Фестивали санъати тоҷик “Аржанг” (ш. Душанбе, 24-26 майи с. 2002). - Душанбе, 2002. – 44 с.

Рахимзода Караматулло

ВКЛАД ФИРУЗА УЛМАСОВА В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОГО МУЗЫКОЗНАНИЯ

В данной статье рассказывается о научной, педагогической и проектно-организационной деятельности доктора искусствоведения, профессора Таджикского Государственного института культуры и искусств имени М. Турсунзаде, почётного профессора Государственной консерватории Узбекистана Ульмасова Фируза Абдушукуровича, о его вкладе в развитие теоретических аспектов современного таджикского музыкознания.

Ф. Ульмасов внёс значительный научный вклад в разработку теории восточной монодии, является создателем научного направления, связанного с новыми теоретическими аспектами изучения таджикской музыки. Является научным руководителем молодых таджикских учёных, которые защитили кандидатские диссертации по музыкальному искусствоведению в период Государственной независимости Таджикистана.

Ульмасов является инициатором создания журнала “Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность”, который издаётся Московской государственной консерваторией им. П.И. Чайковского, выполняет функции заместителя главного редактора.

Важным направлением деятельности учёного является разработка научных проектов. Под его руководством реализован ряд крупных мероприятий – конференций, симпозиумов, открытия новых творческих, научных и образовательных структур, имеющих важное значение в развитии таджикской музыкальной науки, взаимодействия музыкальных культур Евразии.

Ключевые слова: Фируз Ульмасов, музыковед, восточная монодия, сольное музицирование «голос-инструмент», унисон, музыкальный процесс, инвариант, вариант, двуплановая функциональная оппозиция, монодия-многоголосие, научные проекты.

Rahimzoda Karomatullo

FIRUZ ULMASOV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF TAJIK MUSICOLOGY

This article discusses the academic, pedagogical, and organizational activities of Doctor of Art Studies, Professor of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade, and honorary professor of the Uzbekistan State Conservatory, Firuz Abdushukurovich Ulmasov. His significant contributions to developing theoretical aspects of modern Tajik musicology are highlighted.

Doctor Ulmasov made substantial scientific contributions to the theory of Eastern monody and founded a research direction addressing new theoretical approaches to studying Tajik music. He has supervised young Tajik researchers who defended dissertations in musicology during Tajikistan's independence period.

Additionally, Ulmasov initiated the creation of the journal "Music of Eurasia: Traditions and Present", published by the Moscow State Conservatory named after P.I. Tchaikovsky, where he collaborates as Deputy Editor-in-Chief. He has also led major scientific projects, conferences, symposia, and established new creative, scientific, and educational institutions that are vital for Tajik musicology and fostering collaboration among Eurasian musical cultures.

Keywords: Firuz Ulmasov, musicology, Eastern monody, solo performance "voice-instrument," unison, musical process, invariant, variant, dual-plan functional opposition, monody-polyphony, scientific projects.

УДК:78тадж+78.085+37тадж+9тадж+394.3+681.81+793.3

Рустамова Саида

МУЗЫКА И ТАНЕЦ В РОСПИСЯХ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

В данной статье исследуется таджикский танец и музыка в росписях Древнего Востока. Происхождение таджикского танца и его связи с музыкой до сих пор не привлекало достаточного внимания специалистов-хореографов, музыковедов. В большинстве работ вопрос его генезиса и танцевальной музыки становится отправной точкой исследования. От его решения во многом зависит понимание характерных особенностей фольклорных танцев. Однако, недостаточная изученность данной проблемы ощутима даже в имеющихся теоретических трудах по хореографии.

Музыка и танец – эти два вида искусства изначально повсюду сопровождали человека. Также именно эти виды искусства получили достаточно широкое отображение в росписях Древнего Востока. На них можно отчётливо увидеть, какие музыкальные инструменты были наиболее популярны, какие танцы исполняемы в то время. Конечно, на стенных росписях, где присутствует музыкально-танцевальное искусство, отображена как придворная жизнь, так как музыканты и танцовщики были её неотъемлемой частью, так и жизнь простого народа. Стенные росписи повествуют о многом: об одежде, обычаях, музыке и танце и т.д. Также, как и в других видах изобразительного искусства, таких как скульптура, миниатюра, где изображены музыканты и танцовщики (как женщины, так и

мужчины), зачастую музыка и танец неразделимы. Естественно, танец исполняется под музыку.

В данном исследовании нами рассмотрена хронология стенных росписей Востока, особенно таджикского региона, где изображены музыканты и танцоры, которые изучены нами и некоторые из них более подробно рассмотрены и анализированы, например – «Танец льва».

Ключевые слова: музыка, музыканты, искусство, танец, танцовщицы, танцовщик, музыкальные инструменты, стенная роспись, искусство, «Танец льва», Древний Пенджикент, Деваитич, Восток, ритуал, рукописи, песни, царь, придворная жизнь.

Таджикский танец (в народе называют «арғушт», «усул», «бозӣ», чаще «ракс» и т.д.), тесно связанный с бытом народа, сопровождающий все знаменательные события жизни (рождение, семейные празднества, увеселения и т.п.) имеет свою многовековую историю [12, с.454].

В прошлые века таджики танец называли «бозигарӣ», «пойбозӣ», «пойкубӣ», «рафан», «вашт», «ваштан», «пойкуфтан», «бозии пойгарӣ», «парвози бозӣ». А танцовщиков (щиц) помимо раққос, раққоса – «пойбоз», «поқуб», «роқис». Термин же «арғушт», «арғуштак» соотносят к сказочному стрелку, упоминавшемуся в Авесте-Арғаш (Ораш) [11, с.232].

Искусство танца зародилось в глубокой древности, люди привыкли через движения передавать свои чувства, раскрывая свой духовный мир средствами танца. Об этом «красноречиво говорят многочисленные памятники старины: народные сказания, песни, старинные мелодии танца» [2, с.16].

Древние памятники изобразительного искусства и письменные источники также свидетельствуют о широком распространении музыки и танца в быту предков таджиков [12, с.454]. Древнейшие изображения танца в его синкретической стадии, ещё неразрывно связанного с магическими ритуалами, можно встретить в наскальных росписях на керамике (Месопотамия, ок. 50 в. до н.э., Древний Иран, ок. 40 в. до н.э.), скульптуре (например, статуэтка танцовщицы из Хараппы, Индия, ок. 25 в. до н.э.), рельефы (из древнего Вавилона, ок. 23 в. до н.э.) и др.

Пластической экспрессией отмечены изображения танцев в искусстве Древнего Египта, например, в рельефах и фресках гробниц 24-20 в. до н. э.. Изображения танцев в искусстве древних цивилизаций – основной (часто единственный) источник сведений о хореографических культурах различных эпох и народов. В частности, они позволяют дифференцировать различные виды танцев в древности (ритуальные, воинственные, пиршественные), проследить процесс профессионализации танцевального искусства в античную эпоху, появление пантомимистов, танцовщиков, зарождение сценического танца. Так например, одно из первых изображений танца – это наскальное изображение группы танцующих человекоподобных существ с хвостами (II-I тыс. до н.э.), в пещерах Соймали Тош в Ферганской долине, попарные пантомимические танцы нарисованы на камнях в горах Сармиш (I тыс. до н.э.) в 60 км севернее г. Навои и т.д. [12, с.454].

В своём фундаментальном труде «Олами беканори ракс» Н. Нурджанов также отмечает, что на одной из сцен ритуального

религиозного танца наскального изображения, найденного там же, изображён человек с бубном [9, с.14].

По сведениям из «Авесты» (собрание зороастрийских текстов) в древности сложные священные песнопения исполнялись одновременно с пантомимическими танцами [12, с.454]. В храмах исполнялись готы – песнопения, которые относились к авторству самого Зардушта (Заратустра) [9, с.14]. Археологами в Хорезме найдены дома периода первобытно-общинного строя, которые назывались «площадью танца» [11, 233].

В греко-бактрийском периоде также существовало искусство танца. Музыка в Бактрии, Согде, Индии и во всём Востоке имела большое значение как в придворной, так и в обычной жизни. Танец и музыка были неразлучны. Оно и понятно, т.к. танец исполняется под музыку. Она всегда его сопровождает [11, с.233]. Фигуры музыкантов, танцоров, танцовщиц, акробатов запечатлены в ряде памятников греко-бактрийского искусства.

Александром Македонским отмечена история с 30 лучшими согдийскими пленными, которых привели к падишаху, и они, узнав через переводчика о своей казни, принялись искренне ликовать, «исполняя весёлые песни и танцуя под них», что свидетельствует о наличии танцев и музыки в Согде в III в. до н.э. [9, с.14].

Также в китайских летописях Таншу указано «Согдийцы... любят петь и танцевать на улицах и в 11 месяце, в сопровождении бубна, (дойры) танцуя просят лютый холод (возможно отступить –авт.) брызгая друг друга водой, веселятся [9, с.15].

Галерея вакхических образов предстаёт на вставных ритонах (II в. до н.э.) из парфянской Нисы. (Порт –Нисо тадж.). Среди многоликих, пестрых участников – нагие, либо прикрытые шкурой танцоры и обнаженная плясунья [12, с.454].

Танец бытовал и в эпоху Кушанского царства (II-I вв. до н.э.). Так, на стенах северной части зала в раскопках Халчаяна (недалеко от современного Денау) отобразена придворная церемония, в которой, по утверждению Н. Нурджанова, можно увидеть танцующих девушек [12, с.454].

Фигурка танцовщицы найдена также при раскопках Зартеппа (Золотой холм, недалеко от Термеза), который представляет собой останки одного из городов кушанского времени. Исследователи связывают эту танцовщицу с обрядом, посвященным культу Диониса [12, с.454].

Задолго до появления арийских племён в Иране следы музыкальной культуры от проживающих там народов сохранились до нашего времени. В Шуше обнаружены надписи, где упоминаются певцы, «распевавшие гимны у ворот храма и изображены группы музыкантов с чётко различаемыми инструментами – чанг, дунай, табл, а также хористами, ударяющими в ладоши» [14, с.65]. Интерес к музыке наивысшей точки достиг в эпоху правления Сасанидского царя Хусрави Парвиза (628-659), что даже наиболее известных музыкантов высекали на камне [14, с.65].

Во дворце Топрак-калы был Тронный зал. В нём происходили торжественные церемонии. Стены в нём были расписаны. Зал танцующих масок – храм иранской богини плодородия Анахиты являлся главным святилищем [5, с.55]. В барельефе зала танцующих масок Дворца Топрак-калы (центрального массива), число фигур достигало 55 (16 пар, 13 танцовщиц), причём ни одно изображение одной и той же танцовщицы не повторяется [6, с.47].

В верхней части барельефа на стене дворца Варахша тоже изображена танцовщица с накинутым на голову платком [12, с.454]. Так же там был изображён герой, сидящий на слоне и борющийся со львом (VIII в.). «На серебряном сосуде (VII в.) изображён согдийский всадник в схватке со львом» [10, с.142].

Так как изображение льва довольно часто встречается на древних стенных росписях, остановимся поподробней на изображении льва, т.к. именно с этим животным, как нам думается, проходит параллель древнего танца «Шербозй» – «Танец льва».

В древние времена в Средней Азии обитали львы. О существовании породистых животных, сражении Александра Македонского с гигантским львом, в Бактриане свидетельствуют источники. Львы не раз были отправлены в Китай в качестве «дани» из Тохаристана, Хуросона, Самарканда. В китайских хрониках сообщается, что в 713 г. из местности, близкой к Самарканду, были вывезены в Китай «лев-плясун и туркестанские танцовщицы» [10, с.141].



Золотой ритон, священный сосуд с изображением крылатого льва. VI в. до н.э. [5. Иллюстрации].

Вообще, исполнительское искусство, в том числе и танцевальное, достигло своего расцвета в эпоху Ахеменидов, которые были у власти более 200 лет (VI-IV в.в. до н.э.) и были одной из влиятельных и знаменитых древних империй [9, с.14].

Ахеменидские маги (жрецы) «распевали свои религиозные песни без сопровождения музыкального инструмента, а песни светского содержания исполнялись при дворах шаха. По утверждению греческих историков «молодые персы обучались музыкальному искусству... с самого юного возраста» [14, с.65]. Возможно, с того времени и зародился древний танец

«Шербозӣ» – «Танец льва», хотя по нашему мнению, он мог зародиться и в более ранний период.

После долгих поисков Н. Нурджанову в начале 60-х годов прошлого века в Бухарской области всё-таки удалось найти единственного исполнителя «Шербозӣ», который по оставшимся предметам танца от отца, стал выступать с успехом на свадьбах (полное Описание данного танца, см. в [10, с. 133-140]). Хотя исполнитель и не знал танца полностью, но какое счастье, что «переходя из поколения в поколение более тысячи лет, «Шербозӣ» всё-таки дошёл до наших дней» [10, с.133].

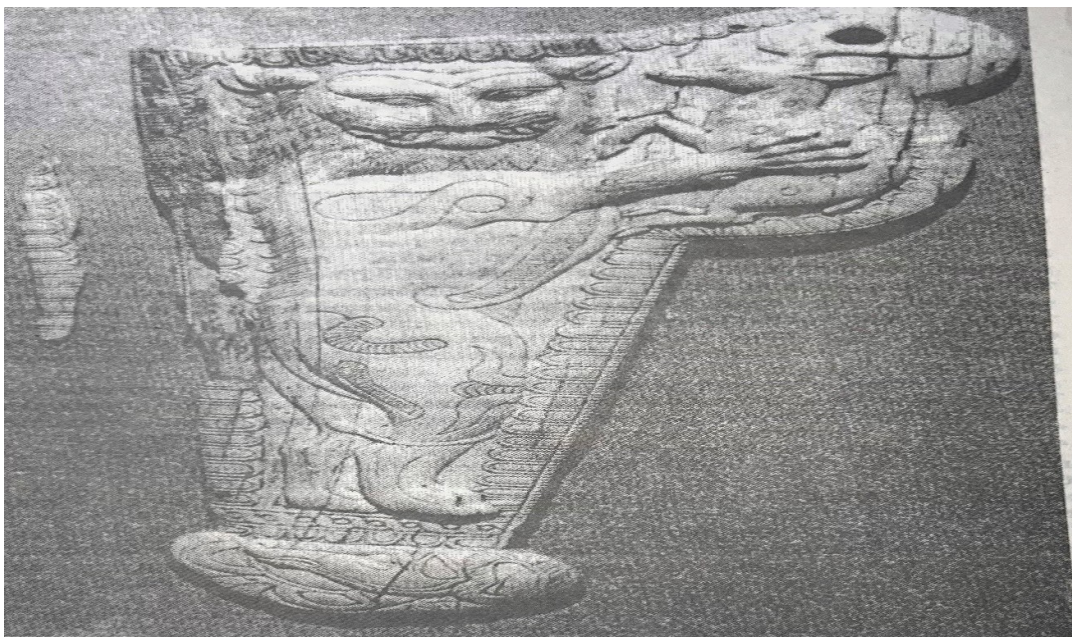


В книге Н. Нурджанова «Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов», после описания данного танца с музыкальным сопровождением, автор переходит к теме изображения льва в искусстве. В частности, он утверждает, что «В средневековой таджикско-персидской литературе правителя сопоставляли со львом. Слово «лев» означало богатыря, бесстрашного героя и в фольклоре. На Памире мальчику давали имя Шер (Лев). Так или иначе лев на Востоке среди древнейших имён был олицетворением силы и могущества.



"Шербозӣ".

Автором приводится пример ахеменидских ножен, найденных в местности Тахти Сангин (Каменный трон) Кабадианского района Таджикистана. Они выполнены из слоновой кости, и хорошо сохранились: отчётливо видна фигура льва, стоящего на задних лапах, который передними лапами держит маленького оленя [10, с.142].



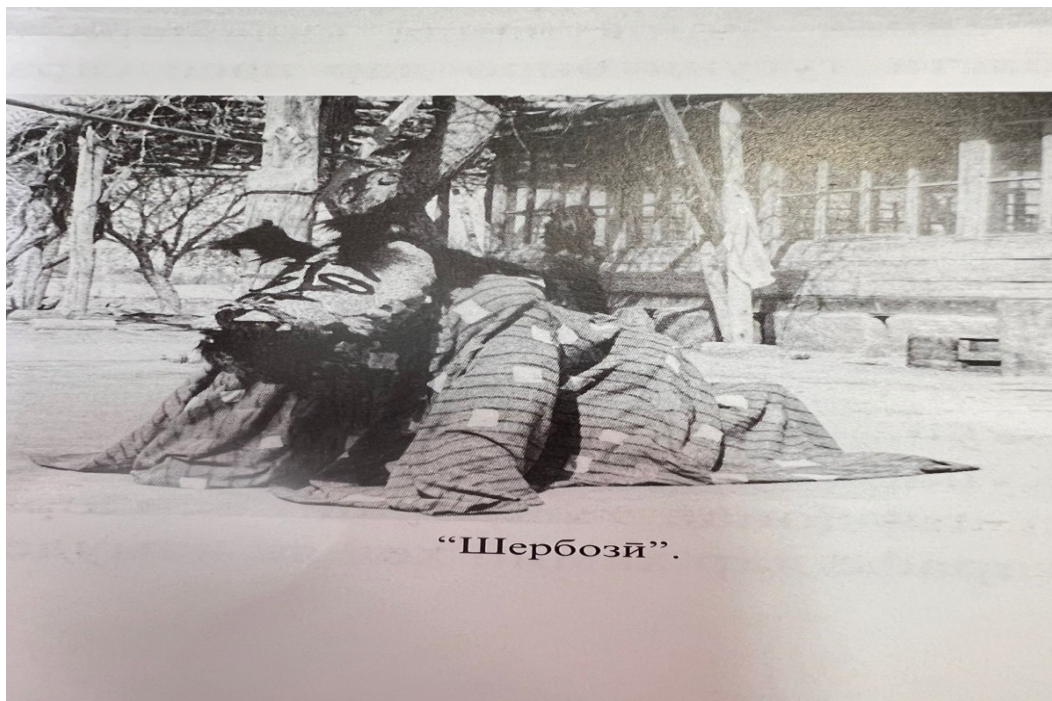
Ножны ахеменидского акинака. Тахти Сангин, Кабадианский район, Таджикистан. VI-V в. до н.э.

Лев захвативший оленя. [10, с.142 иллюстр.].

Как и в «Танце льва», здесь подчёркнута несоизмеримость мощной фигуры льва и маленькой фигуры оленя, подчёркивая тем самым их противопоставление-мощность льва и беззащитность оленя. Исследователи отмечают бактрийское происхождение тахтисангинских ножен – VI-начало V в. до н. э. [10, с.142]. Найденные многочисленные древние находки в

«Тахти Сангин» стали известны в мире и получили название «Сокровища Окса» [13, с.86].

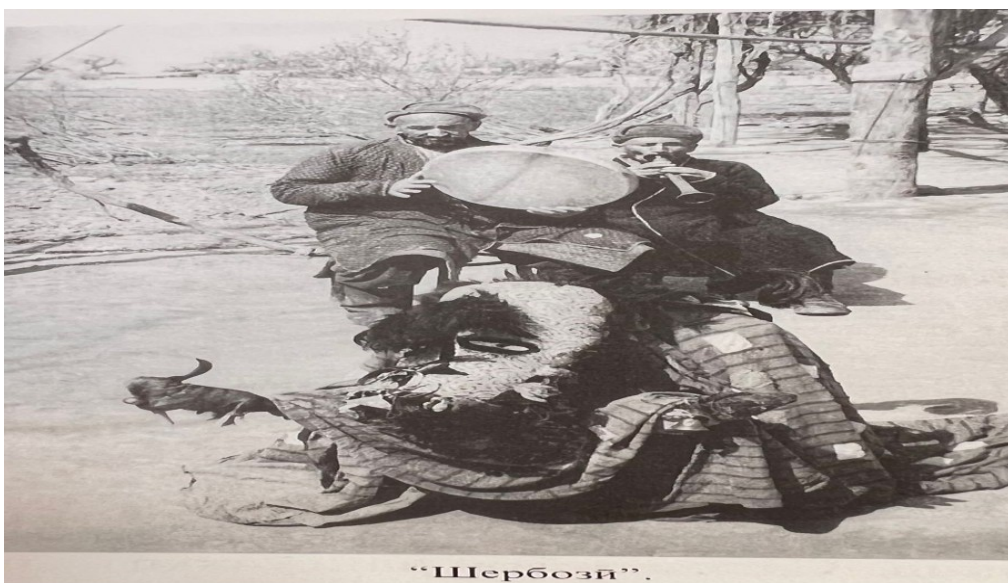
Таджикский «Танец льва» по своему содержанию близок к мотивам изобразительного искусства, особенно к тахтисангинским ножам. Конечно же, дойдя через века до нас, он утратил своё первоначальное значение. Хотя в последнее время своего бытования он воспевал величие, смелость, силу, мощь и бесстрашие. Вообще «танец развивает силу, ловкость, выносливость, внимание и волю» [2, с.4], а тем более если это костюмированный «Танец льва».



«Шербозӣ».

Образ льва с его глубокой традиционностью в искусстве Средней и Передней Азии даёт нам предположение, что существовал не одно столетие. На протяжении многих веков театрализованные праздничные представления существовали во многих деревнях Китая. В Японии в VII в. началось вхождение театрального и танцевального искусства с Ирана и Средней Азии. Скорее всего, с этого времени и пришёл «Танец льва», «который до сих пор исполняется там на эстраде. О проникновении его в Китай и Японию из Средней Азии свидетельствуют источники» [10, с.143].

Таких танцев-пантомим, изображающих повадки животных, птиц в танцевальном искусстве таджиков очень много и конечно они требуют от исполнителя большой ловкости, мастерства и истинного актёрского таланта [1, с.24].



Археологами и востоковедами были сделаны крупнейшие «открытия в Азии в конце XIX начало XX века». Однако, это были, в первую очередь, те страны, которые охватывают общими понятиями Ближнего и Дальнего Востока: Месопотамия, Палестина, Ассирия, Финикия, Китай, Корея, Индокитай, Индия [4, с.3].

Наиболее изученный регион по стенным росписям в Таджикистане является Согдийская область, город Пенджикент, где наряду с изображениями музыкантов, танцовщиц, изображения льва также широко представлены в живописи, пластике, терракотах, предметах украшения.

«Название Согд давно сошло с географической карты. В древности так называлась страна, основные земли которой лежали в долине Зарафшон» [4, с.3].

Судьба Древнего Пенджикента заинтересовала учёных после находок в 1932-1933г.г. в развалинах замка Муг (район Айни) рукописей, случайно найденных пастухами. Весной 1933 г. об этой находке стало известно учёным Ленинграда. На гору Муг (около селения Хайробод, у впадения реки Кум Зарафшон), была отправлена экспедиция АН СССР [4, с.4]. Тогда были найдены ещё рукописи на древнесогдийском языке. На данном языке уже более 1000 лет не говорят таджики и только в некоторых кишлаках реки Ягноб знают этот очень древний язык. Среди рукописей было найдено письмо на арабском языке от Дивасти. В то время было принято писать адресату на его родном языке во избежание неправильного истолкования. Академик И. Ю. Крачковский и его супруга, профессор В. А. Крачковская, сумели прочитать данное письмо, и тем самым воссоздали исторический момент VIII в.. Оказалось, Дивасти – арабизированное имя Деваштича «согдийского царя, самаркандского господина», владельца княжества Панча –со столицей Панчакент [4, с.5]. В письме описывалось, как он участвовал в восстании согдийцев против арабских завоевателей в 721-722г.г., был вынужден отступить и покинуть город, уйдя в горы, укрывшись в одном из замков. Обманным путём Деваштича и его сподвижников арабы, пообещав жизнь, выудили из замка и жестоко убили обезглавив его, голова была отправлена в Ирак, в восточную часть халифата. Так трагическая

история Деваштича и привлекла учёных археологов в данный регион. Сразу после окончания ВОВ были отправлены несколько экспедиций, и это было оправдано.

Пенджикент возник по предположению учёных в V в. или в начале VI в. н. э. [3, с. 5], а в связи с арабскими завоеваниями прекратил своё существование в VIII в. Пенджикент – единственный город раннего средневековья, «который раскопан настолько, что можно пройти по его улицам и базарам, зайти в дом аристократа и жилище бедняка...» [4, с.26].

Образ льва также имеется на стенных росписях Пенджикента. Так, например, на одной из раскопок одного из самых богатых домов, все помещения парадной части были расписаны. «Хотя роспись сохранилась только на отдельных участках, можно представить разнообразие сюжетов одного дома. В коридоре уцелело изображение всадника в доспехах, остатки фигуры льва, сидевшего на троне и вереница каких-то танцоров, направляющихся к двери, ведущей в зал ...» [4, с.20]. Исследуя стенные росписи храмов, А.М. Беленицкий отмечает, что «сохранились изображения фантастического существа с львиной головой и змеиным хвостом» [3, с.10]. Описывая другую сцену, играющих в настольную игру (скорее всего нарды), автор отмечает: «в верхней части одежда (у одного из игроков) украшена изображением льва с поднятой лапой» [3, с.27]. Из уцелевших обломков стен восстановлен участок настенной живописи «лев и львица, стоящие на возвышении ... бык, лев перед ними 2 шакала... В этом сочетании выступают главные герои индийского сборника сказок «Панчатантра», который в арабско-персидской литературе известен как «Калила ва Димна». Другой сюжет из данного сборника «Лев и заяц», притча о зайце, обхитрившем льва [4, с.49]. Индийский сборник был известен в Согде, и знаком передовым художникам до арабского периода. «Панчатантра» в средние века был переведён на более чем 60 языков [4, с.21].

В Древнем Пенджикенте (VII вв.) на одной из стенных росписей найдены фрагменты изображений ритуальных танцев. Особый интерес представляет фигурка молодого танцовщика с музыкальным инструментом в руках. Нужно отметить, что такие танцы существуют и сейчас: «Рақс бо дутор», «Рақс бо най», «Арғишти ба дойра» («Танец с дутором», «с наем», «с дойрой» и т.п.). Подробно о раскопках Древнего Пенджикента пишет А. Беленицкий. Он приводит факт изображения танцовщицы в зороастрийскую эпоху [4, с.12]. В частности, он пишет, что оссуарии, в которых хранились кости умерших, закрывались специальными крышками, которые были украшены интересными скульптурными изображениями танцовщицы и птиц [4, с.12]. Далее А. М. Беленицкий отмечает, что сохранились участки росписей и в домашних святилищах, на стенках которых были изображены танцовщицы, расседланный конь с седлом около него, сражения пеших и конных воинов [4, с.21].

О настенных росписях Пенджикента V-VI вв. А.М. Беленицкий пишет и в другом своём труде «Монументальное искусство Пенджикента» [3]. В частности, он отмечает, что в одном из помещений древнего города имеется роспись с музыкантами. На ней изображена группа музыкантов из трёх человек. Фигуры музыкантов и их инструменты видны определённо, а форма двух инструментов не вызывает сомнений. Один из них – струнный инструмент типа лютни, другой – своеобразный тип арфы. Форма третьего инструмента, по-видимому, принадлежит к типу флейты Пана [3,19-20]. «У

отдельных фигур можно различить музыкальные инструменты, участники сопровождают сцену развёрнутой ритуальной пляски, своей игрой» [3, с.10].

В росписях другого помещения также изображена музыкантша. Она изображена с группой мужчин, передана в уменьшенном, по сравнению с мужчинами, масштабе. На плече у неё висит музыкальный инструмент типа арфы [3, с.23]. Мы полагаем, что это связано, возможно, с более низким положением женщины по сравнению с мужчинами или здесь подчеркнуто более низкое социальное положение музыкантов вообще. А.М. Беленицкий приводит иллюстрацию арфистки, которая отчётливо и очень красиво изображена на настенной росписи [3. иллюстр. №4 помещ. VI/1].



В разделе «Монументальное резное дерево» А.М. Беленицкий отмечает, что наиболее замечательной находкой, сделанной в помещении III/47, являются различной степени сохранности три деревянные скульптуры, изображающие женские фигуры. От одной, пишет он, до нас дошла лишь верхняя нагрудная часть, две другие сохранились почти целиком. Высота их 1,18-1,20 м. Лица сильно повреждены (видимо, умышленно, как и в других помещениях).¹

Прослеживаются детали прически. Насколько можно судить, эти фигуры до пояса, были изображены обнаженными. Юбка из легкой, как бы прозрачной ткани, поддерживается на бедре повязкой, длинные концы которой опускаются полукружевами к низу. На шее ожерелья. Туловища обвиты шнурами с подвешенными к ним бубенцами. Поза фигур, их замечательная стройность свидетельствуют о том, что в этих фигурах следует видеть изображения танцовщиц [3, с.35]. Деревянные фигурки танцовщиц также найдены и в других помещениях древнего городища. В частности, иллюстрация одной из них (помещение VII/II имеется в данном источнике) [3, см. иллюстр., №57]. В данном помещении /VII/III/ также найдены вышеупомянутые оссуарии, на стенках которых в виде налестков имеются изображения танцующих женщин.

1 Автор считает, что лица на настенных росписях и на резном дереве умышленно были повреждены в VII-VIII вв. в период арабских нашествий.

Таким образом, постоянными персонажами пенджикентских произведений изобразительного искусства являлись музыканты и танцоры. Несомненно, что в отдельных композициях их присутствие связано с тем или иным культовым обрядом. А.М. Беленицкий отмечает исключительно большую популярность искусства музыки и танцев в быту населения тогдашнего города. Утверждая это, он также ссылается на многие сообщения письменных источников.

На пенджикентских росписях целые группы музыкантов и танцоров (помещения 1.10а, VI/13, VI/42), а также изображения отдельных представителей этих двух видов искусства выполнены в живописи и скульптуре (которые описаны выше) – это: «арфистка» в помещении VI/I и деревянные скульптуры танцовщик (III/47) [3, с.50].

Также изображения музыкантов этой эпохи на серебряных сосудах хранятся в Эрмитаже, где отчётливо видны распространённые в Сасанидскую эпоху музыкальные инструменты, такие как уд, больше известный как барбат, аргунун, кашукак, сурнай и др. [14, с.66].

Таким образом, основываясь на данных археологических раскопок мы считаем, что в Древнем Пенджикенте были популярны следующие инструменты: лютня-уд, арфа (чанг) и, конечно же, танцевальное искусство. Последнее, очевидно больше распространено в женском исполнении, хотя А.М. Беленицкий упоминает и о танцорах, но их изображения в данном источнике нет, в отличие от музыкантов-мужчин: на одной из сцен «изображены всадники за ними слон, а между музыкантами и всадниками-остатки нескольких фигур пешеходов» [3, с.20]. Это свидетельствует о факте присутствия музыкантов-мужчин при отправке воинов на военные действия. «Изображения мужчин (танцоров), которые можно отнести к ранней группе, единичны» [8, с.29].

Нужно отметить, что танец в изобразительном искусстве нашел отражение на всех этапах своего исторического развития не только у таджиков, но и у других народов Средней Азии. Это разграничение более наглядно в раннем историческом искусстве Европы и Египта. Начиная с эпохи Возрождения танец в изобразительном искусстве фиксирован с возрастающей степенью реалистической достоверности в передаче танцевальных движений.

Искусство мастеров танца, особенно танцовщиков Самарканда и Бухары было настолько высоко, что привлекало внимание соседних восточных стран. В частности, китайские исторические хроники отмечают большую популярность гастролей среднеазиатских танцоров в Китае в VI-VIII в.в. [12, с.455].

Н. Нурджанов отмечает, что там даётся описание самаркандского женского танца на мяче. До нас дошли хвалебные оды, – пишет он, – о танцующих, написанные китайскими поэтами [12, с.455]. Китайские хроники сообщают о большой любви предков таджикского народа – согдийцев к музыке и танцам. В VIII веке, когда местные правители платили китайскому двору дань, в 713 году из Самарканда были посланы дары: кольчуга, кубок из горного хрусталя, агатовый кувшин и танцовщицы [4, с.5].

В одной из пещер Дунь Хуаня расписана сцена музыки и танца. На маленьком круглом коврике стоят четверо танцующих женщин, причём каждая грациозно находится в разной танцевальной позе. Из них две кружатся с длинными шарфами в воздухе [6, с.48].

И хотя в исламский период сильно изменилось отношение к танцу и музыке со стороны представителей традиционного ислама, но в стенных росписях, живописи, книжном оформлении, миниатюрах очень красочно изображено музыкально-танцевальное искусство [7, с.154]. Всё это следствие благожелательного отношения сасанидского двора к музыкальному искусству в целом, которое и привело к его развитию и распространению [14, с.66]. Доктор Сосон Сипанта (Иран), изучая данную тему, отмечает, что «в большинстве случаев пение и исполнение мелодий было сольным. Изображение большей или меньшей группы певцов и музыкантов на древних рисунках и изваяниях ещё не может свидетельствовать о существовании оркестра». Они были звуковым фоном и служили для усиления музыкального воздействия и распространения в процессе исполнения церемоний и обрядов [14, с.67].

Таким образом, с самого начала танец и музыка сопровождали человека, о чём свидетельствуют многочисленные стенные росписи, и некоторые из них мы попытались разобрать в данной статье. Все свои радости и горести, цели и чаяния человек отображал с помощью музыки и танца, в том числе, наряду с другими видами искусств и литературы. Пройдя тысячелетний путь, сконцентрировав в себе весь накопившийся багаж, музыка и танец – эти важнейшие виды искусств, дошли до наших дней.

Литература

1. Азимова, А. Мастера хореографического искусства Таджикистана / А. Азимова. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 95 с.
2. Азимова, А. Таджикский танец и методика его преподавания в учебных заведениях и коллективах художественной самодеятельности / А. Азимова, А. Проценко. – Душанбе: Маориф, 1982. – 88 с.
3. Белениций, А.М. Монументальное искусство Пенджикента / А.М. Белениций. – Москва: Искусство, 1973. – 65 с.
4. Белениций, А.М. Древний Пенджикент / А.М. Белениций, В.И. Распопова. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 32 с.
5. Искусство стран Востока: сборник статей / под ред. Р.С. Васильевского. – Москва: Просвещение, 1986. – 303 с.
6. Клычева, Н.А. Танцевальное искусство таджиков: История и современность / Н.А. Клычева. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 543 с.
7. Мирзоева, К. Рақс олами зебой ва розу ниёзхост / К. Мирзоева // Рақс падидаи муассири фархангӣ дар тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ, дирӯз ва имрӯз: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2016. – С.154-161.
8. Мешкерис, В.А. Ранние терракоты Согда // Искусство таджикского народа: сборник статей. – Душанбе: Дониш, 1965. – Вып. 3. – С. 3-52.
9. Нурджанов, Н. Олами беканори рақс / Н. Нурджанов. – Душанбе: 2004. – 337 с.
10. Нурджанов, Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов / Н. Нурджанов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 288 с.
11. Нурджанов, Н. Рақс / Н. Нурджанов // Донишномаи фарханги мардуми тоҷик. Вып. 2 (Н-Я). – Душанбе: Энциклопедия, 2017. – С.232-238.

12. Нурджанов, Н. Таджикское народное танцевальное искусство / Н. Нурджанов // Энциклопедия Тадж. ССР. – 2-е издание, доп. – Душанбе, 1984. – С.454-456.

13. Сафар, М. Фарҳанг ва таҳаввули он дар замони Истиклол / М. Сафар. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 231 с.

14. Сипанта, С. Эпоха Борбада, его произведения и особенности в музыке / С. Сипанта // Борбад и художественные традиции народов Центральной и Передней Азии: История и современность: сборник статей. – Душанбе: Дониш, 1990. – С.65-67.

Рустамова Саида

МУСИҚӢ ВА РАҚС ДАР НИГОРАҲОИ ШАРҚИ ҚАДИМ

Дар мақола инъикоси рақс ва мусиқии тоҷик дар нигораҳои Шарқи Қадим мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Пайдоиши рақси тоҷик ва алоқамандии он бо мусиқӣ то ҳол диққати мутахассисони зиёди соҳа – хореографон ва мусиқшиносонро ба таври бояду шояд ҷалб накардааст. Дар аксари қорҳои тадқиқотӣ масъалаи генезиси мусиқии рақсӣ нуқтаи муҳимтарин муайян шудааст. Дар бештари ҳолатҳо аз ҳалли ин масъала ба дарки дурусти хусусиятҳои рақси фолклорӣ мусоидат менамояд. Аммо ба пурра таҳқиқ нашудани масъалаи мазкур дар қорҳои назариявии соҳаи хореография ба ҷашм мерасад.

Мусиқӣ ва рақс - ин ду навъи санъат инсонро аз давраҳои қадим ҳамроҳӣ мекунад. Аз ин ҷост, ки ин анвои санъат дар нигораҳои Шарқи Бостон ба таври хеле васеъ истифода шудаанд. Дар онҳо ба таври равшан дидан мумкин аст, ки қадом соҳаи мусиқӣ машҳур будаанд, қадом рақсҳо дар он замон иҷро мешудаанд. Албатта, дар деворнигораҳо ҳам санъати мусиқию рақсӣ инъикосгари муҳити дарбор аст, чунки навозандаҳо раққосон хидматгорони он буданд, дар баробари ин онҳо бо ҳаёти одӣ низ иртибот доштанд.

Деворнигораҳо дар бораи бисёр чизҳо: сарулибос, анъанаҳо, мусиқӣ, рақс ва ғайра ба мо маълумот медиҳанд. Ҳамчунин дар дигар намудҳои санъати ороишию амалӣ ба мисли ҳайкалтарошӣ, минијтура низ мусиқачиён, раққосон (занон ва мардон) инъикос ёфтаанд. Дар аксари ҳолатҳо мусиқӣ ва рақс ҷудонашавандаанд. Ин табиист, чунки рақс таҳти мусиқӣ иҷро мешавад.

Дар ин таҳқиқот мо кӯшиш намудем, ки хронологияи деворнигораҳои Шарқ, махсусан мақолаҳои тоҷикнишинро ки дар онҳо мусиқачиён ва раққосон тасвир шудаанд, баррасӣ намоем, Баъзеи онҳо, ба мисоли «Шербозӣ», ба таври мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Қалидвожаҳо: мусиқӣ, мусиқачиён, санъат, рақс, раққосаҳо, раққосон, соҳаи мусиқӣ, деворнигораҳо, «Шербозӣ», Панҷакенти Қадим, Деваштич, Шарқ, сурудҳо, маросим, дастхатҳо, подшоҳ, ҳаёти дарборӣ.

Rustamova Saida

TAJIK DANCE AND MUSIC IN ANCIENT EASTERN MURALS

This article explores Tajik dance and music as depicted in murals of the Ancient East. The origins of Tajik dance and its connection with music have not received sufficient attention from choreographers and musicologists. Understanding the genesis of these art forms is crucial for analyzing the unique characteristics of folk dances. However, existing theoretical works on choreography reveal significant gaps in addressing this issue.

Music and dance have accompanied humanity since ancient times and are prominently featured in Eastern murals. These artworks vividly depict popular musical instruments and dances of the time. The murals showcase both court life, where musicians and dancers played integral roles, and the lives of ordinary people. They provide insights into clothing, customs, music, and dance. Similar themes appear in other art forms, such as sculpture and miniature painting, where musicians and dancers are often portrayed together, emphasizing their inseparability.

The study examines the chronology of Eastern murals, particularly those from the Tajik region, featuring musicians and dancers. Some murals, such as "Lion Dance," are analyzed in detail.

Keywords: music, musicians, art, dance, dancers, musical instruments, mural, "Lion Dance," Ancient Panjakent, Devastich, East, ritual, manuscripts, songs, king, court life.

ТДУ:37точик+008+39точик+78точик+394.21+681.81

Наслохонова Мижгона

НАВЪҶОИ РУБОБИ БАДАХШОНӢ ВА ТАРЗИ ИСТИФОДАИ ОНҶО

Созҳои торию мизробӣ гуногун мешаванд. Дар ҳар минтақаи кишвар аз тарафи созанда ва навозандаҳои боистеъдод ин навъи соз ривочу равнақ ёфтааст. Имрӯз навъҳои созҳои торию мизробӣ бо номҳои тор, танбӯр, рубоб (қошғарӣ, бадахшонӣ, баландмақом, баландзиком, рубобча, дотор, доторча (думбура), дотори бас, соз, сетор ба мо маълуманд ва тавассути мизроб, захма ва ё нохун навохта мешаванд. Ин намуди созҳо аз ҳамдигар бо тембру садо фарқ мекунанд ва бе пардаву бо парда мешаванд.

Дар мақола дар бораи навъҳои созҳои торию мизробии минтақаи Бадахшон маълумот оварда шудааст. Мақола бо адабиёти илмӣ ҳусни маънӣ гирифта, аз маълумотҳои амалӣ низ ороӣ нест. Масалан, Осорхонаи суфӣ Муборакқадами Вахонӣ маконест, ки дар он намунаи ҳамаи созҳои торию мизробӣ дида мешавад. Дар баробари он имконияти ба даст гирифтани намунаи сози дастсохти ӯ Баландмақом низ ба вуқӯъ пайваست. Баландмақом дорои нуздаҳ тор буда, ҳафт тори он ба боло кашида шуда, дувоздаҳтоаи дар бар ё ба паҳлӯҳо шиштой тақсим шудаанд. Оҳанги асосӣ дар ин ҳафт тор

навохта шуда, торҳои ба баркашидашуда вазифаи акси садоро (эхо) иҷро мекунанд, ки ин чиз дар рубоби имрӯзаи бадахшонӣ низ ба назар мерасад.

Аз баррасиҳо чунин натиҷа ба даст омад, ки аз байни соҳҳои торӣ – мизробии минтақаи Бадахшон танҳо рубоби бадахшонии такмилёфта (аз се тор: тори якум (чуфт) ля октаваи якум, тори дуум (чуфт) ми октаваи якум ва тори сеюм си октаваи хурд) ва рубоби бадахшонии таъмирёфта дар муассисаҳои таълимӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Намуди дигари соҳҳои торию мизробӣ дар байни халқ маъмул буда, дар маҳфили чорабиниҳо васеъ истифода мешавад.

Калидвожаҳо: санъат, рубоб, китоб, Бадахшон, баландмақом, осорхона, баландзиком, ривоят, қасоидхонӣ, мардум, суфӣ Муборакқадами Вахонӣ.

Санъати соҳҳои халқии мардуми тоҷик таърихи қадима дошта, хело бою рангин аст. Муҳаббати мардуми мо ба навохтани соҳҳои халқӣ, ки аз авлод ба авлод мерос мондааст, ниҳоят зиёд аст. Дар ҳар як хонадони тоҷик ягон намуди соҳи мусикиро вохӯрдан мумкин аст. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки санъати пурғановати мардуми тоҷик боз ҳам рӯ ба тараққӣ ниҳода, мардуми санъатдӯсту санъатпарвар ин мероси гаронбаҳоро ҳифз намуда, дар рушду инкишофи он саҳм мегузоранд.

Соҳҳои халқии тоҷикӣ, вобаста ба минтақаҳо, дорои таърихи пайдоиш ва ташаккул мебошанд. Мардуми ҳар як минтақаи Тоҷикистон расму оин ва ҷиҳатҳои фарҳангии аз ҳам фарқкунанда доранд. Устоҳо ва соҳтарошони минтақаҳо, низ аз салиқа ва маҳорати соҳтарошиашон истифода намуда, аз як намуди соҳи мусикӣ намуди дигарашро офаридаанд. Дар Бадахшон соҳи аз ҳама серистифода, ки қариб дар ҳамаи хонаҳо ба назар мерасад, рубоб мебошад ва ин соҳ дар миёни мардуми ин минтақа, яке аз соҳҳои муқаддас маҳсуб ёфта, мардум нисбат ба он эҳтироми хоса доранд. Рубобҳои бадахшонӣ якҷанд намуд мешаванд ва ҳар кадоми онҳо номҳои махсус доранд. “Тавре маълум аст, дар миёни бадахшонӣ то имрӯз намудҳои мухталифи рубобҳо маҳфуз мондаанд, ки дар ҳар даври замон ҳар як усто онҳоро мувофиқи тахайюлотҳои худ тарошидааст. Ба ин хотир, мо дар байни мардуми Бадахшон намудҳои гуногуни ин соҳи мусикиро дучор меоем, ки онҳо бо номҳои *рубоби помирӣ, рубоби кобулӣ, баландзиком, баландмақом, рубоби бадахшонӣ, қумрӣ, рубобча, маҳфуз мондаанд*” [8, с. 145].

Инчунин, муҳаққиқону пажӯҳишгарони зиёди ҳам хориҷиву ҳам ватанӣ, дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ маводҳои бешумор ҷамъ намуда, мақолаву китобҳо ба таъби расондаанд. Яке аз чунин китобҳо “Рубоби помирӣ дар оинаи таърих ва ривоёт” (2019)-и Тавакалов Ҳайдармамад ва Умед Мамадшерзодшоев мебошад. Аз ин китоб дар бораи рубобҳои бадахшонӣ, шарҳи мафҳуми он, сарчашмаҳои таърихӣ, хусусият ва рамзҳои рубобҳои бадахшонӣ ва тарзу усули тарошидани он маълумоти нисбатан мукамалро дастрас кардан мумкин аст. Ҳамчунин дар бораи ташаккул ва тақомули рубоб аз китоби Ҷӯрахон Обидпур “Дарси рубоб” маълумот пайдо мекунем.

Чунон ки Ҷ. Обидпур нигоштааст: “Рубоб соҳи мусикии халқӣ буда, аз қадим боз дар байни мардуми Мовароуннаҳру Хуросон машҳур аст. Ин соҳи мусикӣ дар давоми чандин аср, ҳам аз ҷиҳати соҳт ва ҳам аз ҷиҳати тембру садои ташаккул ёфта, то замони мо, ба шакли муайяне омада расидааст. Дар васфи рубоб ва садои форами дилкаши он бисёр адибони

классики мо, дар ашъори худ қайду ишораҳо доранд. Аз ин рӯ, мо пурра гуфта метавонем, ки рубоб дар замони пеш, дар қатори дигар созиҳои мусиқӣ, яке аз созиҳои дастдоштаи халқ ба шумор мерафтааст” [5, с. 13].

Агар ба мазмуни вожаи рубоб назар афканем, дар Бадахшон ин созиро аслан “раббоб” меноманд. Маънои “Раб – Худо ва боб – дарвоза” аст. Яъне дари дарвоза ба сӯи Худои яққаву ягонае, ки моро халқ кардааст.

Дар китоби дигари Ҷӯраҳон Обидпур “Луғатномаи тафсирии истилоҳоти мусиқӣ” вожаи рубоб чунин маънидод шудааст: “Рубоб, рабоб, сози мусиқии торӣ – мизробиест маъмул дар байни халқҳои Шарқ, алалхусус тоҷикон” [6, с. 321]. Ин мазмун дар китобҳои М. Баротов, Б. Раҳматов, Ф. Кароматов ва Н. Нурҷаҳонов, А. Низомов ва дигарон низ дарҷ гардидааст.

Дар луғатномаҳои тоҷикӣ ва ҳамчунин дар ғӯишҳои тоҷикӣ вожаи “рабоб” дар шакли “рубоб” истифода шудааст. Масалан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” доир ба ин сози мусиқӣ ба таври фишурда чунин зикр гардидааст: “Рубоб – олати мусиқӣ аз танбӯр андак калонтар, ки чор тори махсус дорад, ҳам бо камонча ва ҳам бо мизроб навохта мешавад.

Байти Ҳофизи Шерозӣ:

Чӣ нисбат салоҳ ва тақвора аст ба риндӣ,
Самоъу вазъ кучо, нағмаи рубоб кучо?” [10, с. 150].

Мардуми Бадахшон нисбат ба сози рубоб эҳтироми хосса доранд, ки бесабаб нест, зеро ин сози равшангари мафҳуми оғози ҳаёти одамӣ, воситаи ворид шудани ҷон дар бадан меҳисобанд. Шарҳи ин гуфтаҳо мо метавонем аз ривоятҳои мисол биёрем. Чунин ривоят аст, ки “Гӯё Парвардигори оламиён ҷисмҳои аз гил месозад, аспе бо номи Қашқаро меофарад ва бар асп амр медиҳад, то аз байни ҷасадҳои аз гил сохташуда колбуди беҳтареро интихоб намояд ва ҷон бояд ба ҳамон ҷисми аз тарафи асп интихобшуда ворид шавад. Меғӯянд, асп баръақс турбатҳо як ба як вайрон карда дар назди турбате меистад, ки аз дигар ҷисмҳо зеботар ба назар мерасид. Асп аз хароб кардани ин ҷисм худдорӣ мекунад. Дар ин ҳангом аз тарафи Худованди ҷаҳониён бар ҷон амр мешавад то ба ҷисми солим ворид шавад. Вале, ҷон аз ворид шудан дар дохили ҷисм саркашӣ мекунад. Офаридгор Ҳазрати Ҷабраилро мефармояд, то аз боғи биҳишт шохчаи дарахти Туборо (Тубо номи дарахте дар биҳишт аст. Ин гӯё дарахте аст, ки онро Худои таъоло бо дасти худ офаридааст) [8, с. 171] дар шакли асбоби мусиқӣ омода карда биёварад. Дар роҳ фикре ба сари Ҳазрати Ҷабраил мебиёяд, ки дар баробари омода соختани асбоб, дар ситоиши Худованди мутаъол шеъреро эҷод кунад. Гӯё Ҳазрати Ҷабраил ин корро низ кард ва як назмеро дар ситоиши Худованд эҷод мекунад. Сипас вориди боғи биҳишт мегардад, шохчаеро аз он дарахт бурида нахуст аз он косахона омода менамояд. Пӯсти аспро ба рӯи он кашида торҳои онро аз рӯдаи ғӯсфанд дуруст мекунад ва ба назди Худованд хозир мешавад. Ҳазрати Ҷабраил ба навозиш шуруъ мекунад, ҷон аз навозиши маҳини ӯ маст шуда вориди ҷисм мегардад”². Албатта ривоятҳои гуногун мешаванд ва ба ҳар мазмун боқӣ мемонанд. Дар бораи пайдоиши рубоб низ ривоятҳои гуногунанд, ҳар кадоме бо гуфтушунидҳо то ба замони мо омада расидаанд

² Гӯянда Самиева Ошурмоҳ, н. Ишкошим, ҷ.д. Вранг, д. Внукут. с. т. 1939.

ва то ба кадом дараҷа ҳақиқат доштану надоштанаширо низ исбот кардан ғайриимкон аст.

Чунон ки дар боло зикр гардид, рубобҳои бадахшонӣ намудҳои гуногун дошта, бо хусусияту мафҳумҳои хос аз ҳам фарқ мекунанд. Рубоби маъмулии бадахшонӣ Баландзиком аст. Баландзиком монанди дигар рубобҳо сози мусиқии торӣ-мизробӣ мебошад. Ин намуди рубобро аслан калонсолон менавозанд, баъзан ба он зарби усули дафро низ ҳамроҳ намуда, рубоихониву ғазалсароӣ мекунанд. Ин гуна хониширо мадҳиясароӣ (мадохонӣ, қасоидхонӣ) меноманд. Қасидаҳои мардуми Бадахшон низ дар ҳар маврид ҳар гуна аст. Масалан, дар маросими дафну кафн ё худ марсияхонӣ, қасидаҳои мазмуни фалсафидошта, васфи авлиёю анбиёву Худои яқторо месароянд. Мардуми маҳал дар маҳфилҳову шабнишинҳо қасидасароӣ низ мекунанд.

Матни қасидаро мардуми Бадахшон, асосан аз ашъори шоирони гузаштаву муосир аз қабиле Чалолиддини Балхӣ, Саъдию Ҳофиз ва аз эҷодиёти шоирони машҳури Бадахшон Мубораки Вахонӣ, Шохфутур, Шохзиёӣ, Мулло Шамшер ва дигарон истифода мебаранд. Маҳфиясароёни ин минтақа дар байни мардум шухрати беандоза доранд. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо мисолеро меорам, ки бевосита дар чараёни баргузориҳои чунин маросим мушоҳида намудам. Дар рӯзи ғамангези яке аз оилаҳои деҳаи Вранги ноҳияи Ишкошим, маросими дафни нафаре баргузор гардид, ки дар он санъаткорон – Сабзалиев Ошурмамад, Сафармамадов Мирзо, Шохқирғиз ва якчанд нафари дигар маддохонӣ карданд. Ҳангоми маддохонӣ сози торӣ-мизробӣ истифода шуд. Матнҳое, ки онҳо иҷро карданд, аз эҷодиёти Мавлои Балхӣ, Ҳофиз ва дигар шоирони барҷастаи тоҷику форс ва аз эҷодиёти навқаламони маҳаллӣ буд. Тавре ишора шуд, соҳҳои торӣ-мизробии Бадахшон аз ҳамдигар асосан бо ном, шаклу ҳаҷм ва тарзи сохт (тахайюли усто) фарқ мекунанд. Яке аз чунин соҳо баландмақом ва баландзиком аст. “Баландзиком” аз ду калима - баланд ва зиком таркиб ёфтааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи баланд ба маънои афрошта, боло, муқобили паст ва ғайра маънидод шудааст. Зиком бошад, аз калимаи шуғнонии “зиғом” яъне соз гирифта шудааст. Баландзиком сози қадимӣ буда, ба овози маҳфиясароён форами мебахшад.

Дар китоби Х. Низомов “Созшиносӣ” ин соз чунин шарҳ ёфтааст: “Баландзиком ҳоси тоҷикони кӯхистони Бадахшон буда, дар баъзе маҳалҳо онро танбӯр низ мегӯянд. Баландзиком аз коса, хазина, даста, купак (сар), ҳарак, торҳо (зил), торгир (ду адад) ва гӯшакҳо иборат буда, 90–105 см дарозӣ дорад. Қутри косааш 18–20 см, умқаш 12–14 см ва бари хазинааш 13–15 см мебошад. Дар Баландзиком торҳои 1–2 асосӣ буда, торҳои дигар резонаторианд. Баъди ҳар 2–3 такт ба тори 7-ум (зингак), ки дар қисмати боло ҷойгир шуда, нисбат ба дигар торҳо нозуктару кӯтоҳтар (зил) мебошад, захма зада мешавад. Ин амал танҳо нисбати ба ҳам пайвастанӣ овозҳои як оҳанг иҷро мешавад. Баландзикомро одатан аз ҷӯби зардолу, тут, чормағз ва нок месозанд. Қабл аз оғози кор ҷӯби мувофиқро ба тарҳи соз тарошида, як ҳафта дар об тар мекунанд, баъд онро хушконида бо ду навъ теша аввал берун ва баъд даруни косаву хазинаро (аз охири коса ба дарозии 30–35 см ба тарафи даста) метарошанд. Сипас ба рӯи коса пусти хайвонот (аксар пусти гӯсола, қисми шикам), ки хуб даббоғӣ (пуст кардан) шудааст, мекашанд. Ба рӯи лабҳои коса қабл аз пусткашӣ ширеши зардолу

ё елими махсус молида мешавад. Баъзан барои мустаҳкамтар намудан аз меҳи нозуки чӯбӣ кор мегиранд”[4, с. 91].

Баландмақом маҳсули дасти мутафаккир, шоир, ситорашинос ва суфӣ Муборакқадами Ваҳонӣ мебошад. Ӯ ин намуди сози мусиқиро бо истифода аз тарзи дигар намуди рубобҳои бадахшонӣ, афғонӣ ва ҳиндӣ тарҳрезӣ намудааст. Ин рубоб аз 19 тору гӯшак иборат буда, аз дигар рубобҳо бо пурқуввати садош фарқ мекунад.

“Баландмақом–сози торию мизробии мусиқии тоҷикӣ буда, хоси мардуми кӯхистони Бадахшон аст. Ин сози мусиқӣ аз бисёр чихат ба танбӯр шабоҳат дошта, аз косахона, хазина, тана, сарпанча, торғирҳо ва ҳарак иборат аст. Дарозии умумии баландмақом 102-105 см, дарозии косаи он ҳамроҳи хазина 72 см, умқи косаву хазина 25-30 см, бари хазина 20-30 см ва қутри косааш 25-28 см, дарозии тана 18-20 см ва баъзан 30-35 см мешавад. Далели фарқкунандаи баландмақом аз созоҳои дигари мардумӣ садои баланд ва форамаш аст. Баландмақом 7 тори асосӣ ва 14 тори резанаторӣ дорад, ки ҳафт тори дар бари ду тарафи хазина ҷойгиранд ва 14 тори дигар резанаторӣ буда, андозаи онҳо аз чихати нозуки, кӯтоҳӣ ва маводашон аз ҳамдигар ва аз торҳои асосӣ фарқ мекунад” [4, с. 92].

Мубораки Ваҳонӣ шоир, файласуф, олим, хунарманд, хаттоту наққош, мунаҷҷиму ихтироъкоро ва муфассири оётиҳои Қуръони маҷид дар нимаи дуоми асри XIX ба ҳисоб меравад. Умри ӯ дар деҳаи Ямғи водии Ваҳон сипарӣ шуда, дар сарҳати китобхонаш низ Мубораки Ваҳонӣ буданаширо баён намудааст.

Гирдоварии маълумоти мукамал дар бораи намунаи рубоби Баландмақом моро водор сохт, ки аз осорхонаи Мубораки Ваҳонӣ دیدан намоем. Дар он ҷо созоҳои мусиқии зиёде гирд оварда шудаанд. Бандишоев Аҳмадбек Муборакқадамович (чабери Мубораки Ваҳонӣ) ба ҳайси роҳбалад дар ин осорхона фаъолият дорад.

Дар як шафати ин хона, ки ба забони ваҳонӣ онро “лупраж ва пастраж” ном мебаранд, кат ҷойгир шудааст. Дар рӯи ин кат созоҳои рубоб пешкаши тамошобинон шудаанд. А. Бандишоев дар бораи ин кат, рубобҳо ва Баландмақоми Мубораки Ваҳонӣ чунин ибрози ақида намуд: “Он хонаи қадимае, ки Бобокалонам дар он ҷо умр ба сар бурдааст, дар бурҷи хонаи он кас низ чунин кат гузошта шуда буд. Ин кат “Мадрасаи Мубораки Ваҳонӣ” номгузори шудааст, зеро он кас рӯи ҳамин кат нишаста машғули корҳои эҷодӣ, навиштани китоб мешудаанд. Шумораи китобҳои навишташон 19 ададро ташкил медиҳад. Инчунин Муборак дар хонааш, дар рӯзҳои ҷумъа шабнишиниҳо ташкил менамудааст. Дар нишастҳои одамони бофаҳм ҷамъ меоманд, рубобнавозиву маддоҳҳои намуда, худи Муборак рӯи ҳамин кат нишаста баҳсу мунозира меоростаанд. Муборак, ки худ ихтироъкори сози Баландмақом ҳаст, бо сози хеш замзама менамудааст.

Ҳоло бошад, Баландмақоми Мубораки Ваҳонӣ дар хонаи истиқоматиамон, ҳамчун ёдгори аз бобокалонамон нигоҳдорӣ мешавад ва танҳо намунаи ин соз ба маърази тамошо гузошта шудааст. Баландмақом аз ҷӯби зардолу сохта шуда, бо пусти коркардшудаи асп рӯпӯш ва торҳои аз рудаи гӯсфанд омода мешаванд.

Баландмақом дорои нуздаҳ тор аст. Ҳафт тори он ба боло кашида шуда, дуводоҳтоаш дар бар ё ба паҳлуҳо шаштоғӣ тақсим шудаанд. Оҳанги асосӣ дар ин ҳафт тор навохта шуда, торҳои ба баркашидашуда вазифаи

акси садоро (эхо) ичро мекунанд, ки ин чиз дар рубоби имрӯзаи бадахшонӣ низ ба назар мерасад.

Намуди дигари созе, ки ин ҷо нигоҳдорӣ мешавад, “рубобча” ном дорад, ки дар аксарияти хонадони мардуми Бадахшон ба назар мерасад. Рубобчаро мардум як воситаи оромбахши асаб ҳисобида, баъди аз корҳои сахрой онро менавохтанд ва ба инвасила хастагии худро мебароварданд. Боз дар он ҷо якчанд соҳҳои рубоби қадимаи помири, намунаи ғижаки дастсоз ва намунаи қолаби рубоби нимтаёри тарошидашуда ба маърази тамошо гузошта шудааст”³.

Созе, ки диққати моро бештар ба худ ҷалб кард, аз омезиши ду соз “баландзиком” ва “рубобча” сохта шудааст. Устои ин соз Бандишоев Муборакқдам мебошад. Ин соз ду даста дорад, ки яке аз дигараш то андозае кӯтоҳтар аст ва торҳои ба ду тараф баробар кашида шудаанд.

Рубобсозӣ кори сахл набуда, хеле заҳматталаб аст. Устоҳои рубобтарош корро аз фасли баҳорон оғоз мекунанд. Ниҳоли зардолу ва ё тутро шинонда онро тарзе калон мекунанд, ки ниҳол аз поя то нӯг рост қад кунад. Устоҳо дарахтони солхӯрдари ва дар фасли баҳор дар айёми гул мебуранд. Сабаби истифодаи ҷӯби зардолу дар сохтани рубоб он аст, ки хангоми навохтани рубоб, дар равиши навозиш рубоб гарм мешавад. Ин ҳолат дар ҳамаи намуди соҳҳои дида мешавад. Хусусияти рубоби аз ҷӯби зардолу сохтанишуда дар он будааст, ки дар вақти гарм шудан рубоб овози форами худро гум намекунад.

Гӯсфандро низ фасли баҳор ва дар айёми ҳамл забҳ мекунанд, зеро дар ин хангом гӯсфандон рӯ ба харобу лоғаршавӣ мебиёрад, рӯда аз ҷарб орий мешавад ва ин имконият медиҳад, ки аз торҳои овози маҳину форами барояд. Барои рӯпуш намудани косоҳонаи рубоб пусти тойчаро истифода мебаранд. Гӯё дар вақти навохтан, ҷӯби навгулкарда дар ишқи гул, гӯсфанд, фарзанд ва тойча дар ғами чӯдоӣ аз модар нола карда, омезиши нолашон овози ҷаззобери ҳосил менамояд.

“Барои сози хубро офаридан нақши муҳимро масолах ва тарзи коркарди он мебозад. Устоҳои созтарош аслан аз ҷӯби чанор, тут, чормағз, зардолу ва дигар дарахтони мевадор барои тайёр намудани соз васеъ истифода мебаранд. Коркарди ҷӯб ин як раванди хеле дуру дароз аст. Аввалан, дарахти на он қадар пир интиҳоб карда шуда, сипас он ба муддати хеле дароз дар дохили об нигоҳ дошта мешавад. Об бояд равон бошад, то ин ки бо фишори худ ба мағзи ҷӯб ворид гашта, тамоми ҳашарот, қисмҳои нолозим ва ширешро аз таркиби он шуста барад. Баъд аз он марҳилаи хушккандани ҷӯб шурӯъ мегардад. Ҷубро рост монда хушк мекунанд, то боқимонда қисмҳои нолозим аз дохили он берун барояд. Ҳар он қадар, ки ҷӯб хушк шавад, сифаташ ҳамон қадар хуб мешавад. Барои ин кори дар назари аввал сахлу осон аз 10 то 15 сол сарф мешавад. Созро танҳо аз ҷӯби дарахтони мевадор зардолу, тут ва чормағз месозанд.”[4, с. 18 - 19].

Чунончи М. Баротов навиштааст: “Дар айёми такмилёбӣ, азнавсозӣ ва бо талаботи мусиқии замонавӣ мутобикгардонии соҳҳои халқӣ, рубоби бадахшонӣ низ рӯй ба такмил овард. Рубоби бадахшонӣ нахуст аз шаш тори асосӣ ва шаш тори иловагӣ иборат буда, чор тори асосии он аз зех ва абрешим сохта шуда, торҳои боқимондаи ӯ аз нукраи ғафсу борик иборат

³ Гӯянда Бандишоев Аҳмадбек, н. Ишкошим, ҷ.д. Вранг, д. Ямг. с. т. 1964.

буд. Дар назди Консерваторияи Давлатии Узбекистон ба номи М. Ашрафӣ, ба он такмил додани баъзе созҳои халқи тоҷик, ўзбек ва дигар халқҳои бародарии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна лаборатория ташкил карда шуд. Ба ин лаборатория якумин шуда Н. Успенский, баъдтар профессор А. И. Петросян роҳбарӣ мекарданд. Дар лабораторияи мазкур, дар қатори дигар созҳои халқӣ, рубоби бадахшонӣ низ такмил дода шуд. Пардаҳои дастаи рубоби бадахшонӣ, ки аз зех баста шуда буданд, ба латунӣ иваз гардид. Дастаи рубобро борик ва ҳачми косаи рубобро хурдтар карданд, зеро соҳти қадимаи он барои навохтани асарҳои техникаи хеле душвор буд. Бо дигар намудани шакли рубоби бадахшонӣ, техникаи навозиш ва сифати овоз тозаю форам шуд. Вале ин шакли рубоби бадахшонӣ аз ҷиҳати темри садобарорӣ коста гардид” [1, с. 3].

Таҳлил муайян намуд, ки ҳарчанд рубоби қаблӣ бепарда сохта шуда бошад, дар он имконияти садоҳои хурдтарин мушоҳида мегардид. Шакли рубоби такмилёфта иҷозат намедихад, ки чунин ҷузъиёти нозуки асари мусиқӣ истифода шавад. “Рубоби бадахшонии такмилёфта аз ҷиҳати техникаи ва диапазон аз рубоби бадахшонии пештара бартарӣ дошта бошад ҳам, вале аз ҷиҳати қувваи овоз ва тембр хоҳиш ёфтааст” [4, с. 65]. Бо ин восита рубоби мазкур баробари мусиқии касбӣ, бо мусиқии халқҳои гуногун низ созгор шуд. Имрӯз дар оркестр рубоби бадахшонӣ, яке аз созҳои асосӣ ба шумор меравад ва чун сози якканавозӣ низ истифода мешавад.

Садои дилчаспи рубоби бадахшонӣ ба хурду калон маъқулу мақбул аст. Ин мероси гаронбаҳо, ки аз гузаштагон ба мо боқӣ мондааст, имрӯз аз тарафи навозандагону созандагон хеле такмил дода шудааст. Ба омӯхтани навозиши ин соз дар ҳама ҷо, бахусус Бадахшон диққати махсус медиҳанд. Бо вучуди ин омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки ҳанӯз ҳам доир ба ин соз адабиёт зарурӣ хеле кам аст.

Омӯзиши рубоби бадахшонӣ дар мактабҳои санъат (мусиқӣ), коллеҷҳои санъат, Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода ва Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов ба роҳ монда шудааст. Устодон барои омӯзондани ин соз ба шогирдон, аз китоби “Дарси рубоби бадахшонӣ”-и Мачнун Баротов, “Дарси рубоб”-и Ҷӯрахон Обидов ва аз асару китобҳои, ки ба омӯзиши дигар соҳа бахшида шудаанд, истифода мекунанд. Ҳамчунин, истифодаи оҳангҳои халқӣ аз мадди назар дур намондааст.

Адабиёт

1. Баротов, М. Дарси рубоби бадахшонӣ / М. Баротов. – Душанбе: Адиб, 1991. – 119 с.
2. Кароматов, Ф. Музыкальное искусство Памира / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов. – М.: Советский композитор, 1978. – 176 с.
3. Маҳмадамонов, Х. Созҳои мусиқии Бадахшон / Х. Маҳмадамонов. – Душанбе: Маориф, 2013. – 127 с.
4. Низомов, Х. Созшиносӣ / Х. Низомов. – Душанбе: Адиб, 2016. – 185 с.
5. Обидпур, Ҷ. Дарси рубоб / Ҷ. Обидпур. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 147 с.

6. Обидпур, Ҷ. Луғатномаи тафсирии мусиқӣ / Ҷ. Обидпур. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 479 с.
7. Обидпур, Ҷ. Луғатномаи тафсирии истилоҳоти мусиқӣ / Ҷ. Обидпур – Душанбе: – 2021. – 503 с.
8. Таваккалов, Ҳ. Рубоби помири дар оинаи таърих ва ривоёт / Ҳ. Таваккалов, У. Мамадшерзодшоев. – Душанбе: Паёми ошно, 2019. – 197 с.
9. Петросянц А. И. Узбекские народные инструменты / А.И. Петросянц. Ташкент: Укитувчи, 1980. – 127 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / зери назари М. Шукурӣ, В. Капранов. Р. Ҳошим. Н. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – С.150.
11. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримов. – Душанбе, 2006. – 784 с.

Наслохонова Мижгона

ВИДЫ БАДАХШАНСКОГО РУБАБА И СПОСОБЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Струнные инструменты бывают разные. В каждом регионе страны этот вид музыки развивают талантливые композиторы и музыканты. Сегодня виды струнных инструментов мизраба известны под названиями тор, танбур, рубаб (кашгарский, бадахшанский, баландмакам, баландзикам, рубабча (маленький рубаб)), дутар, дутарча (думбра), дутар бам, соз, сетар, и ими играют мизраб или ноктями. Эти виды инструментов отличаются друг от друга тембром и звучанием, бывают открытыми и закрытыми.

В статье представлена информация о видах струна – плекторных инструментах Бадахшанского региона. Статья основана на научной литературе и полученному из исследованных устных данных. Например, Суфийский музей Мубараккадами Вахани – место, где можно увидеть образцы всех инструментов тори-мизраби. В то же время это возможность получить образец его высокоранговой ручной работы.

Баландмакам имеет девятнадцать струн. Семь его струн подтянуты вверх, двенадцать из них разделены на шесть на планке или по бокам. На этих семи струнах исполняется основная мелодия, а утяжелённые струны выполняют функцию эха, что также наблюдается в современном стиле афганского Бадахшана.

Результатом обзоров стало то, что среди струнных инструментов мизраби Бадахшанской области только улучшенный бадахшанский рубоб (из трех струн: первая струна (права) в первой октаве, вторая струна (пара) в середине первой октавы и третья струна в малой октаве) и рубоб Афганского Бадахшана изучались в учебных заведениях. Другой вид струнных инструментов – мизраби популярен в народе и широко используется в клубах и на мероприятиях.

Ключевые слова: искусство, рубаб, книга, Бадахшан, баландмакам, музей, баландзикам, легенда, ода, народ, суфий, культура, инструмент, струна.

Naslokhonova Mizhgona

TYPES OF BADAKHSHAN RUBAB AND THEIR USAGE

String instruments vary widely, and in every region of the country, talented composers and musicians contribute to their development. Known as string instruments, they include *tār*, *tanbour*, *rubāb* (including *Kashgari*, *Badakhshani*, *Baland Moqam*, *Baland Zikam* kinds, small *rubāb*), *dutār*, *dutārcha* (*dōmbra*), *dutar* bass, *sāz*, and *setār*. These instruments differ in timbre and sound and may be open or closed.

The article provides information on *mizrāb* (plectrum) string instruments of the Badakhshan region of Tajikistan, based on scientific literature and oral traditions. For example, the Mubarak Qadam Sufi Museum in Wakhan exhibits all types of *mizrāb* string instruments and serves as a repository of exquisite craftsmanship.

Baland Maqām rubāb features 19 strings: seven main strings and 12 resonant strings divided into six pairs. The seven main strings produce the melody, while the resonant strings create echoes, similar to the Afghani style of Badakhshan.

The study finds that among Badakhshan's *mizrāb* string instruments, only the improved *rubāb* (featuring three strings tuned to different octaves) and Afghan Badakhshan *rubāb* are taught in educational institutions. Other types remain popular in communities and are widely used in clubs and events.

Keywords: art, *rubāb*, book, Badakhshan, *Baland Maqām*, museum, *Balanda Zikām*, legend, ode, people, Sufi, culture, instrument, strings.

ТДУ:791точик+37точик+008+394.23+688.744+9точик+34(575.3)

Ҷӯрақулов Фармон

ЭҶҲИ СИРКИ ТОҶИК ДАР ПАРТАВИ ҚАРОРҶОИ ҲУКУМАТ⁴

Дар мақола вазъи сирки тоҷик дар даврони истиқлол, дар партави ду қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 7 сентябри соли 2001, №431 ва аз 2 ноябри соли 2012, №606) мавриди пажухиши қарор гирифтааст.

Баррасии матолиби рӯзнамаву маҷаллаҳои ин айём нишон медиҳанд, ки пас аз ба истиқлол расидани ҷумҳурӣ, бинобар нооромии кишвар, сирк ба мушкилоти молӣ рӯбарӯ гардид, ҳунармандоне, ки солҳои зиёд дар ин маркази ҳунар кор ва касби камол мекарданд, парешону пароканда шуданд. Ин ва омилҳои дигар боис гардиданд, ки сирки тоҷик чанд сол аз назарҳо дур ва аз равнақ бозмонад.

Бо фаро расидани сулҳу осоиши Ҳукумати ҷумҳурӣ барои рушди сирки тоҷик тавачҷуҳ намуда, чораҳо андешид. Аз ҷқмла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2001, №431 роҳу равиши сиркро равшан кард ва ба пеширафти он такон бахшид. Ин қарор аҳли эҷоди сиркро водошт, ки ин санъатро бо истифодаи анъанаҳои миллӣ омӯзанд, дар

⁴1. Мақола дар шакли мухтасар дар ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” 4-уми июли соли 2024, №26 нашр шудааст.

барномаҳои сиркӣ эҷодкорона ба кор баранд ва дар айни вақт аз дастовардҳои сиркҳои ҷаҳон низ беҳабар набошад. Як нуктаи бисёр муҳимми қарор таъсис додани студияи сиркӣ дар назди сирк ва тарбияи сиркбозони ҷавон дар ин мактаби ҳунар буд. Студияи сиркӣ имрӯз ҳам амал мекунад ва то қунун бисёр кӯдакону наврасону ҷавонон аз ин мактаб дарси ҳунару санъат, чолокиву нотарсиву далерӣ омӯхтаанд ва кам нест шумораи онҳое, ки сарнавишти ҳешро ба сирк пайвастанд ва дар ин санъат шухратманд гастанд.

Бо ин қарор марҳилаи эҳёи сирк оғоз гардид, тамошобин пайдо кард, ба пешрафту муваффақиятҳо ноил шуд, аммо, сарфи назар аз ин дастовардҳо, ҳоло мушкилиҳо, норасоӣҳо кам набуданд. Ҳалли ин мушкилиҳо иқдоми нав, андешаи нав ва роҳу равиши навро тақозо мекард. Аз ҳамин ҷост, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ 2 ноябри соли 2012 «Барномаи рушди санъати сиркӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2017»-ро тасдиқ намуд (қарори №606). Дар қарор роҳи тайкардаи сирк дар даврони мустақилият, дастовараду комёбиҳо, норасоиву нокомиҳо бо назардошти пешрафти ҳаёт ва фарҳангу ҳунар ба таври воқеӣ таҳлил шудааст.

Калидвожаҳо: сирк, сирки тоҷик, қарор, истиқлолият, эҳёи сирк, барнома, номера, фарҳанг, ҳунар, ҳунарманд, матбуот, банд, зербанд, дастовард, рушду тараққӣ, равобити фарҳангӣ, сафарҳои ҳунари, фестивал-озмун.

Дар давлати шуравӣ сирк, санъати сиркӣ рукни ракини маданияту санъат маҳсуб меёфт ва бино ба таъкиди коршиносон “сирки тоҷик дар даҳсолаҳои охири даврони шӯравӣ ба катори даҳ сирки пешрафтаи Иттиҳоди Шуравӣ ворид шуда буд” [11].

Низоми давлатдории шуравӣ аз байн рафт, Тоҷикистон дар радифи дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ истиқлол ба даст овард, вале мутаассифона, дар солҳои аввали истиқлол кишварро ҷанги дохилӣ фаро гирифт ва ба муддати солҳо онро аз рушду равнақ боздошт, илму маорифу фарҳанг аз ин истисно набуданд. Ба андешаи нависанда Урун Кӯҳзод “...бар асари ҷангҳои дохилӣ мулк бенизом, бесомон, парешон ва вайрон шуда... ҳастии мо рӯ ба нестӣ оварда буд” [4, с.115-116].

Сирк дар радифи дигар соҳаҳои санъат ба бухрони шадиди молӣ рӯбарӯ шуд. Вуқуи вазъи сангини иқтисодӣ, саргардонии ҷамагонӣ, ояндаи торик, тангии рӯзгор ҳунармандонро парешон кард, гурӯҳе тарки ватан намуданд. Дар бораи он ки сирки тоҷик дар солҳои ҷанги дохилӣ ва солҳои баъдӣ дар қарор ваъду ҳолат қарор дошт, мадраки мушаххас мавҷуд нест, дар сурати хотироти шохидон ва ахбори парокандаи расонаҳои умумро ба ҳам пайвастан, дар ин бобат тақияҳои умдае ҳосил хоҳад шуд. Инро ҳам бояд гуфт, ки расонаҳои умум асосан баъди соли 2000-ум ба сирк тавачҷуҳ намуданд ва бештарини навиштаҳо хусусияти тавсифӣ доранд.

Аз шаҳодати шохидон (директори Сирки давлатии Тоҷикистон Бахтиёр Раҳматуллозода, собиқ директори сирк Ашӯр Рачабов, куҳансолтарин ҳунарманди сирк Ҷамолиддин Садриддинов) ва ахбори расонаҳо бармеояд, ки сирк аллакай дар соли 1992 ба вазъи ногувор рӯбарӯ омада, моҳу солҳои сангинро паси сар менамудааст, ҳатто дар остонаи аз байн рафтан қарор доштааст, муддате пойгоҳи дастаи силоҳбадастони яке аз минтақаҳо ҳам будааст. Иқдоми аввалин Ҳукумати кишвар он буд, ки сирк ба тобеияти Вазорати фарҳанг гузашт ва Иттиҳодияи давлатии ҷумҳуриявии “Тоҷиксирк” таъсис ёфт [13]. Қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ аз 7 сентябри соли

2001, №431 “Дар бораи Сирки давлатии Тоҷикистон” боиси таҳаввулу ташаккули сирк гашт, он расман Сирки давлатии Тоҷикистон номида шуд. Ҳукумат “бо мақсади такмили минбаъдаи сохтори ташкилӣ, ҳифз ва инкишофи намудҳо ва жанрҳои хунари мардумӣ, истифодаи васеи дастовардҳои санъати муосири сиркӣ ва эҳёи мактаби сирки миллӣ” [2] ба Вазорати фарҳанг супориш дод, ки фаъолияти сиркро ба се самт: эҳёи санъати сирки тоҷик бо истифодаи анъанаҳои миллӣ; таълими мутахассисони сирк тавассути таъсиси студияи назди Сирки давлатии Тоҷикистон; таҳияи барномаи нави махсус барои намоиш ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам берун аз ҳудуди он равона намуда, тадбирҳои мушаххас андешида, онҳоро амалӣ созад. Қарори мазкур дар он замон дар эҳёи сирки тоҷик санади бисёр муҳим буд, он дурнамои сиркро муайян сохт. Сарвари вақти сирк Ҷамолiddин Мучиддинов ҳатто баъди гузашти чанд сол ин қарорро ба ёд оварда, онро дар ҳаёти сирк “марҳилаи нави рушд” номидааст ва бо қаноатмандӣ изҳор кардааст, ки ба шарофати ин қарор “мо сирки тоҷикро аз нав эҳё кардем” [11].

Дар ҳақиқат ин қарор қору фаъолияти ояндаи сиркро чун кутбнамо возеҳу равшан нишон медиҳад. Баъди нобасомониҳо сиркро эҳё кардан ва дар ин иқдом аз анъанаҳои миллӣ, жанрҳои хунари мардумӣ ва дар айни вақт аз дастовардҳои санъати сирки ҷаҳон баҳра бурдан тақозои замон буд. Ба таъбири дигар, барномаҳои сиркӣ мебоист аз суннату анъанаҳои миллӣ, жанрҳои сирки мардумӣ, ки реша дар таърих доранд, маншаъ мегирифтанд, дар барномаҳо ҳам руҳи миллӣ бояд падидор мегардиду ҳам дастовардҳои сиркҳои ҷаҳон таҷассум меёфт. Таҳқиқу таҳлили анъанаҳои миллӣ ва жанрҳои хунари мардумӣ оғоз аз сару либос то ба образофаринӣ ва амалан дар барномаҳои сиркӣ истифода бурдани онҳо қори доманадор буд, вале ба сирки тоҷик сурату сирати тоҷикӣ мебахшид, аз сиркҳои ҷаҳон тафовут меод. Афзун бар ин, омӯзиш, муқоисаву муқобалаи барномаҳои сиркҳои ҷаҳон бо барномаҳои сирки ҷумҳурӣ ба сараву пухтаву мукамал шудани намоишҳои сиркӣ, ҷалби харчи бештари тамошобинон ва баланд бардоштани таъбу завқи онон мусоидат мекард. Ба назари гирифтани ин ду ҷанба ба қори сирк таъсири файзбахш мерасонд, ба он шаъну шуҳрат меовард.

Маълум аст, санъатро хунарманд маъруфу машҳур мекунад, эътибору азамату шавкат мебахшад. Чун ишора рафт, ки дар қарор таъсис додани студияи сиркӣ махсус таъкид гардид. Баъди қарор ҳамон сол (2001) дар назди Сирки давлатии Тоҷикистон “Студияи хунарҳои сиркӣ” расман таъсис ёфт. Аз гӯшаву канори ҷумҳурӣ 25 нафар наврасону ҷавонон ҷалб шуданд, ҳароина пас аз имтиҳону санҷишҳо на ҳама қомеъ гаштанд, вале муҳим он буд, ки хишти аввал гузошта шуд. Ибтидои қорҳо ҳамеша душвориҳо дорад, набудани ҷои зист ва таъмини маишати шунавандагон аз мушкилии асосӣ буд, ки қолибан аз қамии маблағ ибтидо мегирифт, аммо дилгармӣ, иродат ва умед ба ояндаи нек ба инсон ҳамеша мадори дилу қуввати тан бахшидааст. Дар расонаҳои ҳамон айём аз му матонати сарвари вақти сирк Ҷ. Мучиддинов ва роҳбари студияи сиркӣ Ашӯр Раҷабов дар ташкилу рушди студия таърифу тамҷид шудааст, ба вижа нақши А. Раҷабов ба тақрор зикр ва таъкид гардидааст, ки ӯ “имрӯз ягона тренер-омӯзгор аст, ки маълумоти касбии сиркӣ дошта, дар таълиму тарбияи сиркбозони оянда саҳми босазо гузошта метавонад” [11].

Таъсиси студия меваҳои аввалинро ба бор овард, “соли 2003 нахустин шунавандагон студияи сиркиро хатм намуданд, соли 2005 низ як гурӯҳи дигар бо шукӯҳу тантана ба олами рангини сирк роҳат гирифтанд” [11]. Хатмкардаҳои студия дар бештарин жанрҳои сиркӣ метавонистанд ҳунарнишон диҳанд, ба вижа дар ҳамаи соҳаҳои номерҳои духтарони торбоз хеле машҳур будааст, ки дар пояи сунатҳои миллии рӯи сахна омадааст. Зери садои карнаю сурнай духтарони зебои чаканпӯш савори ароба вориди сахнаи сирк мешаванд, баъди лаҳзае дар баландии беш аз ҳашт метр дар болои тор мераксанд. Дуруст аст, ки дар болои тор раксидан, бахусус раксидани марду зан нав нест, аммо ин тавр ки гурӯҳи духтарон бираксанд, ба навъи худ нодир ва поре аз ҷаҳони тахайюли устодону шогирдон буд. “Ин номера, - навиштааст рӯзноманигор З. Сафарзода, - нишон дод, ки духтари тоҷик истеъдод дорад, имкониятҳои ҷисмониву равониаш бемаҳдуд аст ва дар сурати омӯзиши мудом, машқу тамрини пайваста метавонад ҳар гуна номерҳои сиркиро ба навъи аҳсан иҷро намояд. Номер бисёр не, понзадаҳ дақиқа давом мекунад, аммо, агар ба пасманзари сирк назар афканем, он ба осонӣ рӯи сахна наомадааст, вай ҳосили ранҷу заҳмати ду-сесолаи устодону шогирдон буд” [10]. Ҳамин гуна дигар номерҳо, мисли акробатика, ракс бо ҳалқа ва тасма, йогаи шарқӣ, жонглёрӣ, эквилибристика ва ромкунандаи морҳоро низ тамошобинон хуш қабул карданд.

Студияи сиркӣ имрӯз ҳам амал мекунад, дар ин муддат бисёр кӯдакону наврасону ҷавонони ҷолоку нотарсу боиродат тарбият ёфта, ба камол расиданд. Онҳое, ки аз худ маҳорати бештар нишон доданд, сарнавишти хешро ба сирк пайвастанд. Албатта, наметавон гуфт, ки ҳамаи хатмкардаҳои студияи сиркӣ то имрӯз дар сирки тоҷик ё кишварҳои хориҷӣ фаъолият мекунанд ё худ ҳама ҳунарманди мумтоз шуданд. Не, ин тавр кам иттифоқ меафтад, якеро хоҳиш тез кунду ҳавсала зуд пир мешавад, дигареро сарнавишт ба ҳар сӯ мекашаду печу тобҳо медиҳад. Аммо камтар ҷои шубҳа аст, ки даҳҳо кӯдакону наврасону ҷавонон аввалин дарсҳои азму талош ва маҳорату ҷасоратро дар ҳамин студия омӯхтанд, танро обутоб доданд, мутаққоил руҳӣ ёфтанд, ба гирудори зиндагӣ тобовар шуданд ва, бешак, ин ангезаҳо дар ҳаёт, ки саҳтгириҳош аз меҳрубониҳош афзун аст, басо ба кор меоянд.

Самти дигари қарор “таҳияи барномаҳои нави махсус барои намоиш додан ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам берун аз ҳудуди он” аст. Барномаҳо таҳия мешуданд, ҳароина, вобаста ба сатҳи ҳунару маҳорату дилгармии ҳунармандон. Аз мусоҳибаи Ҳ. Шухрат, ки дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” нашр шудааст, маълум мешавад, ки “он замон аз 10-15 нафар ҷавондӯхтарону ҷавонписарон як гурӯҳи сиркӣ таъсис ёфта буд, ки дар жанрҳои торбозӣ, йога, чашмбандӣ, акробатика, паҳлавонӣ, оташбозӣ ҳунарнамоӣ мекарданд” [13]. Баъдтар барномаҳои сиркӣ такмил ёфтанд, мураккабтар шуданд, жанрҳои сиркӣ пурмазмун гаштанд.

З. Сафарзода дар мусоҳибаи худ, таҳти сарлавҳаи пурсадои “Сирки давлатии тоҷик дар арсаи байналмилалӣ эътибор пайдо кард” баён доштааст, ки “Сирки давлатии тоҷик баъди сукути 18-20-сола на танҳо аз нав эҳё гашт, балки ҳамчун сирки касбӣ ба хориҷа сафар кард. Тайи се моҳ гурӯҳи 21-нафара ба Ҷумҳурии Қирғизистон сафар карда, бо барномаҳои ҷолибу рангин дар соҳили Иссиқкӯл, шаҳри Чолпоната баромад намуд” [9].

Дар ин муддат ҳамчунин дар шаҳрҳои Чалолободу Ош ба ҳаводорони сирк намоишҳои гуногун пешкаш гардид. Моҳи октябри ҳамон сол чор нафар ҳунарманди сирк дар фестивал-озмуни “Шабит”, ки дар шаҳри Остонаи Ҷумҳурии Қазоқистон баргузор шуд, ширкат намуданд. Ин гуна сафарҳои ҳунари солҳои минбаъд низ иттифок афтод ва рушд кард.

Аз он чи гуфта омад метавон натиҷа гирифт, ки дар ҳақиқат, қарори мазкур сиркро аз гирдоби номуайяни начот дод, ба қори он тақон бахшид, барномаҳои нав таҳия шуданд, студияи сиркӣ таъсис ва аввалин ҳунармандон ба воя расиданд, сирк ба вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои кишвар сафарҳои ҳунари намуд, ҳунармандон дар фестивалҳои сиркӣ ширкат ва соҳиби диплому ҷоизаҳо гаштанд. Ба сухани Ҷ. Мучиддинов “дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ (то оғози соли 2013 дар назар аст, Ҷ.Ф.) бо қувваи эҷодии мавҷуда ва имкониятҳои артистони сирки тоҷик марҳилаеро тай намуданд, ки барои гурӯҳи сиркии дигар давлатҳо гӯшношунид аст” [13]. Шояд ҳамин тавр бошад, ба ҳар ҳол, ин марҳила оғози эҳёи сирк, пешрафти сирк буд, на шуҳрати комғориву комёбиҳо, зеро ҳанӯз ҳам барномаҳои сиркӣ ниёз ба таҳриру тақмил доштанд, жанрҳои сиркӣ диди нав, тафакқури нав металабиданд, мутахассисони касбӣ ва варзида намерасиданд. Ҳалли ин мушкилиҳо вақт, иқдоми нав, анешаи нав ва роҳу равиши навро тақозо мекарданд. Аз ҳамин ҷост, ки Ҳукумати ҷумҳури 2 ноябри соли 2012 «Барномаи рушди санъати сиркӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2017»-ро тасдиқ намуд (қарори № 606). Дар оғози Барнома ба роҳи тайкардаи сирк дар даврони мустақилият ишора шуда, зикр мегардад, ки “Сирки тоҷик аз нав эҳё мешавад, мекушад, ки дар байни сиркҳои ҷаҳон мавқеи худро биёбад. Ҳунармандони сиркро муяссар шуд, ки на танҳо беҳтарин анъанаҳо, сунатҳо ва мактаби нодири санъати сиркиро нигоҳдоранд, балки рушди ин соҳаро дар шароити имрӯз идома бидиҳанд» [3]. Баъд аз он вазъи сирк дар мизони пешрафти ҳаёт ва фарҳангу ҳунар таҳлил шуда, аз ҷумла таъкид мегардад: «Ҳамзамон тайи ду даҳсолаи охир пастравии рушди ташкилию иқтисодӣ ва эҷодии сирки тоҷик ба назар мерасад... Дигаргунсозии сирки тоҷик аз чараёни умумии дигаргунсозӣ, ки на фақат дар мамлакат, балки дар соҳаи фарҳангу санъат ба вуқӯ мепаиванданд, қафо мемонад. Сатҳи бадеию эстетикӣ намоишҳои сирк, эътибори касби ҳунарманди сирк паст шуда, ҳаёти эҷодӣ ба мутахассисони варзидаю ҷавон ниёз дорад. Усул ва нақшаи пешбурди сирки муосир ба пуррагӣ истифода карда намешавад» [3]. Дар ин ду иқтибоси муҳтасар бурду бохт, барору нобарориҳо, ба як сухан, роҳи тайкардаи сирк, баҳусус баъди қарори соли 2001 шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Барномаи солҳои 2013-2017 банду зербандҳои бисёр дошта, тамоми паҳлу ва фаъолияти сиркро фаро гирифтааст, албатта, атрофи ҳамаи банду зербандҳои он сухан гуфтан аз имкон берун аст ва зарурате ҳам ба ин нест, аммо ёдраси баъзе нуктаҳо муҳиманд ва он ҳам бошад – масъалаи тарбияи ҳунармандону тақмили ҳунари онҳост, зеро рушди сирк, шуҳрати мақоми он аз санъату маҳорати ҳунарманд ибтидо мегирад, афзун бар ин, масъалаи мазкур имрӯз низ ҳалли пурраи худро наёфтааст ва аз масъулони соҳа эътибор, тавачҷуху таҳлилу баррасиро интизор аст. Дар зербанди ҳафтуми Барнома омадааст: “норасоии мутахассисони санъати сиркӣ” яке аз масъалаҳои муҳими сирк аст. Барнома соли 2012 тасдиқ шуд, солҳо гузаштанд, дар бораи сирк маводи зиёд ба нашр расид, аз ҷумла

хунарманди сирк Мадина Назарова навиштаст: “Мутаассифона, имрӯз дар сахнаи сирки тоҷик мутахассисони кордон ангуштшуморанд. Хуб мебуд сафи он мутахассисоне, ки диди наву замонавӣ доранд, бештар гардад, то ба насли оянда сахнаҳои ҷолибу ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалиро омӯзонанд ва онҳо тавонанд, ки дар оянда чунин сахнаҳоро дар хориҷи кишвар ҳам рӯи кор оваранд” [6].

Ин гапи нав набуд, соли 2010 саркоргардони вақти сирк А. Раҷабов дар бораи сирки ҳамон айём ҳарф зада, аз ҷумла гуфтааст: “Аз ҳама чизи дардовар аз кор рафтани хунармандон мебошад. Бо мушкилоти зиёде хунарманд тайёр мекунем, аммо хунармандони касбии сирки тоҷик аз мо мераванд ва дар дигар ҷумхуриҳо қору фаъолият менамоянд. Гуфтан мумкин аст, ки аз ҳунари онҳо дигарон баҳра мебаранд” [5]. Аслан гирем ин масъала, яъне нарасидани мутахассисони касбӣ, хунармандони асил дар ду қарори Ҳукумат чун масъалаи доғ зикр шудааст. Дар умум ин иқтибосҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки парваридан, ба камол расонидани хунарманд ва аз даст надодани ӯ қори сахлу осон нест ва, бегумон, ин ҷо мушкилиҳо, монеаҳо буданду ҳастанд.

Мутахассис, хунарманд ҳамбастаи зиндагиву замон аст, барои он ки хунарманд дар касби худ комил шавад, қомебиҳо насибаш гардад ва санъату ҳунари кишвараширо маълуму машҳур намояд, дар рафи донишу кӯшишу шӯроату маҳорату ҳиммат ӯро хоҳири осуда, бениёзӣ аз ташвишҳои рӯзгор мебошад. Таассуф, нобасомониҳои рӯзгор, душвориҳои рӯзгоргузарони хунармандонро дилсард ва ба кӯйю кишварҳои дигар бурда буд. Ин буд монеаи аввал, ба ҳар сурат, чунин ба назар мерасад.

Дувум, хунармандро устои донову варзидаву кордону кордида, донандаи беназири жанрҳои сиркӣ, боҳабар аз дастовардҳои сирки ҷаҳон ба камол мерасонад, то ба гуфтаи Мадина Назарова “сахнаҳои ҷолибу ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ” рӯи сахна ояд. Дар ҳамин маврид аз ҳаёти сирки даврони шуравӣ қаринае ба ёд расид: “Соли 1968 Кумитаи Марказии ҳизб ва Ҳукумати Ҷумҳури дар бораи барпо намудани сирки миллии тоҷик қарор қабул карданд. Дар назди Сирки давлатии Душанбе студияи махсуси сиркӣ боз шуд, ки ба он беҳтарин тренерон-педагогҳо, коргардонҳо, сценариянависон, рассомон ва оҳангсозон аз тамоми ғушаву қанори Иттиҳоди Шуравӣ даъват шуданд” [8]. Ин иқтибосро давом додан мумкин буд, аммо муҳим натиҷаи он иқдом аст. Устодони санъати сирк аз 700 нафар доктлабон 70 нафарро интихоб намуданд ва дар тӯли ду сол ончунон хунармандонро ба камол расониданд, ки баъди хатм филҳол ба вилояту шаҳрҳои гуногуни Иттиҳоди Шуравӣ ба сафари ҳунари рафтанд.

Шояд дар ин масъала монеаҳо, мушкилиҳои дигар буданд, вале ҳамин ду омил муҳимтар аст. Дар воқеъ, дар зербанди 11 Барнома “даъвати мутахассисони касбӣ аз дохил ва хориҷи кишвар барои эҷод қардани маҳсулоти муштарак” [3] таъкид гардидааст, банди 4 (Тайёр намудан ва тақмили ихтисоси кадрҳо) бошад пурра ба омада намудани хунармандони сирк бахшида шудааст. Дар зербанди 18 омадааст: “Дар тайёр намудани кадрҳои эҷодии соҳибхтисос барои соҳаи сирк нақши асосиро муассисаҳои таълимӣ мебошанд. Имрӯз ягона муассисаи дастрас, ки барои сирк кадрҳои баландхтисос тайёр менамояд, ин Омӯзишгоҳи давлатии санъати сирк ва эстрадаи Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Халқии Хитой мебошад” [3]. Боз дар зербанди 20 меҳонем: “Тайёр намудани мутахассисони соҳа дар

Академияи санъати театрии Россия, Академияи давлатии санъати театрии Санкт-Петербург, Донишгоҳи давлатии санъат ва фарҳанги шаҳри Москва, Ҷумҳурии Халқии Хитой ва дигар шаҳрҳои хориҷи кишвар сураи мегирад” [3]. Омӯзиш ва пурсишҳо муайян карданд, ки дар давраи амали ин Барнома соли 2014 аз байни ҳунармандони ҷавон 12 нафар ба Омӯзишгоҳи давлатии санъати сирк ва эстрадаи Федератсияи Россия фиристода шуданд, 10 нафар дар Хитой тӯли ҳашт моҳ тақмили касб намуданд ва соҳиби сертификати байналмилалӣ гаштанд. Мумкин аст дар роҳи амалӣ намудани ҳамаи мақсадҳо нисбати тарбияи ҳунармандони сиркӣ душворихоёе пеш омада бошанд, зеро на ҳама банду зербандҳо ҳалли худро ёфтанд.

Чунончи муҳаққиқи сирк З. Гуревич навиштааст; “Барномаи рангини сирк ба рӯи тамошобин олами афсонавино, ки дар он муҳити нотакрори шодиву хурсандӣ ҳукумфармоӣ, боз мекунад. Роҳату фароғати чандсоата, рӯҳияи хушиву хурсандӣ, ки кас аз номераҳои сиркӣ мегирад, мисли он аст, ки шумо аз як шаҳри пурчангу ғубор ба як ҷангалестони сабзу хуррам афтада бошед” [1, с. 3]. Сирк воқеан ҳамин гуна ҷост, аз ин рӯ меарзад, ки таърихи дирӯзу имрӯзи онро омӯхт, бурду бохт, барору нобарорихояшро дар тарозуи андеша баркашид ва муҳимтар аз ҳама аз ин омӯзиш ҳулосаи дуруст баровард ва натиҷа гирифт ва ин ҳулосаву натиҷаҳоро баҳри рушду равнақи сирк амалан истифода кард ва бешак хоҳем дид, ки он ҳатман самари нек ба бор меорад. Аз ин нигоҳ, донишҷӯи вазъи имрӯзи сирк ва воқиф гаштан аз ҳаёти он, муҳтасар бошад ҳам, муҳим хоҳад буд. Ба гуфти директори Сирки давлатии Тоҷикистон, Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон Баҳтиёр Раҳматуллозода вазъи имрӯз сирк нисбат ба чанд соли пеш муқоисанопазир аст, барномаҳо аз нигоҳи мазмуну мундариҷа, бадеият хеле беҳтар шуданд, дастовардҳо низ кам нестанд. Дар ҳамин ду-се соли охир ҳунармандони ҷавони сирк дар озмун–фестивалҳои сатҳи гуногун иштирок намуда, соҳиби ҷоизаву дипломҳо гардиданд. Масалан, Собирзода Мастона моҳи августи соли 2022 дар шаҳри Остонаи Ҷумҳурии Қазоқистон дар фестивали байналмилалӣ аз рӯи жанри гимнасти ҳавоӣ дар байни намоёндагони шонздаҳ давлати ҷаҳон ба гирифтани ҷоизаи биринҷӣ сазовор гашт. Моҳи июли соли 2023 эквелибристҳо бо перш Илёмов Алмосхон, Изатуллоев Шаҳриёр, Ҳалимов Қурбон, Ҷабборова Шаҳноза, Хусейнзода Анӯша дар фестивали байналмилалӣ дар шаҳри Алмаата ширкат намуда, соҳиби ҷоизаи биринҷӣ шуданд. Назарова Ёсуман декабри соли 2023 дар шаҳри Тулаи Федератсияи Россия дар фестивали кӯдакон ва наврасони то 18-сола иштирок ва миёни намоёндагони 14 давлати ҷаҳон ҷои дуумро гирифт ва соҳиби ҷоизаи нуқра шуд. Ҳунарманди номӣ Шарифзода Муҳаммад январи соли 2024 дар 43-умин фестивали байналмилалӣ дар шаҳри Париж, апрели ҳамин сол дар Испания дар фестивал иштирок намуда, аз ҳар ду фестивал ба гирифтани ҷоизаи нуқрай мушарраф гашт. Дар тақвияти ин гуфтаҳо метавон илова кард, ки ҳоло чор нафар эквелибрист ва як нафар торбози сирки тоҷик дар Малайзия, як нафар дар Олмон ҳунарнамоӣ менамоянд, 8 нафар ҷовандоз дар Ҷумҳурии Хитой тақмили касб ва дар айни вақт дар сахнаи сирки он кишвар баромад мекунанд.

Махсус ёдрас намудан мехоҳам, ки имрӯз дар сирк ҳунармандон мерасанд, вале ин гуфта ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки гӯё мо мушкилиёе надошта бошем. Мушкилӣ ҳаст ва он асосан марбут ба масъалаи тақмили

касб, сайқали хунару маҳорати хунармандон аст. Чӣ хуб мешуд, агар хунармандони ҷавони сирк давра ба давра дар сиркҳои пешрафтаи кишварҳои хориҷӣ тақмили касб мекарданд ё дар мактабҳои сиркӣ таҳсил менамуданд. Дар ин бобат сирк интизори дастгирӣ ва ёрию мадад аст ва ин дастгирию ёрию мадад аз ҳар кучо ва ҳар гунае бошад, аҳли эҷоди сирк бо сипосу мамнуният истикбол хоҳад намуд. Ин иқдом ба беҳтару хубтару рангинтар шудани барномаҳои сиркӣ мусоидат карда, бовару эътимоди тамошбинонро зиёд ва ба боло рафтани эътибори сирк чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар мусоидат менамояд.

Студияи хунарҳои сиркӣ солҳост, ки дар назди сирк амал мекунад ва сиркбозони ояндаро ба воя мерасонад; шумораи ҳайвоноту хазандаҳо сол аз сол зиёд мешавад, имрӯз сирк соҳиби панҷ асп, уштур, мору сузмору **енот** ва ғайра аст, хунармандони сирк дар тамоми ҷашну маросимҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ширкати Ҷамоати Ҷамоати доранд, ба тариқи хайру савоб барои тарбиягирандагони мактаб-интернатҳо ва сиркбозон барномаҳои махсус таҳия мегардад. Дар ҷанд соли охир ҷои зисти ҳайвонот аз таъмири пурра баромад, ҳавокашҳо шинонда шуданд, пардохтонаи хунармандон таъмир ва бо ашёи зарурӣ таъмин шуд, сару либос низ мерасад, асбобҳои техникаӣ (реквезитҳо) мутобиқ ба жанрҳои сиркӣ аз кишварҳои хориҷӣ харидорӣ шуданд ва онҳо ҷавобгӯи стандартҳои ҷаҳонӣ мебошанд.

Ин ҳама нишони пешрафти мост, аммо аз ҳақиқат ҳам набояд рӯ тобем, таърифи беасос шикасти корҳост, иқдор бояд шуд, ки сатҳи хунару маҳорати ҳама хунармандон дар як ҷоя нест, гуфта наметавонем, ки ҳама жанрҳои сиркӣ дар сатҳи байналмилалӣ иҷро мешаванд (роҳи аз ин мушкилӣ баромаданро гуфтем), дар айни вақт аз нарасидани масхарабозон то андозае душворӣ мекашем, дурустараш масхарабози асил ёфта наметавонем. Шояд ба назари хонанда ин масъалаи одӣ намояд, аммо дар асл ин кори осон нест. Боз ҳам хуш ҳастем, ки ин жанри сиркиро ба қадри қудрату тавон Ҷ. Садриддинзода обу ранг медиҳад, саҳнаҳои ҷолиб меофарад, шогирдон тарбия мекунад.

Сирк ҳамчун як рӯкни фарҳанг дар ташаккули тамаддуни мо дар даврони истиклолияти миллӣ бояд мақоми сазовор дошта бошад. Ҳароина дастоварду пешрафтҳои сиркро, ки мухтасаран дар боло ёд кардем, набояд ноҳида гирифт, онҳо кам нестанд, аммо, вақте аз гузаштаи наҷандон дури сирки тоҷик, шухрату эътибори он дар даврони шуравӣ воқиф мегардем, афзун бар ин, барномаҳои сиркҳои ҷаҳонро мебинем, бегумон тасаввуре пайдо мешавад, ки сирки тоҷикро ҳоло кӯшишу талошҳои зиёде дар пеш аст.

Сирки тоҷик эҳё гашт, ибтидои роҳро паймуд, ҳоло роҳ боз асту ҷода дароз, дар оянда ин роҳро ҷӣ гуна мепаймояд ва самари он ҷӣ гуна хоҳад буд, вақт, замон доварӣ хоҳад кард. Мо умед дорем, ки аҳли эҷоди сирки тоҷик бо якдилӣ ва ягонагӣ ва ҳамдастӣ сиркро ҳамчун як шохсутуни фарҳанги миллӣ рушду такомул мебахшанд ва ба қулҳои баланд мерасонанд.

Ниҳоят, чунин ба назар мерасад, ки вақти таҳияи барномаи нави сирк кайҳо фаро расидааст, то дурнамои сирк ба таври мушаххас муайян шавад ва ин барнома тавонад сиркро ба баландӣ роҳнамоӣ кунад ва сирки тоҷик аз қофилаи сиркҳои ҷаҳон қафо намонад, бахусус ки 35-умин солгарди Истиқлол аз мо дастовардҳои арзандаро интизор аст. Дар воқеъ,

роҳбарияти Сирки давлатии Тоҷикистон ба истиқболи ин ҷашни хучаста як олам нияту нақшаҳо дорад, аз ҷумла омода аст дар ҷумҳурӣ аввалин Фестивал-озмуни байналмилалӣ сиркиро гузаронад ва дар ин кор умед ба дастгирӣ ва роҳнамоии Ҳукумати ҷумҳурӣ ва Вазорати фарҳангро дорад, то бошад, ки бад-ин васила майдони фаъолияти сирки тоҷик васеътару густурдатар ва нуфузу эътибораш баландтар гардад.

Адабиёт

1. Гуревич, З. О жанрах советского цирка / З. Гуревич // – Москва: Искусство, 1984. – 303 с.
2. Дар бораи Сирки давлатии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2001, №431.
3. Дар бораи Барномаи рушди санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017/ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – аз 12 ноябри соли 2012, №606.
4. Кӯҳзод, Ҷ. Тоҷикони имрӯза / Ҷ. Кӯҳзод.– М.: Трансдорнаука, 2000.– 190 с.
5. Неккадам, Т. Сирк ҷоест, ки дар он ҳунар мавқеи асосӣ дорад / Т. Неккадам // Садои мардум. – 2010. – 13 август.
6. Раҳмон, Ш. Ракс дар само / Шаҳрезайи Раҳмон // Бонувони Тоҷикистон. – 2019. – №1. – С. 46-47.
7. Салим, М. Тоҷике дар сахнаи сирки Ўзбекистон / М. Салим // Адабиёт ва санъат. – 1999. – 25 март.
8. Сатторов, Қ., Раҳимов И. Сирки тоҷик / Қ. Сатторов, И. Раҳимов // Душанбе: Адиб, 1988. – 64 с.
9. Сафарзода, З. Сирки давлатии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ эътибор пайдо кард / З. Сафарзода // Ҷумҳурият. – 2006. – 9 ноябр.
10. Сафарзода, З. Духтарони торбози тоҷик дар ҷаҳон беназиранд / З. Сафарзода // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2009. – 5 март.
11. Усманова, Г. Таджикские артисты на отечественной и зарубежных аренах / Г. Усманова // Вечерний Душанбе. – 2007. – 4 января.
12. Ҳайдар, С. Марҳилаи нави рушди сирки тоҷик / С. Ҳайдар // Тоҷикистон. – 2013.– №1-2.
13. Шухрат, Ҳ. Сирк эҳе мешавад / Ҳ. Шухрат// Ҷумҳурият. – 2002. – 23 август.

Джуракулов Фармон

ВОЗРОЖДЕНИЕ ТАДЖИКСКОГО ЦИРКА В СВЕТЕ РЕШЕНИЙ ПРАВИТЕЛЬСТВА

В статье рассматривается состояние таджикского цирка после распада советской системы, его проблемы и развитие в период независимости в свете двух постановлений Правительства Республики Таджикистан (от 7 сентября 2001 г. №431 и от 2 ноября 2012 г. №606).

Изучение статей газет и журналов того времени показывает, что после обретения республикой независимости из-за нестабильности в стране цирк столкнулся с финансовыми проблемами. Артисты, долгие годы

работавшие и совершенствовавшие своё мастерство в этом центре искусств, покинув свои рабочие места мигрировали в другие государства. Эти и другие факторы привели к тому, что таджикский цирк на несколько лет остался вне поля зрения и перестал развиваться.

После установления мира в республике Правительство обратило внимание на вопросы культуры страны, в том числе на таджикский цирк, и сделало его предметом анализа и исследования. Постановление Правительства Республики Таджикистан №431 от 7 сентября 2001 года стало переломным моментом в жизни цирка, оно уточнило деятельность цирка на последующие годы и дало толчок его развитию. Это решение побудило артистов цирка изучать таджикское цирковое искусство, используя национальные традиции и творчески использовать его в цирковых программах, и в то же время не оставаться в неведении о достижениях мировых цирков. Очень важным моментом было решение создать при цирке цирковую студию и обучать в этой художественной школе молодых циркачей. Цирковая студия действует и сегодня, и многие дети, подростки и молодые люди научились в этой школе искусству, ловкости, бесстрашию и смелости, и немало тех, кто связал свою судьбу с цирком и достиг успехов в этом искусстве. В связи с этим решением начался этап возрождения цирка, который добился успехов, найдя своего зрителя, но несмотря на эти достижения, остаётся ещё много проблем и недостатков, накопившихся за эти годы. Решение этих проблем потребовало новой инициативы, новой идеи и нового подхода. С учётом этого, 2 ноября 2012 года Правительство республики утвердило «Программу развития циркового искусства в Республике Таджикистан на 2013-2017 годы» (Постановление №606). В постановлении реалистически анализируется путь, пройденный цирком в период независимости, его достижения и успехи, неудачи и недостатки с учётом прогресса жизни, культуры и искусства.

Ключевые слова: цирк, таджикский цирк, решение, независимость, возрождение цирка, программа, номер, культура, искусство, артист, пресса, пункт и подпункт, достижение, развитие, культурные связи, творческие поездки, фестиваль-конкурс.

Juraqulov Farmon

REVIVAL OF THE TAJIK CIRCUS IN LIGHT OF GOVERNMENT DECISIONS

The article examines the state of the Tajik circus following the collapse of the Soviet system, its challenges, and development during the independence period, focusing on two resolutions of the Government of the Republic of Tajikistan (dated September 7, 2001, No. 431, and November 2, 2012, No. 606). An analysis of newspaper and journal articles from that time shows that after gaining independence, the republic faced instability, leading to financial difficulties for the circus. Artists, who had honed their craft for years at this cultural center, abandoned their positions and migrated to other countries. These and other factors caused the Tajik circus to fall into neglect and cease development for several years.

With the advent of peace, the government turned its attention to the nation's culture, including the Tajik circus, initiating its analysis and revival.

Government Resolution No. 431 of September 7, 2001, marked a turning point in the circus's trajectory, providing a foundation for its future development. This resolution encouraged circus artists to explore Tajik circus traditions and creatively incorporate national elements into performances while staying informed about global circus achievements. A critical aspect was establishing a circus school to train young performers. The school, still operational today, has taught many children, adolescents, and young adults the art, skill, and courage required for the circus, with many pursuing successful careers in this field.

This resolution marked the beginning of a revival phase, leading to successes and a dedicated audience. However, despite these achievements, significant problems and shortcomings persisted. Addressing these challenges required new initiatives and approaches. Recognizing this, on November 2, 2012, the Government approved the “Program for the Development of Circus Arts in the Republic of Tajikistan for 2013-2017” (Resolution No. 606). This resolution provided a realistic analysis of the progress, achievements, and shortcomings of the circus during independence while considering cultural and artistic developments.

Keywords: circus, Tajikistan, resolution, independence, revival, program, culture, art, artist, media, achievements, development, cultural ties, creative trips, festival-competition.

ТДУ: 002.5+05+07+007+008+81.2точик+34(575.3)+37точик
Расулова Наргис

БОЗСОЗӢ ВА БАҲСИ МАҚОМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

Дар мақола нақши Бозсозӣ дар ҳаёти сиёсӣ, ғоявӣ ва иқтисодии давлати шуравӣ дар нимаи дуюми солҳои 80-уми асри ХХ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ин раванд дар фаъолияти рукнҳои муҳими ҷомеа, аз ҷумла матбуоти даврӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вуҷуд овард. Дар солҳои бозсозӣ матбуоти даврӣ имкон пайдо кард, ки масоили муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳуриро ба таври ошкоро ва озод мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар қатори умдатарин масоили рӯз дар навириҳои даврии кишвар, бахусус «Тоҷикистони советӣ», «Ҷавонони Тоҷикистон» ва «Газетаи муаллимон», ки аз серхондатарин рӯзномаҳои замони маҳсуб мешуданд, тавачҷуҳ ба забони тоҷикӣ ва мақоми он дар ҷомеа бештар гардид.

Маҳз раванди ошкорбаёнӣ ва дигарандеӣ имкон дод, ки баҳсҳо дар масъалаи забони тоҷикӣ ва мақоми он ба матбуот ва садову симо роҳ ёбанд.

Бозсозӣ фазоеро ба вуҷуд овард, ки баҳсҳо дар масъалаи мақому манзалати забони тоҷикӣ дар матбуоти даврӣ вусъат пайдо карда, диққати аҳли ҷомеа ро ҷалб намояд ва барои ҳалли масъалаи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ мусоидат кунад.

Дар ин замина Шурои Олии Ҷумҳурии шуравии сотсиалистии Тоҷикистон дар сессияи навбатии худ, ки 22 июли соли 1990 баргузор гардид, масъалаи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатиро бааррасӣ намуда, қарор қабул намуд.

Калидвожаҳо: бозсозӣ, матбуоти даврӣ, мақоми давлатӣ, худшиносии миллӣ, лоиҳаи қонун, баҳс, баррасӣ, муҳокима, забони давлатӣ, забони тоҷикӣ, раванди ошкорбаёнӣ, дигарандеӣ.

Солҳои 1985-1991 дар таърихи Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун даврони бозсозӣ, раванди барҳам хӯрдани ҳокимияти шуравӣ ва оғози раванди нави давлатдорӣ, ки баъдан хусусияти демократиро гирифт, сабт гардидааст. Аз ин таҳаввулот мардум дигаргуниҳои чиддӣ, пешравиҳо дар ҳаёти ҷомеа ва бехтар гардидани ҳаёти моддиву маънавии халқро чашмдор буданд, вале, ғайричашмдошт ин кӯшишу талошҳо, бо пароканда гардидани давлати абаркудрати шуравӣ ва ҳизби коммунист анҷом пазируфт.

Бо вуҷуди ин Бозсозӣ дар ҳаёти сиёсӣ, ғоявӣ ва иқтисодии давлати шуравӣ дар нимаи дуюми солҳои 80-уми асри ХХ тағйироти кулӣ ворид намуд. Ҷунончи Қ. Шарифзода навиштааст: “Бо ташаббуси Сарвари кишвари Шуроҳо Михаил Горбачёв дар мамлакат барномаи дигаргунсозии демократӣ пеш гирифта шуд, ки дар таърих бо номи Бозсозӣ (Перестройка) маъруф гардид. Ошкорбаёнӣ, чун яке аз рукнҳои асосии Бозсозӣ, ки ба таҳаввулоти афкори сиёсӣ иҷтимоии фарогир мусоидат мекард, имкон дод, нерӯҳои навҷӯи ҷомеа дар баробари ба масоили доғи рӯз бештар тавачҷуҳ кардан, ба омӯзиши саҳифаҳои «сиёҳ»-и таърихи на чандон дури ҷумҳуриҳои миллӣ Иттиҳод, оғозгоҳҳои таърихи фарҳанги миллӣ пардозанд. Дар сафи пеши ин нерӯҳо, албатта, олимону адибон, рӯзноманигорону ходимони дин қарор доштанд ва афкори навро тавассути

воситаҳои ахбори омма ва китобу брошураҳо интишор дода, баҳри авҷ гирифтани худшиносии мардум мусоидат менамуданд» [14, с.101-102].

Зимнан, масъалаи тағйирот ворид намудан дар баҳши иқтисоди кишварро дар солҳои 1983-1984 котиби генералии ҲК ИЧШС Ю. В. Андропов ба миён гузошта буд. Зарурати вусъат бахшидан ба ин равандро С. Горбачёв, ки зимоми давлатдориро баъдан ба даст гирифт, дар анҷумани ҳизби коммунист (23-уми апрели соли 1985) баррасӣ кард. Мақсади ниҳой рушди бештар ва инкишофи иқтисоди мамлакат буд, ки (аз ин нигоҳ) он замон наметавонист бо кишварҳои мутараққии Ғарб дар рақобат бошад. Дар анҷумани ҳизб, ки 27-уми январи соли 1987 баргузор гардид, ҳукумат масъалаи «Дар бораи навсозӣ ва сиёсати партия оид ба кадрҳо»-ро мавриди муҳокима қарор дода, оғози даврони навинеро эълон дошт, ки мақсадаш тарҳи тозае ворид кардан дар сохтори ҳукумати вақт буд. Воқеан, ҳаёти мамлакат аз бисёр ҷиҳат ба бозсозӣ ниёз дошт, ба сотсиализм бахшидани шаклҳои замонавии ташкили ҷамъият ногузир буд.

Михаил Горбачёв дар воҳӯрӣ бо кормандони васоити ахбори омма, ки 29-уми марти соли 1989 сурат гирифт, дар баробари ташкилотҳои ҳизбӣ нақши воситаҳои ахбори оммаро дар ҳифз ва пешбурди идеяҳо ва қарорҳои пленум таъкид карда афзудааст: «Вазифаи органҳои партиявӣ ва воситаҳои ахбори оммавӣ ташкили назорати партиявӣ ва умумихалқӣ ба иҷрои қарорҳои қабулшуда мебошад. Назорати ҷамъиятӣ, рафиқон, чизи зарурист онро, пеш аз ҳама, тавассути воситаҳои ахбори оммавӣ қорӣ бояд кард. Ин назорати пурқувваттарин ва ошқорттарин аст» [6]. Ин суҳанони сарвари вақти давлати шуравӣ бори дигар қувваи бузурги суҳанро дар таъсирирасонӣ ва пидораи афкори омма нишон меод. Дар амалӣ кардани нақшаҳои оянда баҳри раванди нав бахшидан ба ҷомеаи сотсиалистӣ ӯ ба ҳамкориҳои васоити ахбори омма умед дошт.

Демократикунонини ҷомеаро М. Горбачёв бо ошқорбаёнӣ ва бозсозӣ оғоз намуд ва ҳамчунин барои хуб ба роҳ мондани муносибат бо мамлакатҳои олами сармоя талош варзид. Дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат дигаргуниҳои кулӣ ба вуқӯ пайвастанд, ки дар ин раванд забон, адабиёт ва фарҳанг истисно набуд. «Дар Тоҷикистон низ дигаргуниҳои ҷашмрасе ба амал омад. Муҳтавои асосии ин дигаргуниҳо ба татбиқ шудани сиёсати гуногунандешӣ иртибот дошт. Ин сиёсат дар батни худ нияти пешқадам ва барои ҷомеа манфиатдор дошт, аммо татбиқ ва натиҷаи он барои амалӣ шудани нияти эълоншуда камтар мусоидат намуд» [13, с. 236-237].

Раванди тағйирёбии сохторҳои гуногун ба матбуот низ бетаъсир намонд ва дар фаъолияти ин рукни муҳими ҷомеа дигаргуниҳои кулӣ ба вуҷуд омад, ки шояд аз ҳамин нигоҳ муҳаққиқ И. Усмонов ин марҳиларо «давраи хос ва фарқкунанда» меҳисобад. Таъсири ин давра дар ҳаёти фарҳангии кишварамон муассир буд, «халқи тоҷик дар охири солҳои 80-ум муборизаи хешро баҳри истиқлоли ҷумҳурӣ маҳз аз талош барои эълон кардани забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ дар қаламрави Тоҷикистон шуруъ карда буд» [9, с.6]. Дар солҳои бозсозӣ матбуоти даврӣ имкон пайдо кард, ки масоили муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳуриро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар қатори умдаттарин масоили рӯз дар нашрияҳои даврии кишвар, баҳусус «Тоҷикистони советӣ», «Ҷавонони Тоҷикистон» ва «Газетаи муаллимон», ки аз серхондатарин рӯзномаҳои замон маҳсуб мешуданд, суҳан аз боби забони тоҷикӣ ва мақоми он дар ҷомеа оғоз гардид. Профессор Иброҳим Усмонов дуруст қайд мекунад, ки «Дар нимаи дуҷуми солҳои 80-ум аввалан ба шарофати сиёсати бозсозӣ матбуот ба гуфтани навиштани ҳақиқат имконият ёфт...» [14, с. 161].

Ошкорбаёнӣ, чун яке аз рукнҳои асосии Бозсозӣ, ки ба таҳаввулоти афкори сиёсӣ иҷтимоӣ фарогир мусоидат мекард, имкон фароҳам овард, ки матбуоти даврӣ дар баробари ба масоили доғи рӯз бештар таваҷҷуҳ кардан, ба омузиши саҳифаҳои норӯшани таърихи на чандон дури худ, низ майл намояд. Озодии сухан ва андеша имкон дод, ки дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ мавзӯҳои қаблан мамнӯъ мавриди инъикос ва баррасӣ қарор гиранд. Ин ҳолат, аз як тараф, руҳияи худшиносии маводи матбуоти даврӣро баланд мебардошт, аз ҷониби дигар, барои ташаккули афкори рангин шароит ба вучуд меовард. Дар баробари ин баъзе мақолаҳои дар нашрияҳои даврӣ интишоргардида, бахсталаб буда, посухи идораи нашрияҳоро тақозо менамуданд.

Ба мақсади дастгирии чунин иқдом, пешгирии мубоҳисаҳои беасос ва бозтоби саҳифаҳои таърихи даҳсолаҳо ба ҳукми фаромӯшӣ рафта, нашрияи «Тоҷикистони советӣ» дар оғози соли 1988 бо як гурӯҳ адибон, муаррихон, иқтисодшиносон, файласуфон, муаллимон ва намояндагони дигар соҳаҳои хоҷагии халқ нишасте баргузор намудааст, ки дар он перомуни масъалаҳои мубрами рӯз мубодилаи афкор сурат гирифтааст. Муҳтавои ин мубодилаи афкор дар ҳамин рӯзнома зери рубрикаи «Газета ва хонанда: гуфтугӯи ошкоро» ба таъб расидааст. Журналист, нависанда Ҳочӣ Содик, доктори илми фалсафа Акбар Турсун, нависанда Сотим Улуғзода, шоир Лоик Шералӣ ширкат ва дар атрофи мушкilotу дурнамои матбуот, бахусус, бештар намудани тарху мундариҷа, забон, услуб ва проблемаҳои, ки бояд дар саҳифаҳои рӯзнома инъикос ёбанд, ибрази назар намуданд. Андешаҳои ин зумра гуногун бошанд ҳам, аксарият рисолати матбуоти даврӣро дар инъикоси ҳақиқати воқеаҳои иҷтимоӣ ва масъалаҳои муҳими рӯз арзёбӣ кардаанд. Аз ҷумла, донишманди улуми фалсафа Акбар Турсун, ки он замон сарвари Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистонро бар дӯш доштааст, рисолати матбуоти даврӣро ба руҳия ва талаботи замон тавҷам доништа, таъкид намудааст, ки: «... Ҳозир ягон масъалае нест, ки перомуни он муҳокима сурат нагирифта бошад, хусусан масъалаҳои таърихи гузашта. Дар мо то кунун проблемаҳои таърих мавриди муҳокимаи ҳамҷониба қарор нагирифтааст. Магар хатову қачравихо дар қадамҳои аввал ва марҳилаҳои баъдинаи ҳукумати шуро кам буданд? Имрӯз дар давраи ошкорогӯӣ, қарзи олимони аст, ки чунин хатоҳоро муайян карда, сабабҳои онро рӯи об бароранд» [1].

Ин донишманди тоҷик аз матбуоти даврӣ тақозои онро мекунад, ки масъалаҳои тезу тунди таърихиро мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва бо афроде, ки бо ҳазоёр чашмбандиву дурӯғ садди роҳи ҳақиқат шуданианд, оштинозир бошанд.

Лоик Шералӣ дар боби мақолаҳои проблемавӣ, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими рӯз ба баҳс кашида шудааст, изҳори назар намуда, дар саҳифаҳои нашрияи дарҷ гардидаи посух ба чунин маводҳоро хатмӣ доништааст. Дар ин миён ӯ ба масъалаи марбут ба забони тоҷикӣ бештар таваҷҷуҳ намуда, аз ҷумла гуфтааст: «Дар мавриди масъалаҳои забон ҳам, ки рӯзнома чанд материал омода намуд, ягон посухе чоп нашуд. Ҳангоме ки рӯзнома чунин масъалаҳои калони проблемавиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, бояд натиҷа ва ҷавобҳои онҳоро ҳам талаб кунад» [1]. Аз музокираву андешарониҳои иштироккунандагони ин суҳбат ин нуктаро метавон ҳосил кард, ки дар он айём барои матбуоти даврӣ давраи басо ҳассос ва пурмасъулият оғоз гардидааст.

Омузиш нишон медиҳад, ки руҳияи ҳассосу ҳувиятҳо барои аксарияти нашрияҳои даврӣ хос гардидааст. Дар саҳифаҳои «Тоҷикистони советӣ» бошад, оид ба масъалаи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ мақолаҳо ба таъб расидаанд. Дар аксарияти рӯзномаҳо дар ин мавзӯ аз шумора ба шумора маводи

ҷолиби диққат интишор ёфтааст. Аз ҷумла, тахти рубрикаҳои «Ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ», «Забон донӣ - ҷаҳон донӣ» ва ғайраи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» мақолаҳои академикҳо М. Шукуров, Р. Амонов, профессорон И. Усмонов, Б. Камолитдинов, А. Сатторов, муҳаққиқ У. Холиқназаров ва дигарон ҷоп гардидааст. Ин ва дигар муаллифон дар рӯзномаҳои дигар низ доир ба ин масъала мақола интишор намуда, дар атрофи забони тоҷикӣ ва баланд бардоштани мавқеи он дар ҷомеа андеша рондаанд. Масалан, И. Усмонов дар мақолаи худ «Ҳамдигар аз ҳамзабонӣ беҳтар аст» («Газетаи муаллимон», 19 ноябри соли 1988) аввалин бор пешниҳод намудааст, ки ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода шавад» [13, с. 237]. Ин мақолаҳо миёни зиёиёни кишвар ва дигар дӯстдорони забони модарӣ як навъ ҳамраёйиро ба вучуд оварда, омили муҳиме барои ба вучуд овардани афкори омма гардидаанд.

Метавон гуфт, ки маҳз раванди ошкорбаёнӣ ва дигарандешӣ имкон дод, ки баҳсҳо дар масъалаи забони тоҷикӣ ва мақоми он ба матбуоти даврӣ ва садову симо роҳ ёбанд. То ин дам баҳсу мунозираҳо дар масоили мавриди назар танҳо дар суҳбатҳои холисона ва доираҳои маҳдуд баррасӣ мешудаанд. Забони тоҷикӣ, ки замоне садри маҷлисҳо ва забони дафтари девон буд ба забони хонагӣ, забони кӯчаву бозор бадал гардида, аз минбари баланди маҳфилҳо берун рафт. Дар ин вазъият соҳибони забон, бахусус аҳли зиёи кишвар наметавонистанд дар канор бошанд ва бо коҳиш ёфтани мақому мартабаи забони модариашон муросо кунанд. Шикастани қолабҳои якрангу маҳдуде, ки матбуоту адабиёти шуравиро фаро гирифта буд, ба рӯзноманигорону адибон имкон додааст, ки бо истифода аз фурсати мусоид тариқи расонаҳои хабарии кишвар аз мавқеи забони модариашон ҳимоят кунанд. Дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ва барномаҳои садову симо аз адибону олимони саркарда, то коргарону деҳқонони одӣ аз вазъи нуговори забони тоҷикӣ изҳори нигаронӣ карда, дар пояи забони давлатӣ баланд бардоштани мақоми онро дар ҷомеа тақозо намудаанд. Қонуни зиндагӣ чунин аст, ҳар иқдومه, ки ба миён гузошта мешавад, тарафдорон ва мухолифони худро пайдо мекунад, ин масъала низ боис шуд, ки матбуоти даврии кишвар ба ду сангар ҷудо шавад:

а) нашрияҳои давриё, ки ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатиро тақозо менамуданд;

б) нашрияҳои давриё, ки ин пешниҳодро ба ҳар баҳона рад мекарданд.

Дар баррасӣ ва муҳокимаи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ саҳми зиёиёни кишвар барозанда аст. Аз ҷумла, М. Шукуров, И. Усмонов, Б. Камолитдинов, А. Сатторов, У. Холиқназар, А. Турсун, Ш. Рустамов, А. Сайфуллоев, Р. Ғаффаров, Р. Амонов, М. Диноршоев, М. Миррахимов, адибон Л. Шералӣ, Б. Собир, Г. Сафиева, Ҷ. Кӯҳзод, А. Истад ва дигарон тавассути ҷопи нигоштаҳои худ дар матбуоти даврӣ, то андозае моҳияти масъаларо равшан сохта, дар идроки амику дурусти он ба мардум мусоидат кардаанд.

Баҳсҳои матбуоти даврӣ дар атрофи забони тоҷикӣ ва мавқеи он дар матбуоти даврии солҳои 1987-1988 боис гардидааст, ки Академияи илмҳои Тоҷикистон моҳи ноябри соли 1988 ҳамоиши илмӣ баргузор намояд ва ин масъаларо ба музокираи аҳли илм кашад. Дар ин конференсия бори аввал дар сатҳи ҷумҳурӣ вазъи забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Интироккунандагони конфронс масъалаҳои хусни баён ва муносибати байни миллатҳоро низ матраҳ намуда, ба хотири беҳбудӣ бахшидан ба вазъияти вақти забони тоҷикӣ пешниҳод кардаанд, ки ба он мақоми давлатӣ дода шавад. Дар ҳамин асос Шурои Олии Тоҷикистон ҳайате ташкил дода, баррасии пешниҳоди

мардум ва таҳияи Лоихаи қонуни қорбасти забонҳоро дар ҷумҳури бар дӯш гирифтааст.

Пас аз ин конференсия баҳси ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ дар матбуоти даврӣ боз ҳам вусъат пайдо кардааст. Дар нашрияҳои даврӣ оид ба масъалаи мақоми забони тоҷикӣ мақолаҳои зиёде ба таъб расидаанд, ки муаллифони онҳо дар робита бо ин мавзӯ фикру ақидаҳои мухталиф иброз доштаанд. Баъзе муаллифон аз мақоми давлатӣ додан ба забони тоҷикӣ изҳори норозигӣ намуда, пешниҳод кардаанд, ки дар баробари забони тоҷикӣ ба забони русӣ низ мақоми давлатӣ дода шавад.

Дар ин миён андешаҳои низ баён гардиданд, ки дар масъалаи муносибати байни миллатҳо ба эҳсосот дода нашуданро таъкид менамуданд. Масалан, доктори илми ҳуқуқшиносӣ С. Рачабов ва номзади илми таърих К. Митюкова [12] бо рӯчӯ ба солҳои аввали инқилоб аз хидматҳои Русия ва халқи рус, ҳамчун “бародари бузург”, ёдоварӣ шудаанд. Муаллифон ёде аз солҳои душвори 1924-1926 карда, далел овардаанд, ки Русия ба кишварамон ғалла, керосин ва дигар лавозимоти заруриро меовард, новобаста аз вазъи иқтисодии на чандон хуби мамлакат ба тоҷикон дасти ёрӣ дароз менамуд. Дар нигоштаи мазкур изҳори нигаронӣ аз он карда мешавад, ки дар ин бора дар мактабҳо ва донишгоҳҳо маълумот намедиханд, то интернационалистон, инсонҳои наҷибу озодаи тарбия кунанд.

Мутаассифона, дар ин мавод макотибу мадориси то замони шуравӣ вучуддошта сарфи назар шуда, аз байн бурдани бесаводии саросарии кишвар аз ҷониби Ҳукумати навтаъсиси шуравӣ мавриди арзёбӣ қарор негирад, ки аз ҳақиқат дур аст. Принсипи муҳими давлати сермиллат ба ақидаи ин муҳаққиқон дар истифодаи озод ва баробари забони модарӣ, рушди пурра ва бомароми он дар баробари забони русӣ аст, ки мардуми шуравӣ бо мароми дил ҳамчун воситаи муоширати байни миллатҳо қабул карданд.

Новобаста аз воқунишҳои шадиду ғарзнок ва нодуруст баррасӣ намудани масъала ва таҳрифи фикру андешаҳо дар матбуоти даврӣ забони тоҷикӣ дар сарзамине, ки мардумаш қарнҳо бо ин забон гуфтугӯ мекарданд, мақоми давлатиро соҳиб шуд.

«Бо дуруст ва бамаврид ба миён гузошта шудани масъалаи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ дар ВАО ин чиз ҳарчанд тарафдорону муҳолифон дошт, оқибат ҳалли мусбати худро ёфт. Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сессияи худ ин масъаларо баррасӣ намуда, 22 июли соли 1990 дар бораи ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ қарор қабул намуд» [13, с. 237-238]. Қарори мазкур ба он мусоидат намуд, ки забон минбаъд ҳамчун як рӯкни муҳими худшиносии миллат тамоми рушду нумӯ ва дастовардҳои онро таҷассум намояд. Самари ин ҳама талошҳо, ки имрӯз дар моддаи дуюми Конституцияи ҷумҳури чунин сатрҳо мехонем: “Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст. Забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо амал мекунад. Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди ҷумҳури зиндагӣ мекунанд, ҳақ доранд аз забони модариашон озодона истифода кунанд” [8, с. 4]

«Ҳама гуна пешрафти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии миллат дар забони ӯ таҷассум ёфта, онро ба пояҳои баланд мерасонад. Биноан, беҳуда нест, ки забон ба сифати нишонаи пешрафти ҷамъият шинохта шудааст» [3, с. 210]. Дар ҳақиқат, забони ҳар миллат дар пешрафт ва инкишофи он саҳми муҳим дорад, зеро тамоми сарвати маънавию инсон тавассути забон соҳиб мешавад. Соҳибони забон бошанд дар навбати худ барои пурғановат гардидани он талош мекунанд

ва ба ояндагон ҳамчун мероси гаронбаҳо ба ёдгор мемонанд. Намунаи олии чунин мероси гаронарзишро метавон дар таърихи халқи тоҷик мушохида кард, чун гузаштагони мо бароямон забони бою ганӣ ва зебову шеборо ба ёдгор мондаанд, ки он ба сони калиде дари кошонаи илму маърифатро ба рӯи наслҳои оянда боз намулдааст.

Адабиёт

1. Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад... // Тоҷикистони советӣ.– 1988. – 19 январ.
2. Гулмуродзода, П. Маорифпаварӣ ва низоми нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода.– Душанбе: Ирфон, 2006. –164 с.
3. Дарси хештаншиносӣ: маҷмуи мақолаҳо. Ҷ. 1.– Душанбе: Ирфон, 1989.– 272 с.
4. Дарси хештаншиносӣ: маҷмуи мақолаҳо. Ҷ. 2.– Душанбе: Ирфон, 1989.– 400 с.
5. Забон ва худшиносии миллӣ: маҷмуи мақолаҳо / мураттиб П. Гулмуродзода.– Душанбе, 2007.– 231 с.
6. Дар давраи дигаргунии куллии бозсозӣ. Нутки М. С. Горбачёв дар вохӯрӣ бо роҳбарони воситаҳои ахбори оммавӣ // Тоҷикистони советӣ. – 1989. – 1 апрел.
7. Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо/ маҷмуи мақолаҳо (мураттибон А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова).– Душанбе: Ирфон, 2007.– 720 с.
8. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе: Ганҷ, 2016.– 135 с.
9. Назарзода, С. Забон ва бедорӣ миллӣ / С. Назарзода. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015.– 84 с.
10. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ, О. Салимзода.– Душанбе: Донишварон, 2022. – 360 с.
11. Муродӣ, М. Публицистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
12. Раджабов, С, Сверяясь с историей. Размышление о межнациональных отношениях после дискуссии в Академии наук / С. Раджабов, К. Митюкова // Коммунист Таджикистана. – 1988. – 19 январ.
13. Усмонов, И. К. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. К. Усмонов, Д. Давронов.– Душанбе: Азия-Принт, 2008.– 278 с.
14. Усмонов, И. К. Таърихи журналистикаи тоҷик (курси лексияҳо) / И.К. Усмонов, Н.К. Усмонова – Душанбе, 2020. – 250 с.
15. Шарифзода, Қ. «Бухорои шариф» дар таҳқиқи муҳаққиқони солҳои бозсозӣ (1985 -1991) // Паёмномаи фарҳанг.–2024.–№2.– С. 101- 102.

Расулова Наргис

ПЕРЕСТРОЙКА И ПОЛЕМИКИ О СТАТУСЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

В статье рассматривается роль перестройки в политической, интеллектуальной и экономической жизни советского государства во второй половине 80-х годов XX века.

Этот процесс привёл к радикальным изменениям различных структур общества, в том числе в деятельности периодической печати. В годы перестройки периодическая печать имела возможность освещать важные социальные,

экономические и культурные вопросы республики. Среди наиболее актуальных вопросов дня в периодических изданиях страны, особенно в «Тоҷикистони совети» («Советский Таджикистан»), «Джавонони Тоҷикистон» («Молодёжь Таджикистана») и «Газетай муаллимон» («Учительская газета»), которые считались одними из самых читаемых газет того времени, уделялось большое внимание проблемам таджикского языка и его статусу в обществе.

Именно процесс перестройки и возникающих разногласий дали возможность предоставить вниманию читателей полемики о таджикском языке и его статусе, которые периодически публиковались в прессе и освещались в СМИ.

Перестройка создала такое пространство, где расширились полемики о таджикском языке и его статусе в периодической печати, что привлекло внимание общества и способствовало решению данной проблемы.

На основе этого Верховный Совет Таджикской ССР на своей очередной сессии, состоявшейся 22 июля 1990 года, принял решение о присвоении таджикскому языку статуса государственного языка.

Ключевые слова: перестройка, периодическая печать, государственный орган, национальное самосознание, законопроект, дебаты, исследователи, обзор, обсуждение, государственный язык, таджикский язык, процесс, гласность, инакомыслие.

Расулова Наргис

ПЕРЕСТРОЙКА И ПОЛЕМИКИ О СТАТУСЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

The article examines the role of reconstruction in the political, intellectual and economic life of the Soviet state in the second half of the 80s of the twentieth century Mauritius. The process of changing various structures has led to radical changes in the functioning of this important pillar of society. During the years of perestroika, the periodical press had the opportunity to cover important social, economic and cultural issues of the republic. Among the most pressing issues of the day in the country's publications, especially in Tojikistoni Sovieti, Chavononi Tojikiston and Gazetai Muallimon, which were considered one of the most widely read newspapers of that time, they talked about the Tajik language and its place in society. It was the process of openness and dissent that allowed the debate about the Tajik language and its status to leak into the press. So far, disputes on the issues under consideration have been discussed only in objective conversations and in limited circles. The researcher proves that it was the process of perestroika that made it possible to bring the GP to the general discussion

Keywords: perestroika, periodical press, state body, national identity, bill, debate, researchers, review, discussion, state language, Tajik language, publicity process, dissent.

ТДУ: 07+05+502+577.4+551.32+551.58+663.6+659.131+333.93

Эшонқулов Эшонқул

БОЗТОБИ МАСОИЛИ ОБ ДАР «ИЛМ ВА ҲАЁТ» ВА «ИНСОН ВА ТАБИАТ» (2017-2023)

Дар мақола дараҷаи бозтоби масоили марбут ба об, захираҳои оби каивар ва пешбурди ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар маҷаллаҳои «Илм ва ҳаёт» ва «Инсон ва табиат» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ин маҷаллаҳо ба хотири тарғиби ҳадафи ташаббусҳои байналмилалии Тоҷикистон, нишон додани моҳият, зарурат ва ҳадафи онҳо мунтазам мавод ба нашр расонда, мувофиқи самти фаъолияти худ вазъи кунунӣ ва дурнамои масоили мавриди таъҷибро аз зовияҳои гуногун инъикос намудаанд.

Агар дар маҷаллаи «Илм ва ҳаёт» масъала аз зовияи иттилооти илмӣ бо забон ва услуби сода тарҳ гардида бошад, дар маҷаллаи «Инсон ва табиат» беитар тамаркуз ба рӯйдодҳои амалӣ, хабару ҳисобот аз конференсияҳо, семинарҳо ва мизҳои муавварии минтақавӣ, ноҳиявӣ, баргузориҳои иқдомҳо, ҳаширҳо, табиқӣ амалии лоиҳаҳои мушаххас, таъмини оби нӯшокӣ аҳоли ва оби обёрӣ дар нуқтаҳои мушаххас, исроф ва ифлос накардани об, вазъи кунунии пирияхҳо, масъалаи қўли Сарез, захираҳои об, сатҳи оби дарёҳо ва монанди инҳоро аз дидгоҳи экологӣ мебинем, ки ин аз рисолати маҷалла ҳамчун наирияти ниҳоди ҳукумати иҷроия шаҳодат медиҳад. Албатта, матолиб дар бораи моҳият ва сабабҳои пайдоиши проблемаҳо, аз қабилати тағйирёбии иқлим, обшавии босуръати пирияхҳо, истифодаи захираҳои обӣ дар минтақа ва монанди инҳо низ дар маҷалла ҳузур доранд, ки ҷанбаи маърифатии маҷалларо таъмин кардаанд.

Маҷаллаи «Инсон ва табиат» дар инъикоси масъалаҳои об ва захираҳои обӣ беитар аз жанрҳои хабарӣ, аз ҷумла хабар, хабари васеъ, гузориш, мақола, мушоҳиба ва муҳбирнома истифода кардааст, ба ин хотир ки ин жанрҳо дар расондани иттилооти муҳим ва, ба самти фаъолияти наирия, яъне тарғиби сиёсати оби ҳукумат, муассиси маҷалла мебошад, мувофиқтаранд.

Инчунин, маҷалла аз жанрҳои адабӣ, монанди ҳикоя, шеър ва аксҳо, ки дар таъсиргузор воқеъ шудани матолиб қумак мекунад, баҳра ҷустааст.

Калидвожаҳо: *Ташаббусҳои глобалӣ, захираҳои обӣ, пирияхҳо, тағйироти иқлим, «Илм ва ҳаёт», «Инсон ва табиат», жанрҳои хабарӣ. инъикос, баррасӣ.*

Аз замони суҳанронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷтимоии 54-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1999 ва пазируфта шудани нахустин ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ихтисос додани соли 2003 ба Соли байналмилалӣ оби тоза дар сатҳи ҷаҳонӣ ва дохилиҷумҳурӣ корҳои зиёде ба хотири пешгирӣ ва ҳалли масоили марбут ба об ва ҳифзи захираҳои он анҷом шудаанд. Эшон қардидани солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, солҳои 2018-2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, соли 2025 Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо ва шуруъ аз соли 2025 ҳар сол рӯзи 21 март ҳамчун Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо аз ҷумлаи ин ибтикороти муҳимме мебошанд, ки дар саросари сайёра, аз ҷумлаи кишвари худӣ мо, роҳандозӣ гардиданд.

Тоҷикистон дар давоми 20 сол дар пойтахти кишвар оид ба масъалаҳои обчандин чорабиниҳои муҳими байналмилалӣ баргузор намуд, аз ҷумла Форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза, соли 2003, Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳамкории минтақавӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ, дар соли 2005, Конфронси байналмилалӣ оид ба коҳиш додани хатари офатҳои табиӣ вобаста ба об дар соли 2008, Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба баррасии комплекси миёнамуҳлати чорабиниҳо дар доираи Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, 2005-2015, соли 2010, Конфронси тайерӣ ба пешвози Конфронси СММ оид ба рушди устувор (Рио+20): ҳамкории обӣ, соли 2011, Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба ҳамкории обӣ, соли 2013, Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба татбиқи фаъолият дар доираи Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, 2005-2015, соли 2015, Симпозиуми сатҳи баланд “ЦУР-Ҳадафи № 6 ва вазифаҳо дар ин самт: то ки ҳама ба об ва маҳсулоти беҳдошӣ дастрасӣ дошта бошанд”, соли 2016, Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, 2008-2018, соли 2018, Конфронси дуҷуми байналмилалӣ сатҳи баланд “Ҳавасмандгардонии амал ва шарикӣ дар соҳаи захираҳои об дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ”, конфронси 3-юми байналмилалӣ сатҳи баланд дар доираи Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, 2018-2028”, соли 2024.

Дар доираи ду ташаббуси охирин – Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, 2018 - 2028” ва Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо, ки имрӯз дар ҷараёни татбиқи амалӣ қарор доранд, чорабиниҳо ва ибтикороти муҳим сурат мегиранд.

Ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, солҳои 2018-2028 аз афзоиши тавачҷуҳ ба рушди устувор ва идоракунии маҷмуии захираҳои об барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, пешбурди барномаҳо ва лоиҳаҳои марбута, инчунин барои густариши ҳамкорӣ ва шарикӣ дар сатҳҳои гуногун барои саҳмгузорӣ дар татбиқи ҳадафҳои дар сатҳи байналмилалӣ мувофиқашудаи вобаста ба об, ки дар доираи Рӯзномаи рушди устувор то соли 2030 пешбинӣ шудаанд, иборат мебошад. Дар иртибот бо ин, мусоидат ба ҳамоҳангсозии бештар ва фарогири идоракунии захираҳои об дар ҳама сатҳҳо, саҳмгузорӣ дар тавлид ва паҳн кардани дониш, осон кардани дастрасӣ ба ин дониш ва тавлиди иттилооти нав, тарғиби истифодаи самаранокии об дар ҳама сатҳҳо бо дарназардошти робитаи об-ғизо-энергетика-муҳити зист, мусоидат ба ташаккули шарикӣ ва фаъолияти субъектҳои гуногун барои ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор вазифаи ниҳодҳои зиддаҳл, чи байналмилалӣ ва чи миллӣ, ба ҳисоб меравад.

Дар асоси ташаббуси Тоҷикистон соли 2025 Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо рӯзи 21-уми март ҳамчун “Рӯзи байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо эълон гардид ва дар назди СММ “Фонди боварии байналмилалӣ барои саҳмгузорӣ ба ҳифзи пирияхҳо” таъсис дода шуд. Дар назди АМИТ Маркази омӯзиши пирияхҳо ташкил шуд, ки ба омӯзиши низомманди вазъи пирияхҳои кӯҳсори Тоҷикистон чораҳои ҳифзи онҳо дар шароити тағйири иқлим машғул аст. Ҳамчунин соли 2025 дар Душанбе даъвати Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи пирияхҳо дар назар аст [10].

Тайи ин солҳо порлумони Тоҷикистон Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистонро борҳо тибқи талаботи воқеият ва проблемаҳои рӯз аз нав қабул кард. Ҳамчунин соли 2010 Қонуни ҚТ «дар бораи оби нӯшокӣ ва таъмини он», Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов, Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025, Барномаи барқарорсозии кубурҳои баландфишор дар пойгоҳҳои обкашии Вазорати мелиоратсия ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015, соли 2022 «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи пиряхҳо», ахиран Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва монанди инҳо қабул карда шуданд, ки қорҳои зиёди амалиро дар пай доранд.

Аз ин рӯ, масъалаи об ва захираҳои обӣ ба яке аз мавзӯҳои муҳим ва доимии воситаҳои ахбори оммаи ҷумҳурӣ табдил ёфт. Маҷаллаи «Илм ва ҳаёт» маҷаллаи илмӣ-оммавии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, 4 шумора дар 1 сол дар ҳаҷми 32 саҳифа нашр мешавад, низ ин масъаларо яке аз мавзӯҳои асосии худ қарор додааст.

«Илм ва ҳаёт», ки бо ҳадафи рушди тафаккури техникӣ, тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ, ошноӣ ба техникаву технологияи навин, тавсеаи ихтироъкориву навоарӣ, пайвастанӣ илм бо истеҳсолот ва дарёфту муаррифии соҳибистеъдодҳои нав таъсис ёфтааст, яке аз нашрияҳои бонуфузи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Шумораи нахустини маҷалла “моҳи январӣ соли 1989 дар ҳаҷми 64 саҳифа бо теъдоди 5857 нусха нашр шудааст. Аввалин сармуҳаррираш М. Ҳочматов буд” [5, с.128]. Дар соли оянда теъдоди наشري он ба 30000, соли 1991 ба 42 ҳазор нусха расид, зеро барои олимон, муҳаққикон, омӯзгорон, умуман барои зиёиёну равшанфикрони тоҷик буд, минбаре зарурӣ ба ҳисоб мерафт ва бо ин суръати баланд хонанда пайдо кардани он ниези ҷомеа ба чунин як нашрияи илмию оммавию бозгӯ мекард.

Дар маҷалла мақолаҳои илмию оммавии доир ба кашфиётҳои тозаи илму техника ва табиатшиносӣ интишор гардида, барои ташаккули фарҳанги экологии ҷомеа заминаи бозғитмод гузоштаанд. Аксари масъалаҳои мубрами глобалӣ, аз қабилӣ нобудшавии олами набототу ҳайвонот, тағйирёбии иқлим, биёбоншавии ҷангалҳо, обшавии пиряхҳо, ифлосшавии об ва монанди инҳо аз назари илмӣ масъалагузори шуда, оммафаҳм таълиф гардидаанд.

Аз соли 2017 ба ин тараф, яъне баъд аз қабули ташаббусҳои ҷаҳорум ва панҷуми Тоҷикистон – Даҳсолаи байналмилалӣ амал “об барои рушди устувор, 2018 - 2028” ва Соли 2025 соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо маҷалла дар ин мавзӯҳо як қатор матолиби ҷолиб ба таъб расондааст. Аз ҷумла дар мақолаи «Ташаббускори ғояҳои ҷаҳонӣ обу иқлим» (2017, №1), номзади илмҳои физика Н. Қурбонов масоили мубрами минтақа, аз ҷумла вазъи экологии Осиёи Марказӣ, хушкдани баҳри Арал, ба тамоми минтақа паҳн шудани намаки он ва дар натиҷа об шудани пиряхҳо, ифлос шудани оби дарёҳо, исрофкори дар истифодаи онро шарҳ дода, аҳамияти ташаббусҳои галобалии Тоҷикистонро матраҳ кардааст. Муаллиф ангезаи ташаббусҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонро аз мақолаи «Тоҷикистон дар остонаи асри XXI» («Независимая газета», 2000.–7-уми декабр) чуста, аз ҷумла менависад: «Дар мақолаи мазкур Президенти ҷумҳурӣ сатҳи экологии Осиёи Марказиро дар мисоли Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор дода, навиштаанд, ки дар антиқай гармшавии сатҳи сайёра дар давоми 50 соли охир 1/3 ҳиссаи захираи оби яке аз пиряхҳои калонтарини Осиёи Миёна – Федченко кам шудааст. Илова бар ин, Пешвои миллат дар мақолаи худ таъкид намудаанд, ки табиати сайёра силсилаҳои зиёди гарму сардшавии иқлимро медонад, вале мо алҳол давраи гармшавиро аз сар мегузаронем ва агар ин тамоюл идома ёбад, гумон аст, ки дар сад соли наздик аз ҷаҳонӣ Федченко чизе боқӣ

нахоҳад монд» [6, с.7-8]. Муаллиф тавассути далелҳо ва муҳокимарониҳои илмӣ ба хонанда ошкор месозад, ки мушкилаҳои экологии ҷаҳони муосир ба захираҳои оби кишвар хатари бузург дошта, на таҳо ба захираҳои гидрографӣ, балки ба тамоми сарватҳои тибӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, баҳри бартараф кардани масъалаҳои ҳалталаби умумибашарӣ ҷораҳои авалиндарачаро андешидан лозим аст, ки яке аз онҳо кам кардани партовҳои саноатӣ (газҳои гармхонаӣ, аэрозолҳо), истеҳсоли «энергияи сабз» (нерӯи аз ҷиҳати экологӣ тоза) мебошад.

Дар мақолаи «Мақоми об дар фарҳанги халқҳои ҷаҳон», (2017, №2) Ш. Қурбонов арзиши об, ҷойгоҳи он дар андешаи инсоният, дар устураҳо, динҳо ва илмҳои табиатшиносиро бо хонанда дар миён мегузорад. Об ба хоҳири он нуфузе, ки дар офариниши сохтори олам, тавлиди ҳаёт, нумуи наботот, зиндагии ҳайвонот ва ҳаёти инсоният дорад, дар таърихи афкори маънавии одамон ҳамеша мавриди таваччуҳи хосса қарор доштааст. Ҷӣ дар тасаввуроти мардуми одӣ, ҷӣ дар адёни ҷаҳонӣ, ба монанди Зардуштия, Яҳудия, Буддоия, масеҳият ва Ислом об ба сифати як муъҷизаи осмонӣ, офаридаи Эзид ва баёнгари қудрату эҷоди илоҳӣ, ҷун унсури ҳаётӣ ва покизасози инсон мақоми бузургро соҳиб гаштааст.

Муаллиф масъалаи обро аз призмаи маънавию ахлоқӣ ба миён гузошта, пайванди мавзӯи обро бо масъалаи Ватан ва фарҳанг бо хонанда дар миён гузошта, эҳсоси ватандӯстӣ ва табиатдӯстиро бо ҳам гиреҳ мезанад ва таъкид мекунад, ки «Зиндагии маънавию фарҳангии инсоният ва тавлиди маданият бо ҳам иртиботи ногустасанӣ доранд. Бино бар ин, ҳангоме, ки дар бораи мавқеи об дар зиндагии рӯзмарраи инсоният, ривочи иҷтимоиву иқтисодӣ, сиҳхатии ҷисмонии он ва идомаи рӯзгори солими вай, умуман дар бораи покиза нигоҳ доштан, сарфу саришта намудани об, эҳтиёт кардани об аз оқибати ногувори камбуду даҳшат сухан ба миён оварем, бояд дар баробари дарки илмиву хоҷагии ин неъмат бебаҳо, пеш аз ҳама, муносибати маънавию ахлоқиямонро дар мавриди қазияи мазкур аниқ карда бошем, зеро амалӣ шудани бисёре аз ин масъалаҳо ба инсоният ба самимият ва хоҳиши воқеии одам вобаста аст» [8, с 1- 4].

Мақолаи К. Бобоев «Сайёраи Замин – макони об ва ҳаёт» (2022, № 4) низ ба ҳамин масъала бахшида шудааст. Муаллиф ҷойгоҳи об ва аҳаммияти онро дар осори олимони хоричию ватанӣ, аз ҷумла Абӯнасири Форобӣ, Закариёи Розӣ, Сино, Берунӣ, Носири Хусрав ва дигарон ҷуста, аз мақолаи Фирсман «Об асаби замин аст» нақл мекунад, ки «22 апрел Рӯзи Замин аст. Ин сана ба он бар мегардад, ки дар ҳамин рӯзи соли 1969 дар шаҳри Санта-Барбараи Панама миллионҳо тонна нефт ба рӯйи баҳр рехт ва организмҳое, ки дар об зиндагӣ мекарданд, пурра несту нобуд шуданд, аз ин рӯ, Рӯзи Замин санаи ғамангез аст. Ҳамин ҳолат низ барои он зарур аст, ки зарурати ҳифзи сайёра ва мавҷудоти он, ки ҳаёташон ба об вобаста аст, дарк гардад ва ба амалҳои ҷиддитар сабаб шавад» [3, с.7]. Воқеан ҳам, ин руҳдоди мушаххаси таърихӣ дар ниҳоди хонанда ҳисси масъулиятшиносиро дар баробари масоили экологӣ бармеангезад.

Масъалаи муҳими дигаре, ки дар ҳавзаи дарёҳои Тоҷикистон пайваста шиддат меёбад, исрофи об, истифодаи сарфакорона ва покиза нигоҳ доштани он аст. Маҷалла ба ин масъала таваччуҳи амиқ намуда, чанд мақола ба нашр расондааст, ки мақолаи рӯзноманигор Ҳ. Ҳомид «Об зиндагист» (2018, №2.– С. 16-18) намунае аз онҳост. Муаллифи мақола шиддати ин масъаларо бо суханони Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон - «Масъалаи истифодаи об имрӯз ба як проблемаи ҷиддии глобалие табдил ёфта истодааст, ки таавассути кӯшиш ва иқдоми дастаҷамъонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳаллу фасл шуда метавонад» тақвият

бахшида, аҳаммияти об, истифодаи сарфакорона ва покиза нигоҳ доштани онро муҳим арзёбӣ карда, афзудааст: «Тадқиқотҳо нишон додаанд, ки аксари бемориҳо аз ифлосии об ва сирояти он ба амал омадаанд. Бино бар ин, ҳоло шуъбаҳои эпидемиологӣ, экологӣ ва ғайра диққати бештар ба он равона карда истодаанд, ки сари роҳи ин амали номатлубро гиранд. Мутаассифона, аксаран кори онҳо низ барор намегирад, зеро ки мо шаҳрвандон ба ҷои ёрӣ ба онҳо қорашонро вазинин мекунем. Муқобили тавсияҳои онҳо амал менамоем, ки ин албатта, аз бемасъулиягии мо дарак медиҳад» [11, с.17].

Дар мақолаи дигари Н. Курбонов «Ҳамкорӣ дар соҳаи об тақозои замон аст» (2020, №1) проблемаи истифодаи об ҳамчун яке аз омилҳои муҳими таъсиргузор ба иқтисод, соҳаи иҷтимоӣ, инчунин таъмини амнияти глобалӣ, минтақавӣ ва милли дар сатҳи ҷаҳонӣ баррасӣ гардида, муаллиф бо зикри факту рақамҳо, назари коршиносон ва андешаи олимону муҳаққиқон ба масъала шиддат бахшида, таҳлилҳояшро таъсирбахш гардонидаст. «Нобаробар тақсим шудани об, менависад муаллиф, - дар ҷаҳон масъалаест, ки барои ҳалли он кишварҳо ва созмонҳои ҷаҳонӣ бояд тадбирҳои мушаххас андешанд, зеро тибқи маълумот, дар сурати наандешидани тадбирҳои фаврӣ қариб 5 миллиард одам, ки тахминан 67 дарсади аҳолии сайёраро ташкил медиҳанд, аллақай то соли 2030 аз оби тоза маҳрум хоҳан шуд. Дар баробари зиёд шудани талабот ба оби тозаи ошомиданӣ тадричан масъалаи истифодаи самараноки он низ тавачҷуҳи махсусро ҷалб мекунад. Яъне дар замони ҳозира истифодаи самараноки об яке аз масъулиятҳои асосӣ ва аввалиндараҷаи ҳар як фарди сайёра махсуб мешавад» [7, с. 7-11].

Муаллифи мақола ҷанбаи ҳуқуқии масъаларо низ барои ҳонанда пеш кашида, таъкид мекунад, ки «дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари муайян намудани мақсад ва вазифаҳои истифодаи об, ҳамзабон барои риоя накардани талаботи санадҳои марбутатаи захираҳои обӣ шаҳрвандони кишвар ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Мутобиқи моддаи 226-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла барои ифлос ё олуида кардани обҳои рӯизаминӣ ва манбаъҳои оби нӯшиданӣ шаҳрвандон ҷазо дода мешаванд. Барои худсарона тасарруф кардану тақсим кардани об мутобиқи моддаи 173-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии ҶТ, шахсони воқеӣ, мансабдор ва ҳуқуқӣ ҷарима карда мешавад» [7].

Ҳамин масъалаҳо дар мусоҳиба бо директори Департаменти иҷроияи нерӯгоҳи истехсоли «Барку гамидиҳӣ» М. Асозода «Баҳраҷӯии сарфакорони захираҳои оби энергетикӣ – қарзи ҳар фарди башар», (2020, №4), мақолаи С. Ятимова «Об –наҷотбахши ҳаёт» (2020, №4) низ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Воситаҳои ахбори оммаи кишвар дар тарғибу ташвиқи сохтмони Нерӯгоҳи барқи оби «Роғун», истифодаи гидротехникии захираҳои обӣ ва дастгирии сиёсати давлат дар роҳи таъмини амнияти энергетикӣ нақши муҳим доранд. Маҷалла ба ин масъала низ пайваста тавачҷуҳ намуда, онро аз дидгоҳҳои гуногун матраҳ кардааст. Аз ҷумла дар мақолаи «Аҳаммияти ҷаҳонии Нерӯгоҳи барқи оби «Роғун»» (3, 2019) вежаҳои ин сохтмони нодири асрро матраҳ карда, дар бораи таърихи сохтмон, аҳамият он барои минтақа, ки «таъмини мардуми Осиёи Миёна бо қувваи барқ ва обёрӣи заминҳои ташналаб» мебошад, иқтидор ва аҳаммияти он ва бехатарии сарбанд маълумоти муфассал пешниҳод кардааст.

Мақолаи Р. Иззатуллозода «Захираҳои оби Тоҷикистон, раванди истифодаи оқилонаи онҳо дар соҳаи гидроэнергетикаи мамлакат» (2023, № 4) доир ба пиряхҳо, дарёҳо ва кӯлҳо, имкониятҳои гидроэнергетикӣ ва иқтидорҳои

истифодшуда маълумот дода, барои ҳалли масъалаи камбуди об дар минтақа таъкид гардидааст, ки «ҳоло танҳо як роҳ вучуд дорад: сохтани НБО ва ба пуррагӣ истифода бурдани оби дарёҳо». Воқеан, зарурати сохтмони НБО-ҳои Тоҷикистон барои захираи оби минтақа аз ҷониби олимону коршиносони кишварҳои гуногун ба исбот расидааст ва оммавӣ кардани ин иттилоот судманд аст.

Масъалаи ҳифзи пиряхҳои кӯҳсори Тоҷикистон ҳамчун захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказӣ ва омили амнияти экологӣ низ солҳои охир ба яке аз мавзӯҳои муҳимми матбуоти даврии тоҷик табдил ёфтааст, зеро «пиряхҳои Тоҷикистон тақрибан 6%-и ҳудуди мамлакатро ташкил дода, дар ташаккули дарёи калонтарини Осиёи Марказӣ – Амударё ва ҳавзаи баҳри Арал нақши муҳим мебозанд» [2, с. 49]. Ин мавзӯ, махсусан баъд аз қабули ташаббуси панҷуми Тоҷикистон дар бораи соли ҳифзи пиряхҳо эълон гардидани соли 2025 ва Рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо муқаррар кардани 21-уми март дар расонаҳои иттилоотӣ ҳузури ҳамешагӣ пайдо кард. Маҷаллаи «Илм ва ҳаёт» низ дар ин мавзӯ чанд мақола ба таъб расондааст, ки мақолаҳои коршиноси масоили экологӣ Ҳ. Асоев «Муаммоҳои тағйирёбии иқлим» (2022, №1 с. 25-26), Х. Д. Ҳошимов «Влияние современных климатических изменений на динамику ледников Таджикистана», (2022, №1) аз он ҷумлаанд. Дар ин мақолаҳо масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва обшавии пиряхҳо, таърих ва суръати ин раванд ба хонанда бо забони содаву раво маълумоти муътамади илмӣ пешниҳод гардидааст.

Маҷаллаи дигаре, ки дар фазои иттилоотии кишвар доир ба масоили экологӣ, аз ҷумала обшавии пиряхҳо, вазъи захираҳои обӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоии он пайваста мавод ба нашр мерасонад, «Инсон ва табиат» мебошад. Маҷаллаи «Инсон ва табиат» нашрияи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, мақолаҳо ва хабархоро дар бораи ҷорабиниҳои марбут ба ҳифзи муҳити зист ва маърифати экологии хонандагон ба таъб мерасонад.

«Инсон ва табиат» 21-уми март соли 1991 бо номи «Наврӯзи Ватан» таъсис ёфта, соли 2011 бо номи “Наврӯзгоҳ” ба қайд гирифта шуда, то соли 2014 бо ҳамин ном ҷоп шудааст. Аз моҳи сентябри соли 2014 ба «Инсон ва табиат» табдили ном карда, дар тарғибу ташвиқи сиёсати экологии Ҳукумати кишвар, дастовардҳои Кумитаи ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии экологии ҷомеа саҳми муносиб гузошта аст.

Дар сафҳаҳои он масоили марбут ба об дар миёни масъалаҳои гуногуни экологӣ ҷойгоҳи вежа дорад. Нашрия масъалаҳои мубрами марбут ба об ва ҷорабиниҳои вобаста ба ҳалли онҳоро аз дидгоҳи экологӣ инъикос намуда, бо ин шева хонандагони худро ба ширкат ва саҳмгузорӣ ба ин амр раҳнамунӣ мекунад.

Маҷаллаи ба хотири тарғиби ҳадафи ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон моҳият, зарурат ва ҳадафи ин ташаббусҳо мунтазам мавод ба нашр расондааст. Иттилооти расмӣ ва мақолаҳои тавзеҳӣ «Нью-Йорк: ташаббуси Тоҷикистон доир ба баргузориҳои ҳамоиши сатҳи баланд таҳти унвони «Амалҳои муваффақ дар соҳаи об барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои марбут ба тағйирёбии иқлим», Пешниҳоди Президенти Тоҷикистон барои муайян намудани рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо ва эълони соли 2025 ҳамчун соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо» (2021, № 5-6), «Нуктаҳо аз суҳанронии Пешвои миллат дар конфронси СММ оид ба шарҳи фарогири миёнамӯҳлати ҳадафҳои даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», «Муҳимияти ташаббусҳои оби Тоҷикистон» (2021, №19-20,.), Ҷорабиниҳои «Барфу ях дар шароити тағйирёбии

иклим», «Воҳӯриҳои дучонибаи раиси Кумита дар ҳошияи Конфронси оби СММ-2023 (2023, №4) хонандаро аз вазъи кунунии захираҳои обии Тоҷикистон огоҳӣ бахшида, сиёсати кунунии Ҳукумати Ҷумҳуриро дар мавриди масоили об нишон медиҳанд.

Агар дар рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Минбари халқ» мо бештар инъикоси муфассали чорабиниҳои байналмилалӣ марбут ба ташаббусҳои глобалӣ Тоҷикистон, аз ҷумла баргузориҳои конфронсҳо ва дигар тадбирҳои байналмиларо мушоҳида кардем, дар маҷаллаи «Инсон ва табиат» бештар тамаркуз ба рӯйдодҳои дохилӣ шудааст. Масалан, дар хабари муфассали «Ақсияи «Тозагии соҳил» дар пойтахт ва ноҳияҳои ВМКБ» (2021, №7-8) чунин маълумот пешниҳод шудааст: «Бо мақсади сазовор пешвоз гирифтани 30-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳри иҷрои фармоиши Раиси Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми шаҳру ноҳияҳои кишвар ақсияҳои «Тозагии соҳил» ва «Тозагии маҳал» баргузор гашта истодааст. Аз ҷумла, санаи 10 апрел дар ҳудуди ноҳияи Фирдавсии пойтахт, дар соҳили дарёи Душанбе дар шафати маҳаллаи Дарвоз ақсияи «Тозагии соҳил» роҳандозӣ гашта, дар он 635 нафар иштирок намуданд. Дар натиҷа 1040 метр соҳили дарё аз партовҳои саҳти маишӣ тоза гашта, 42 м³ партовҳо ба партовгоҳи шаҳрӣ бароварда шуданд. Ҳамчунин, тавассути техникаҳои махсус аз дохили канали «Оқ-қурғон» ба микдори 14 м³ қуму лойка бароварда шуд» [1, с. 11]. Ин гуна матолиб, хонандаро ба ширкат ва саҳмгузори ба ҳалли мушкилот ангега бахшида, руҳияи муттаҳидӣ ва созандагиро дар ӯ тақвият мебахшанд.

Мақолаҳои «Пешгирии ифлосшавии ҳаво ва об тавассути энергияи барқароршаванда», «Масъалаҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обии Тоҷикистон», «Фаъолияти соҳавӣ оид ба беҳтар намудани сифати об», «Назорати давлатии истифода ва ҳифзи захираҳои об», «Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон истгоҳи обпалоиро дар КВД «Обу корези Душанбе» ифтитоҳ намуданд», «Аҳолии деҳаи Аҳорун бо оби нӯшоқӣ таъмин гаштанд» (2020, № 16-17) «Лоихаи «Идоракунии захираҳои обӣ дар ҳавзаи дарёи Панҷ» «Лоихаи «Барқарорсозии системаи ирригатсионӣ ва беҳтаргардонии идоракунии он дар ҳавзаи дарёи Зарафшон» ба хонанда аз корҳои амалии Ҳукумати ҷумҳурӣ барои бо оби тоза таъмин намудани аҳоли маълумот дода, ӯро аз фаъолияти ниҳодҳои зидаҳл огоҳ месозад. Маҷалла аз баргузориҳои чунин ақсияҳо, ҳашарҳо, татбиқи амалии лоихаҳои мушаххас, таъмини оби нӯшоқӣ ва оби обёрӣ дар маҳалҳо аз тарафи ҳукумат, ҳисобот аз конфронсҳо, семинарҳо ва мизҳои мудаввари минтақавӣ, ноҳиявӣ, хабарҳо ва гузоришҳо пайваستا ба таъб расондааст, ки ин аз рисолати маҷалла ҳамчун нашрияи ниҳоди ҳукумати иҷроия шаҳодат медиҳад.

Зимнан маҷалла аз назари корбурди хабарӣ пултисистӣ ва шакл, аксаран 16 саҳифа А4, бештар ба ҳафтаномаҳо наздиктар аст. Аз ин ҷост, ки онро баъзан ҳамчун рӯзнома ҳам ном бурдаанд. Аз тарафи дигар, бештар аз жанрҳои хабарӣ – хабар, ҳисобот ва мувоҳида истифода кардани маҷалла аз тақозои вазифа, яъне нашрияи мақомоти иҷроия будани он низ бар меояд. Яъне ин жанрҳо барои дастбӣ ба ҳадафҳои ин нашрия мувофиқтаранд. Чунон ки профессор М. Муродӣ менигорад, «корбурди жанрҳои хабарӣ шароитро ба вучуд меоварад, ки воқеиятҳо ва мушкилоти ҳаёти ҷомеа ҳадафмандона инъикос ва арзбӣ шаванд» [9, с.90].

Қисмати дигари матолиби «Инсон ва табиат»-ро хабару ҳисоботҳо аз баргузориҳои мизҳои мудаввар, конфронсҳо ва семинарҳо дар маҳалҳо ташкил

медиханд, аз чумла «Рӯзи байналмилалии об» дар ноҳияи Рӯдакӣ, «Об -барои рушди устувор» дар парлумон, «Конференсия баҳшида ба рӯзи байналмилалии об» дар Хучанд, Кӯлоб. Мақолаҳои «Мушоҳидаҳои аэровизуалӣ дар хавзаҳои дарёҳои Қизилсу, Ёхсу, Обихингоб, Сурхоб, Камароб ва Кофарниҳон (минтақаи Канаск) ба ҳолати 2-юми апрели соли 2023», «Ҳамкорӣҳои Тоҷикистон ва Афғонистон дар соҳаҳои обсанҷӣ ва ҳифзи муҳити зист тақвият меёбад» ва монанди инҳо низ доираи васеи масъалаҳо ва фазои чуғрофиро фаро гирифта, ба хонанданда маълумоти муфид аз вазъи захираҳои обӣ ва ибтикороти иқдоми ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ пешниҳод мекунанд.

Маҷалла масъалаҳои тағйирёбии иқлим ва обшавии пирияхҳо ва омӯзишу ҳифзи онро низ бо хонандагонӣ худ дар миён гузоштааст, ки мақолаҳои «Ҳамбастагии об, муҳити зист ва тағйирёбии иқлим, «Ледники Таджикистана – основа жизни на земле», «Оценквоздействия глобального изменения климата на ледники», «Ледники Таджикистана – основа жизни на земле», «Приключение науки: Женщины и ледники в Центральной Азии», «Даҳсолаи байналмилалии амал «об барои рушди устувор»: пирияхоро ҳифз намоем», «Ҳифзи пирияхҳо ва моҳияти асосии он (2023, № 7) аз он ҷумлаанд.

Ҳамчунин, маҷалла тахти рубрикаҳои «Маърифати экологӣ» ва «Асари беҳтарин дар мавзӯи экология», «Расми беҳтарин, шеърӣ беҳтарин, намунаи акси беҳтарин» озмунҳо баргузор карда, дар шинохт ва тавсифи об мақолаҳо, очерку ҳикоя ва шеъроро аз муаллифони синну соли гуногун, аз адибон то талабагонӣ мактаб, ба таъбу расондааст монанди «Об – сарчашмаи ҳаёт», «Тиргон – чашни гиромидошти об», «Об – муқаддасоти олами ҳастӣ», «Офтоб ва пириях», «Оҳанг ва замзамаи об», «Ташнаро як қатра об аз ганҷи дунё беҳтар аст...», «Расму ойинҳои марбут ба об дар фарҳанги суннатии тоҷикон», ва ғайра (2023, № 6). Корбурди жанрҳои хурди бадеӣ, монанди шеърӣ ҳикоя, дар васоити ахбори омма маълум аст, ба таъбири А. Болкунов «барои таъсири бештар расондан ба аудитория ВАО-и ҷопии муосир дар қанори маводи иттилоотӣ таҳлили матолиби бадеӣю саргамкунанда низ нашр мекунанд. Дар матбуоти даҳаи аввали садаи ХХI адабиёти бадеӣ дар ба таври бесолика ҳузур пайдо карда, нақши муҳим мегузорад» [4]. Ин гуна матолиб бо перояи бадеӣ ва забони сода таъсиргузор воқеъ гардида, бешак, эҳсоси табиатшиносӣ, ватандӯстӣ ва масъулияти шаҳрвандиро тавбамон дар хонанда парвариш медиханд.

Аз пажӯҳиши маҷаллаҳои «Илм ва ҳаёт» ва «Инсон ва табиат» бар меояд, ки ташаббусҳои глобалӣ Тоҷикистон марбут ба масоили захираҳои обӣ ҷумҳурӣ дар сафҳои ин нашрияҳо яке аз мавзӯҳои доимӣ буда, онро дар доираи ҳадафҳои оинномавӣ ва жанру услуби хос пайваста матраҳ намудаанд. Агар маҷаллаи «Илм ва ҳаёт» дар ин гуна матолиб расондани иттилооти илмӣ ва тақомули донишу маърифатро ҳадаф дода бошад, нашрияи «Инсон ва табиат» аз тадбирҳои амалӣ ва раванди татбиқи ташаббусҳои глобалӣ огоҳ кардани хонандаро дар мадди аввал гузоштааст. Бино бар ин, доираи муаллифони мақолаҳои «Илм ва ҳаёт»-ро асосан олимону коршиносон ва муаллифони «Инсон ва табиат»-ро асосан кормандони масъули сохтори мақомоти ҳифзи муҳити зист ва рӯзноманигорон ташкил медиханд. Аз ин ҷост, ки жанрҳои истифодашуда дар маҷаллаи «Илм ва ҳаёт» бештар мақола ва дар нашрияи «Инсон ва табиат» хабар, ҳисобот ва мусоҳиба мебошанд.

Ҳамин тариқ, баррасии матолиби дар давраи соҳаи 2017-2024 интишоркардаи нашрияҳои мавриди пажӯҳиш ин ҳулосаро ба даст медихад, ки идораи ҳар ду

мачалла бо дарки шиддат ва ахамияти ҳаётии масъала, онро ба мақоми яке аз мавзӯҳои доимии худ гузошта, бо роҳи тақвияти маърифати илмӣ ва расондани иттилооти иҷтимоӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва сиёсии масъала кӯшидаанд, ки хонандагони худро ба саҳмгузори ба ҳалли онҳо раҳамун созанд.

Адабиёт

1. Ақсия «Тозагии соҳил» дар пойтахт ва ноҳияҳои ВМКБ // Инсон ва табиат. – 2021. – № 7-8. – С. 11.
2. Баҳромзода, М. Бозтоби масъалаи об дар радиои «Ховар» / М. Баҳромзода. – Душанбе: Истедод, 2024. – 240 с.
3. Бобоев К. Сайёраи Замин – макони об ва ҳаёт // Илм ва ҳаёт. – 2022. – № 4. – С. 7.
4. Болкунов, А. Н. Художественная литература в периодических изданиях: опыт систематизации. <https://cyberleninka.ru>. Санаи мерочеа: 24. 11. 2024.
5. Донишномаи матбуоти даврии тоҷик / мурағибон: В. Баёнӣ, М. Атозода. – Душанбе: ЧДММ «Меҳроҷ Граф», 2021. – С. 128; 131.
6. Курбонов, Н. Ташаббускори ғояҳои ҷаҳонии обу иқлим // Илм ва ҳаёт. – 2017. – №1. С.7-8.
7. Курбонов, Н. Ҳамкорӣ дар соҳаи об тақозои замон аст // Илм ва ҳаёт. – 2020, – №1. С. 8-11.
8. Курбонов, Ш. Мақоми об дар фарҳанги халқҳои ҷаҳон // Илм ва ҳаёт. – 2017–№2., С. 7, 1-4.
9. Муродӣ М. Воқеиятҳои муҳими рӯз ва инъикоси онҳо дар жанрҳои хабар ва мусоҳиба // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – № 3.. – С. 89-99.
10. Соли 2025 – соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо. <https://tnu.tj>. Санаи мерочеа: 03. 12. 2024.
11. Ҳомид, Х. «Об зиндагист», // Илм ва ҳаёт. – 2018 №2., – С. 16-18
12. Эшонкулов, Э. Инъикоси масъалаи об дар рӯзномаи «Чумхурият», солҳои 2019-2023 // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. № 3. – С. 89-99.

Эшонкулов Эшонкул

ОТРАЖЕНИЕ ВОДНЫХ ПРОБЛЕМ В «НАУКЕ И ЖИЗНИ» И «ЧЕЛОВЕК И ПРИРОДА» (2017-2023)

В статье рассматривается степень отражения водных проблем и проблемы, связанные с водными ресурсами страны, а также продвижением глобальных инициатив Таджикистана в журналах «Илм ва ҳаёт» («Наука и жизнь») и «Инсон ва табиат» («Человек и природа»).

В целях пропаганды международных инициатив Таджикистана, показа их сущности и необходимости, эти журналы регулярно публикуют материалы в соответствии с направлением своей деятельности, отражают современное состояние и перспективы исследуемых вопросов с разных углов зрения и ракурсов.

Если в журнале «Наука и жизнь» вопросы излагаются с научной точки зрения ярким языком и стилем, то в журнале «Человек и природа» основное внимание уделяется практическим событиям, связанным с практической реализацией конкретных проектов, вопросам обеспечения населения питьевой водой и оросительной водой в конкретных местах, загрязнения воды, проблемам озёр, водных ресурсов, в том числе современному состоянию ледников, Сарезского

озера, уровню воды рек, а также отчётам с региональных и районных конференций, семинаров и круглых столов, реализация инициатив, климатические угрозы и тому подобное излагается с экологической точки зрения, что указывает на миссию журнала как издания отраслевого исполнительного государственного органа. Разумеется, в журнале также присутствуют материалы, содержащие научно-популярную информацию о природе и причинах таких проблем, как изменение климата, быстрое таяние ледников, необходимость эффективного использования водных ресурсов в регионе и тому подобное, что обеспечивает просветительский аспект журнала.

При освещении водных проблем журнал «Илм ва ҳаёт» использовал, в основном, такие виды информационных жанров, как информация, подробная информация, репортаж, статья, интервью и отчёты, поскольку эти жанры больше подходят для предоставления важной официальной информации по направлению деятельности изданий, т.е. пропаганда водной политики правительства, который является издателем журнала.

Кроме того, в журнале используются литературные жанры, такие как рассказы, стихи и фотографии, которые помогают сделать содержание более эффективным.

Ключевые слова: глобальные инициативы, водные ресурсы, ледники, изменение климата, «Илм ва ҳаёт», «Инсон ва табиат», информационные жанры, размышление, рассмотрение.

Eshankulov Eshankul

REFLECTING WATER ISSUES IN «SCIENCE AND LIFE» AND «HUMAN AND NATURE» (2017–2023)

The article examines the extent to which water-related issues and problems associated with the country's water resources, as well as the promotion of Tajikistan's global initiatives, are reflected in the journals *Ilm va Hayot (Science and Life)* and *Inson va Tabiyat (Man and Nature)*.

To promote the goals of Tajikistan's international initiatives and to highlight their essence and necessity, these journals regularly publish materials aligned with their specific areas of focus. They present the current state and prospects of the issues under study from various angles and perspectives.

In *Science and Life*, issues are addressed scientifically but in a simple language and style. In contrast, *Man and Nature* primarily emphasizes practical events, such as the implementation of specific projects, the provision of drinking and irrigation water in certain areas, water pollution, lake-related problems, water resource issues (including the current state of glaciers, Lake Sarez, and river water levels), as well as reports from regional and district conferences, seminars, and round tables. It also discusses the implementation of initiatives, climate threats, and similar topics from an ecological perspective, highlighting the journal's mission as a publication of a sectorial executive state body.

Naturally, the journal also includes materials with scientific and popular information about nature and the causes of issues like climate change, the rapid melting of glaciers, the need for the efficient use of water resources in the region, and other related matters, which add an educational dimension to the journal.

When covering water-related issues, *Ilm va Hayot* primarily utilizes informational genres such as news pieces, reports, articles, interviews, and briefings, as these genres are better suited for conveying important information aligned with the publication's activities, namely promoting the government's water policy as the journal's publisher.

Additionally, the journal employs literary genres, including stories, poems, and photographs, which help make the content more impactful.

Keywords: global initiatives, water resources, glaciers, climate change, *Science and Life, Human and Nature*, informational genres, reflection, analysis.

ТДУ:001(092)+008+37Точик+9Точик+39Точик+002+07+05+891.550+
621.311+82Точик

Юсуфов Ифтихор

НАЗАРЕ БА РҶЗГОР ВА ОСОРИ ШЕРАЛӢ МӢСО

Дар мақола таъсири омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва адабии замон дар таъшаққули шахсияти эҷодии Шералӣ Мӯсо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бар он аст, ки ҳеҷ як эҷодкор бидуни таъсири авомили гуногун, ки бо замону макони муайян ва ва муҳити созгор алоқаманд аст, шахсият шуда наметавонад, аз он ҷумла нависандаи публитсист. Ҷунки дар такомули эҷодии эшон хотироти муҳит, фазои созанда ва тарофу акноф нақши хеле бориз дорад. Метавон се насли публитсистони тоҷик то шуравӣ, замони шуравӣ ва баъд аз истиқлолро муайян кард, ки зиндагонии ҳар кадом ба марҳилаи муайяни таърихӣ, вазъи сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, доираҳои адабӣ, муҳит ва талаботи ҷараёни эҷодӣ алоқамандӣ дорад. Аз ин рӯ, наҷсӯҳиши зиндагиномаи ин ё он публитсист бидуни воқеияти иҷтимоӣ, авзои замон ва талаботу таъйиноти касбӣ номукамал менамояд. Шералӣ Мӯсо ҳамчун адиби публитсист ба насли дуҷум мансуб буда, дар ду давра – шуравӣ ва истиқлол зиндагиву фаъолият намудааст. Кор дар истеҳсолот, котиби хизбӣ будан, пайвастагӣ бо аҳли эҷод ва аз узви фаъоли ҷомеаи маданӣ маҳсуб ёфтанд дар таъшаққули шахсияти эҷодии Шералӣ Мӯсо хеле бориз мебошад.

Калидвожаҳо: таъсир, омилҳо, иҷтимоӣ фарҳангӣ, адабӣ, замон, таъшаққули шахсият, эҷодӣ, Шералӣ Мӯсо, нависанда, публитсист, такомул, шуравӣ, истиқлол, тоҷик, нақш, таърихӣ, доира, ҷараён, маданӣ.

Шералӣ Мӯсо аз намоёндагони насли дуҷум мебошад, ки публитсистони адиб ном гирифтаанд. Мафҳуми публитсистони адиб он аст, ки эшон фаъолияти эҷодии худро бо ҳамкории бевосита аз матбуот шуруъ намуда, тадриҷан бо истифодаи он имконот ба офаридани асарҳои публитсистиву бадеӣ машғул гардидаанд ва ин амал онҳоро ба нависандагӣ расонидааст. Ҳақиқатан ҳам матбуот минбар ва мактабе мебошад, ки қаламкашони ҳар як наслро ба камол расонида, ба омма муаррифӣ кардааст ва мавқеи иҷтимоӣ эҷодкор ва нақши ӯ дар муборизаҳои муҳими ҳаётӣ маҳз аз ҳамин ҷо муайян мегардад. Рӯзгору фаъолияти Шералӣ Мӯсо дар ду давра: замони шуравӣ ва даврони истиқлол сурат гирифтааст, ки маърифату муайян кардани хусусияти ҳаёти иҷтимоӣ ва эҷод дар ин марҳилаҳо аз аҳамияти илмиву таҳқиқӣ холи нест.

Шералӣ Мӯсо 25-уми март соли 1951 дар деҳаи Ганчинаи ноҳияи Ваҳдат (онвақта Орҷоникидзеобод) ба дунё омадааст. Айёми тифлии ӯ ба давраи барқароркунии солҳои баъдичангӣ рост меояд. Мавсуф он замонро хеле вазнин

арзёбӣ намуда, дар яке аз мусохибаҳои ишора мекунад, ки аз нигоҳи имрӯз зиндагии мардуми он вақтҳо маҳзун, якраг, ачибу хандаовар менамояд, зеро он замон на барқ вучуд дошту на телевизион, на телефон будо на радио [ниг. 14, с. 70-85].

Дар суҳбати будан мӯйсафедони деҳ, ки бисёр сода, зиндадилу чак-чакӣ буданд ва шабҳо дар гирди сандалӣ ва шунидани афсонаҳои бобову бибӣ дар бораи пахлавонон, оинаи ҷаҳоннамо ва қолини паррон дар ҳаёти минбаъдаи Шералӣ бе таъсир намонда, боиси ба адабиёт рӯ овардани ӯ гардид, аммо набудани муаллими фанни адабиёт ӯро ба дигар самт – техника раҳнамун сохт. Дикқати ӯро мошинҳои навбаромад зуд ба худ ҷалб намуданд ва бевосита дилу ҷигари оҳанини онҳо ӯро мафтун сохт. Ин ҳам тез давом накард ва аз он сабаб ки рағбаташ ба фанҳои дақиқ кам набуд. Чунончи ӯ баъдан ёдовар шудааст, «устодон, аз ҷумла, муаллими фанни алгебра мегуфтанд, ки ман бояд мутахассиси соҳаи риёзиёт шавам. Худ низ ният доштам, ки баъди хатми мактаби миёна ба Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М. В. Ломоносов, ба факултаи риёзӣ дохил шавам» [15, с. 426]. Бо тақозои тақдир Ш. Мӯсо ба Донишгоҳи техники Тоҷикистон (Институти политехникӣ) ба номи академик М. Осимӣ ҳуҷҷат супорида, онро бо ихтисоси муҳандиси мошинсоз хатм намуд. Маҳз дар ҳамин давра воқеае ба амал омад, ки ба ҳаёти минбаъдаи ӯ таъсир гузошт. Ин воқеа дар яке аз мусохибаҳои ӯ чунин маънидод гардидааст.

Рустам Темур ном як ҳамсабақаш шеър менавишт ва дафтари шеърояшро ба ӯ нишон медод, аммо онҳоро дар ҷое ҷоп намекард. «Барои духтари дӯстдоштаам менависам» - шӯҳиомез мегуфтааст ӯ. Соли 1971, вақте ки аз таътили тобистона бармегарданд, Рустам дафтарҳои худро мебаронад. «Ҳаққи гапро гӯям, то он рӯз чизе нанавишта будам. Сардори гурӯҳ Даврон Пайков илова кард, ки бояд чизе муносиби қалби реши ҳамдарси худ гӯем» ва «эҷоди аввалини ман дар ҳамон замон ба вучуд омад. Ба ҳаёлам, лавҳаи ҳузнангезе буд, ки аҳволи рафиқи ҷигарреши моро инъикос менамуд. Он дар рӯзномаи маҳбуи наврасон ва атфол – «Пионери Тоҷикистон» ба таъб расид. Лекин ачиб, таҳти унвони (рубрикаи) «Фелетон». Ҷумлаи ҳамкурсон ба ҳайрат афтоданд. Чанд нафар қоҳ-қоҳ хандиданд. Як гурӯҳи дигар бо мамнунӣ маро табрик намуданд. Қисме хурсанд гаштанд, ки моли ҳаваскоронаи ҳамдарси онон дар рӯзнома ҷоп шудааст. Рӯзномаҳо, охир, обрӯ ва эътибори ҳосе доштанд. Яқин, на ҳар кас ҷуръат мекард, ки ба матбуот чизе ирсол намояд» [15, с. 427-428]. Ана ҳамин ҷуръат саҳифаи наверо ба зиндагии эҷодии Ш. Мӯсо илова намуд.

Аз ҳамон сол завқи Ш. Мӯсо ба навиштан зиёдтар гардид. Ҳатто дар шеърнависӣ ҳам қувва озмуд ва аввалин шеъри ӯ таҳти унвони «Шикоятӣ ниҳолҳои пахта» дар рӯзномаи «Коммуна»-и ҳамонвақта Орҷоникидзеобод (ҳоло «Шаҳриёр»)-и шаҳри Ваҳдат) бо дастгирии сармуҳаррир Нуъмон Розик ҷоп мешавад. Одатан шеърҳои аввалини шоирон дар бораи Ватан, модар, ишқ ва ба инҳо монанд мешаванд, аммо шеъри аввалини Ш. Мӯсо дар бораи пахта ва ин, албатта, як навъ зухурот аст, зухуроти як шахсияти эҷодӣ.

Аввалин китоби Ш. Мӯсо бо номи «Қасбам ифтихори ман аст» ба нақшаи соли 1977-и нашриёти «Ирфон» дохил ва тасдиқ шуда будааст. «Вале кормандони нашриёт ноҳақӣ карда, боз чанд очерку мақолаҳои ҳамроҳ карда, ҳамчун маҷмуаи дастаҷамъӣ ба нашр расониданд» [15, с. 463]. Китоби дуюмаш «Дар ҷорсӯи зиндагӣ»-ро низ, ки соли 1981 бояд ҷоп мешуд, «чунин тақдир насиб гашт. Ҳар бадӣ некие ҳам доштааст. Ин ноҳақӣ ба ман дӯсти навро тухфа намуд. Ин нафар Ҷонибек Ақобир буд. Дар ҳамон китоб очерки ӯ бо номи «Азму ирода» ҷоп шуда буд, ки дар бораи корғари заводи хишти Душанбе Қурбонмоҳ Эвазова қисса мекард. Очерк бисёр ҷаззоб навишта шуда буд. Аз ҷониби дигар, ин мавзӯи

дӯстдоштаи ман буд» [15, с. 463]. Бо ҳамин риштаи дӯстии ин ду эҷодкор мустаҳкам гардид ва китоби «Тулуъ дар ғуруб»-и [11, с.3]-и ӯ бо сарсухани Ч. Ақобир нашр гардид.

Пас аз хатми донишгоҳ Ш. Мӯсо дар заводи истеҳсолии «Тоҷикгидроагрегат» ба фаъолияти меҳнатӣ шуруъ кард. Маҳз мушоҳидаи кори завод, ҳамнишинӣ бо коргарон боис гардид, ки соли 1983 аввалин маҷмуаи очеркҳои адиб бо номи «Асоси ғалабаҳои меҳнатӣ» аз тарафи нашриёти «Ирфон» [3] ба чоп расид. Дар он корномаи коргарони пешқадам, қору фаъолияти ҷабҳаҳои ҳаматарафаи заводи «Тоҷикгидроагрегат», ки бузургтарин ва пешқадамтарин корхонаи ҷумҳурӣ буда, 3,5 ҳазор коргар дошт, тараннум шудааст. Вусъат пайдо кардани афкори эҷодӣ ва фаъолият дар арсаи меҳнат дар ҳамбастагӣ боис гардиданд, ки Ш. Мӯсо маҷмуаҳои дигари очеркҳои «Линияи ҳаёт» [4], «Трудовой потенциал бригады» [5], «Рабочие ступени» [6]-ро бо забони русӣ эҷод кунад. Дар ин маҷмуаҳо симфонияи факт пурқувват ва муҳташам аст, ҷунки гоҳо «таъсири далел ё нишондихандаи расмӣ нисбат ба суҳбати хушк, ҳатто бо истифода аз васоити таъсири бадеӣ беҳтар аст» [13]. Нигоранда бевосита ба тасвири инсонии зинда, ҷеҳраҳои қору пайгоре пардохтааст, ки бо онҳо аз наздик шинос буда, зимни қору фаъолият, суҳбатҳо ва мушоҳидаҳои онҳоро омӯхтааст.

Солҳои 1976-1980 ӯро ба вазифаҳои масъули ҷамъиятӣ дар соҳаи ҷавонон ва баъдан вакили шурои депутатҳои шаҳри Душанбе интихоб намуданд. ӯ ҷавонони меҳнатдӯстро ба соҳтмонҳои муҳимтарини диёр – НБО-и «Норак» ва «Роғун», корхонаҳои кимиёвии Ёвон ва арзизи тоҷик сафарбар намуда, ҳадаш низ бо ин коргоҳҳои азим аз наздик шинос гашт. Ин ҳама сабаб гардид, ки мақолаву очеркҳои Шералӣ Мӯсо аз қабилӣ «Вохӯрӣ» (1983), «Сабақи нахуст» (1984), «Кӯҳнавард» (1984), «Роғун – майдони диловарӣ» (1985), «Акси ҷовид» (1986), «Файзи азнавсозӣ» (1986), «Файзи бозсозӣ» (1986), «Тулӯи нав» (1986), «Меҳри фарзанд» (1986), «Як шаби моҳтобӣ» (1987), «Ҳаваси якрӯзаю қори якумра» (1987), «Коргар ва мураббӣ» (1988), «Роҳати ранҷ» (1988) ва амсоли ин дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» рӯйи чоп оянд. ӯ дар ин нигоштаҳо ҷараёни қору фаъолияти синфи коргару деҳқон – қаҳрамонони истеҳсолотро ба риштаи тасвир кашида, онҳоро то андозае тавсиф ҳам кардааст, ки ҳоси очерки портретӣ мебошад. Дар қисми бештари эҷодиёти ӯ хусусиятҳои ин жанр ба ҳубӣ дида мешаванд. Дар очеркҳои ӯ, «одатан қору дар ду дидгоҳ: мавқифи инсон дар инкишоф, ташкилу мазмуни қору ва мавқифи қору дар ташкилу ҳамоҳангсозии ҷомеа баррасӣ мегардад» [12, с. 29].

Қору дар вазифаи муншӣи ҳизбии муассисаи машҳури истеҳсолии ҷумҳурӣ, баъдан раиси иттиҳодияи илмӣ – истеҳсолии «Восход» боис шуд, ки ӯ хотираҳои ӯро дар «Доғҳои сиёҳ» ҷо диҳад.

Охири солҳои 1980-ум ҳамчун давраи бозсозӣ шинохта мешавад. Бозсозӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ таъсири бевоситаи ҳудро расонд. Дар ин муддат Ш. Мӯсо бо ҷопи пайвастаи нигоштаҳои ӯ дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» ҳамчун «очеркист» ба олами публицистика ворид шуд. Нигоштаҳои ӯ ба талаби замон ва руҳияи вақт тавҷеҳ буда, ифодагари тақомули шахсияти эҷодии ӯ мебошанд. Дар меҳвари очерку лавҳаҳо, мақолоти проблемавӣ ва дигар осори дар замонҳои шуравӣ эҷоднамудаи Шералӣ Мӯсо бештар тарғиби ғояи давр, яъне тавсифу тасвири аҳли меҳнат – қаҳрамонони замон, ташвиқу тарбияи ҷавонон дар руҳияи меҳнатдӯстӣ, тавсифи зиндагии интернационалӣ, дӯстии халқҳо, мазаммату интиқоди ахлоқӣ номатлуби ҳамзамонон ва амсоли ин меистанд. Муҳаққиқ С. Гулов дуруст дарёфтааст, ки «публицист Шералӣ Мӯсов зимни очеркҳои портретии «Қошонаи мурод» («Садои мардум».– 1992.– 23 сентябр), «Як

рӯз бо котиб» («Адабиёт ва санъат».–1987.–15 август) ва ғайра аксаран муаммоҳои умумии саноатро баррасӣ мекард. Баъди аз речаи умумӣ берун частани комплексҳои саноатию аграрӣ ин нависанда аҳён-аҳён аз хусуси баъзе соҳибкорони хусусӣ лавҳаю мақолаҳо менависад» [1, с. 63].

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Ш. Мӯсо якчанд муддат дар Кумитаи амволи ҷумҳурӣ фаъолият намуд. Дар ҳамин давра маҷмуаи очеркҳои Ш. Мӯсо таҳти унвони “Қадр ва чазо” [7] аз ҷоп баромаданд. Ин ҳама даствардҳои эҷодияшро ба назар гирифта, соли 1994 Ш. Мӯсо ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфта мешавад. Баъдан бо ҳаммуаллифии Расул Ҳодиев маҷмуаи “Нек ва бад” [8] ҷоп гардид, ки дар он ду ҷанбаи пурқувват – нек ва бад дар мисоли ҳаёти одамони касбу кори гуногун ба риштаи тасвир кашида шудааст.

Пош хӯрдани шуравӣ ва ҷанги шахрвандӣ як навъ бухронеро барои эҷодкорон ба бор овард. Бо дигар шудани сохти замон ва тағйир ёфтани арзишҳо танқиду мазаммат ва рӯйирост гуфтани проблемаи иҷтимоӣ то андозае номумкин гардид. Ш. Мӯсо ба ин вазъият созгор шуда наметавонист, ӯ соли 1998 маҳсули дидаву шунидаҳояшро дар қолаби ҳаҷв бо номи “Дурбин” [9] ба ҷоп расонд. Ин асар 2022 бо такмили иловаҳо таҳти унвони “Бахшиши тоҷикӣ” аз ҷоп баромад. Дар ин асар дардҳои зиндагӣ ва иллатҳои рӯзгор зери тозиёнаи ҳаҷву танқид ва мазаммат қарор гирифтааст.

Мушоҳида ва андешаҳои Ш. Мӯсо аз воқеаҳои нанговари солҳои аввали истиқлолияти кишвар дар аввалин қиссаи “Сӯт” [10] рӯйи қоғаз омаданд. Соли 2003 маҷмуи дигари қиссаҳояшро бо номи «Осоиш» ҷоп гардид, ки и дар он Бозоргули бахтбаргашта ба хотири ягона фарзанд ва бесаробониву ночорӣ ба интиқоли маводи муҳаддир розӣ ва дар роҳ мавод мекафаду ҳалок шудани ӯ тасвир мегардад.

Ш. Мӯсо аз соли 2007 то соли 2010 раиси бахши очерк ва публитсистика, солҳои 2001-2015 раиси комиссияи тафтишотии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро ба уҳда доштааст, ки солҳои пурмаҳсули адаби публитсист Ш. Мӯсо маҳсуб меёбанд. Ҳамбастагӣ бо аҳли меҳнату эҷод, робитаи ногусатанӣ бо матбуоти даврӣ ва таҷрибаи ҷандинсола боис гардид, ки Шералӣ Мӯсо пурра ба эҷод рӯ орад. Як қатор асарҳои бадеӣ-публитсистии ӯ аз қабилӣ «Тулуъ дар ғуруб» (2008), «Ошёнӣ уқобон» (2010), «Қомати сабзи имон» (2011), «Қиссаи баҳорӣ» (2011), «Чехраи модар» (2012), «Ситам» (2013), «Як қисса бо се забон» (2019), «Барфи сабз» (2020), «Ота» (2014) дар ҳамин давра ба дасти хонанда расиданд.

Таҷрибаи ҷандинсолаи котиботи ҳизбӣ ва муҳбири коргар будани Ш. Мӯсо мусоидат намуд, ки асарҳои публитсистииаш доир ба роҳу нақб «Мардистон» (2013), «Ҷасорат» (2016), «Маҷмааи ифтихор» (2017), НБО-и “Роғун» «Достони Роғун» (2015), “Ҷонам фидои Роғун”(2023), чехраҳои қору пайкор «Президенти мо» (2014), «Саодати рӯ ба гардун» (2015) рӯйи ҷоп омадаанд.

Дар натиҷаи заҳмати ҷандинсола Шералӣ Мӯсо ҳамчун адиб ва публитсист сермаҳсул ба як қатор муваффақиятҳо ноил гардид. Очеркҳои «Кӯҳнавард», «Нону намак» ба ҷоиҳои рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон», «Духтари корхона» ба ҷоиҳои рӯзномаи «Ҷумҳурият», «Маҳаки номус» ба ҷоиҳои Бунёди адабиёти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва очерки «Нигине дар кӯҳистон» ба ҷоиҳои ҳафтаномаи «Бочу хироч» сазовор гаштанд. Соли 2011 китоби «Ошёнӣ уқобон»-аш сазовори Ҷоиҳои адабии ба номи Садриддин Айни гардид. Барои хизматҳои арзанда бо унвони «Корманди шоистаи Тоҷикистон», ордени «Нишони фахрӣ», нишони Иттифоқи нависандагони ҷумҳурӣ – «Сухан» ва ғайра мукофотонида шудааст. Шералӣ Мӯсо соли 2020 барои фаъолияти пурсамари

адаби ва инъикоси муассири чехраҳои мондагори ҳамзамон бо унвони «Нависандаи халқии Тоҷикистон» мушарраф гардид, ки ин баҳову подоши сазоворе ба хизматҳояш барои давлату миллат аст.

Ҳамин тавр, таъсири омилҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва адабии замон дар ташаккули шахсияти эҷодии Шерали Мӯсо хеле бориз буда, муҳити васеъу пурталотуми арсаи меҳнат инчо дар канор нест. Ҳодисаҳои рӯзгор, аз як тараф ва аз тарафи дигар, ҳамбастагӣ бо истехсолот боис шуданд, ки Шерали Мӯсо ҳамчун эҷодкор муаррифӣ гардад. Баъдан, ӯ ҳангоми ворид шудан ба олами эҷод нигорандагиро пеша кард, ки ин аз як ҷиҳат тақозои касб ва шавқу шӯри эҷодӣ мебошад.

Адабиёт

1. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С. Гулов. – Душанбе: Дониш, – 2012, – 116 с.
2. Муродӣ, М. Хандонидан хунар меҳоҳад / М. Муродӣ // Адабиёт ва санъат. – 2022 – 1 сентябр.
3. Мӯсоев, Ш. Асоси ғалабаҳои меҳнатӣ / Ш. Мӯсоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 40 с.
4. Мӯсоев, Ш. С. Линия жизни (очерки) / Ш. Мӯсоев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 96 с.
5. Мӯсоев, Ш. Трудовой потенциал бригады / Ш. Мӯсоев. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 68 с.
6. Мӯсоев, Ш. С. Рабочие ступени. Очерки / Ш. Мӯсоев. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 208 стр.
7. Мӯсо, Ш. Қадр ва ҷазо. Очеркҳо / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 288 с.
8. Мӯсо, Ш. Нек ва бад: очерк ва публицистика / Ш. Мӯсо, Р. Ҳодиев. – Душанбе: Адиб, 1995. – 272 с.
9. Мӯсо, Ш. Дурбин: Ҳикояҳо, ҳаҷвиёт, латифаҳо, хомпазҳо / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 1998. – 192 с.
10. Мӯсо, Ш. Сӯт: Қиссаҳо / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб. – 2003. – 152 с.
11. Мӯсозода, Ш. Тулуъ дар ғуруб. Маҷмуаи қиссаҳо ва ҳикояҳо / Ш. Мӯсозода. Душанбе: Адиб. – 2008. – 320 с.
12. Саъдуллоев, А. Хамосаи инсонӣ кор / А. Саъдуллоев, Пайванд Гулмуродзода. – Душанбе. – 1995. – 64 с.
13. Саъдуллоев, А. Инсон бо талош зинда аст / А. Саъдуллоев // Адабиёт ва санъат. – 2011. – 9 июн.
14. Ҳаким, Б. Таърихи миллат сиёҳнавис надорад / Б. Ҳаким // Садои Шарк. – №3. – 2021. – С.70-85.
15. Шерали Мӯсо дар пажӯҳишҳои илмию оммавӣ / мураттиб И. Юсуфӣ; муҳаррир М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 480 с.

Юсуфов Ифтихор

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ, КУЛЬТУРНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ФАКТОРОВ ВРЕМЕНИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ ШЕРАЛИ МУСЫ

В статье проанализировано влияние социальных, культурных и литературных факторов времени на формирование творческой личности Шерали

Мусы. Автор считает, что ни один творец не может стать личностью без влияния различных факторов, связанных с определённым временем, местом и гармоничным окружением, в том числе и писатель-публицист. Потому что воспоминания об окружении, созидательная атмосфера и положительные моменты играют очень важную роль в их творческом развитии. Можно выделить три поколения таджикских публицистов до Советского Союза, во время Советского Союза и после обретения независимости и жизнь каждого из них связана с определённым историческим этапом, политической и экономической ситуацией, социально-культурными, литературными кругами, средой и требованиями творческого процесса. Поэтому исследование биографии того или иного публициста остаётся неполноценным без учёта социальной действительности, сложившейся ситуации, профессиональных требований и задач. Как писатель-публицист Шерали Мусо принадлежит ко второму поколению, он жил и творил в двух периодах – советском и независимости. Работа на производстве, должность секретаря партии, общение с творческими людьми и желание быть активным членом гражданского общества, очень ярко проявились в становлении творческой личности Шерали Мусы.

Ключевые слова: влияние, факторы, социокультурный, литературный, время, формирование личности, творческий, Шерали Мусо, писатель, публицист, развитие, советский, независимость, таджик, роль, исторический, круг, течение, гражданский.

Yusufov Iftikhor

THE INFLUENCE OF SOCIAL, CULTURAL, AND LITERARY FACTORS OF THE TIME ON THE FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF SHERALI MUSO

The article analyzes the influence of social, cultural, and literary factors of the time on the formation of Sherali Muso's creative personality. The author considers that no creator, including a writer-publicist, can develop as a personality without the influence of various factors associated with a specific time, place, and harmonious environment. Memories of surroundings, a constructive atmosphere, and positive moments play a crucial role in their creative development.

Three generations of Tajik publicists can be distinguished: pre-Soviet, Soviet, and post-independence. The life of each is connected to a specific historical stage, political and economic situation, social and cultural circles, environment, and the requirements of the creative process. Therefore, studying the biography of any publicist is incomplete without considering the social reality, prevailing circumstances, professional demands, and objectives of the time.

As a writer- publicist, Sherali Muso belongs to the second generation and lived and created during two distinct periods: the Soviet era and the post-independence period. His work in production, service as a party secretary, interaction with creative individuals, and active participation in civil society played a significant role in shaping his creative personality.

Keywords: influence, factors, sociocultural, literary, time, personality formation, creative, Sherali Muso, writer, publicist, development, Soviet, independence, Tajik, role, historical, circle, process, civil society.

МУАЛЛИФОН

Комилзода Шариф – номзади илмҳои педагогӣ, ходими пешбари илмии шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, К. Техрон 5. Тел.: (+992) 900-67-18-06; E-mail: komilzoda1958@mail.ru

Мирзоев Саъдӣ – ходими калони шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 23/2, х. 66, тел.: (+992) 935767008; E-mail: mirzosaadi@mail.ru

Наимов Саломудин – мудири шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734018, ш. Душанбе, Хиёбони Н. Қарабоев 17. Тел.: (+992) 208738383. E-mail: vfarhang98@gmail.com.

Наслохонова Мижгона – мудири шуъбаи илми - методи ПИТФИ. Нишонӣ: ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, хиёбони Борбад 65. Тел.: (+992) 501263606. E-mail: naslokhonovamizhgona@gmail.com.

Расулова Наргис – ассистенти кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: ш. Душанбе, н. Сино, маҳаллаи Арбобхотун, 585 E-mail: Rasulova_1969@mail.ru.

Раҳимзода Кароматулло – номзади илмҳои санъатшиносӣ, дотсенти кафедраи санъатшиносӣ ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода. Нишонӣ: ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 73А. E-mail karomat_rahimov@mail.ru

Рачабова Азиза – ходими калони шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734018, ш. Душанбе, Хиёбони Н. Қарабоев 17. Тел.: (+992) 915 05 83 53.

Рустамова Саида – мудири шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Нишонӣ: ш. Душанбе, н. Сино, к. А. Ғуломов 33/1 х.70. Тел.: (+992) 10 20 30 721. E-mail saidarustamova27@mail.ru

Сафаркулова Гулмоҳ – ходими пешбари илмии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони ПИТФИ). Нишонӣ: шаҳри Душанбе, кучаи Н.Қарабоев гузаргоҳи 3, хонаи 17. E-mail: guliiiia0111@inbox.ru. Тел.: (+992) 935994145

Сафаров Мунаввар – ходими пешбари шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Сино-1, х.99, тел.: (+992) 770001957.

Ҷуракулов Фармон – ходими пешбари шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, к. Ф. Мухаммадиева 70 кв. 74. Тел.: (+992) 555282424; E-mail: jurakulovfarmonkul1953@mail.ru.

Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru.

Эшонкулов Эшонкул – ходими пешбари илмии шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ. Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17. Телефон (+992) 934-61-51-60, E-mail: askikho@mail.ru

Юсуфов Ифтихор – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор PhD-и соли сеюми бахши рӯзноманигорӣ – 6D050400. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 937-84-22-24, E-mail: iftikhor1998@mail.ru.

АВТОРЫ

Джуракулов Фармон – старший сотрудник отдела культуры и истории искусств НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. Ф. Мухаммадиева, 70, кв. 74. Тел.: (+992) 555282424. E-mail: jurakulovfarmonkul1953@mail.ru.

Комилзода Шариф – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник отдела библиотечной деятельности НИИКИ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран, 5. Тел.: (+992) 900-67-18-06. E-mail: komilzoda1958@mail.ru

Мирзоев Саади – старший сотрудник отдела культуры и истории искусств НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 23/2, д. 66. Тел.: (+992) 935767008. E-mail: mirzosaadi@mail.ru.

Наимов Саломудин – зав. отделом библиотечной деятельности НИИКИ. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н.Карабаева, 17. Тел.: (+992) 208738383. E-mail: vfarhang98@gmail.com.

Наслохонова Мижгона – зав. научно-методическим отделом НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Фирдавси, проспект Борбад, 65. Тел.: (992) 501263606. E-mail: naslokhonovamizhgona@gmail.com.

Расулова Наргис – ассистент кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, Арбобхотун, 585. E-mail: Rasulova_1969@mail.ru

Рахимзода Караматулло – кандидат искусствоведения, доцент кафедры искусствоведения и теории музыки ТГИКИ имени М. Турсунзаде. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 73 А. Email: karomat_rahimov@mail.ru

Раджабова Азиза – старший сотрудник отдела библиотечной деятельности НИИКИ. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н.Карабаева, 17. Тел.: (+992) 915 05 83 53.

Рустамова Саида – зав. отделом культуры и искусствоведения НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. А. Гулямова, д. 33/1, кв. 70. Тел.: (+992) 10 20 30 721. E-mail: saidarustamova27@mail.ru

Сафаркулова Гулмох – ведущий Центра культурного наследия таджиков НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева, 17. Тел.: (+992) 935994145. E-mail: guliiia0111@inbox.ru.

Сафаров Мунаввар – ведущий сотрудник отдела культуры и истории искусств Института культурологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Сино-1, дом 99. Тел.: (+992) 770001957.

Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, доцент кафедры обществоведения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 918 81 84 70. E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Эшонкулов Эшонкул – ведущий научный сотрудник отдела СМИ и издательского дела НИИКИ. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Н. Карабаева, 17. Тел.: (+992) 934-61-51-60. E-mail: askikho@mail.ru

Юсуфов Ифтихор – Таджикский национальный университет, доктор PhD третьего года раздел журналистики – 6D050400. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 937-84-22-24. E-mail: iftikhor1998@mail.ru.

AUTHORS

Eshonkulov Eshonkul – Leading scientific worker of the Department of Mass Media and Publishing issues of the RIC. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17. Phone: (+992) 934-61-51-60. E-mail: askikho@mail.ru

Juraqulov Farmon – Leading scientific worker of the Department of Culture and Art Studies of the RIC. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev Avenue, 17. Phone: (+992) 555-28-24-24. E-mail: jurakulovfarmonkul1953@mail.ru

Komilzoda Sharif – Candidate of pedagogical sciences, Leading scientific worker of the Department of Library activities of the RIC. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 5 Tehran street. Phone: 900-67-18-06; E-mail: komilzoda1958@mail.ru

Naimov Salomudin – Head of the Department of Library activities of the RIC. Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev Avenue 17. E-mail: vfarhang98@gmail.com.

Mirzoev Saadi – Senior scientific worker of the Department of Culture and Art Studies of the RIC. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti Street 23/2, Apt. 66. Phone: (+992) 935-76-70-08. E-mail: mirzosaadi@mail.ru

Naslokhonova Mizhgona – Head of the Department of Science and methodology of the RIC. Address: 734018, Dushanbe, Borbad Avenue 65. Phone: (+992) 501-26-36-06. E-mail: naslokhonovamizhgona@gmail.com.

Rasulova Nargis – Assistant of the Department of Publication of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino district. E-mail: Rasulova1969@mail.ru

Rahimzoda Karomatullo – Candidate of art studies, Docent of the Department of Art studies and Music theory of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade. Address: 734018, Dushanbe, Borbad Avenue 73. Email: karomat_rahimov@mail.ru

Rajabova Aziza Senior scientific worker of the Department of Library activities of the RIC. Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev Avenue 17. Phone: (+992) 915-05-83-53. E-mail: vfarhang98@gmail.com.

Rustamova Saida – Head of the Department of Culture and Art Studies of the RIC. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Ghulomov Street 33/1. Apt. 70. Phone: (+992) 102-03-07-21. E-mail: saidarustamova27@mail.ru

Safarkulova Gulmoh – Leading scientific worker of the Center of Tajik Cultural Heritage of the RIC. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev Avenue, 17. Phone: (+992) 935-99-41-45. E-mail: guliiia0111@inbox.ru

Safarov Munavvar – Leading scientific worker of the Department of Culture and Art Studies of the RIC. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino-1 Street 99. Phone: (+992) 770-00-19-57.

Sharifzoda Firdavs – Candidate of historical sciences, Docent of the Department of Social Studies of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe city, Borbad Avenue 48/5. Phone: (+992) 918-81-84-70. E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Yusufov Iftikhor - Tajik National University, doctor PhD second year third of journalism - 6D050400. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 937-84-22-24. E-mail: iftikhor1998@mail.ru

МУНДАРИЧА

Мероси фарҳангӣ

Шарифзода Ф. Баррасии масоили ҳифз ва истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ дар даврони истиқлол.....	5
Сафаркулова Г. Зиёратгоҳҳо (остонҳо) ва нақши онҳо дар ҳаёти маънавии мардуми Шуғнон.....	12
Мирзоев С., Сафаров М. Шаҳристон – осорхонаи таърихӣ.....	22

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Комилзода Ш., Рачабова А. Баррасии масоили китобдорӣ дар саҳифаҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият”.....	34
Наимов С. Муассисаи таъбу нашри «Ирфон» дар замони истиқлол.....	43

Санъатшиносӣ

Рахимзода К. Нақши Фируз Улмасов дар инкишофи мусикишиносии тоҷик.....	54
Рустамова С. Мусиқӣ ва рақс дар нигораҳои Шарқи қадим.....	63
Наслохонава М. Навъҳои рубоби бадахшонӣ ва тарзи истифодаи онҳо.....	76
Ҷӯрақулов Ф. Эҳёи сирки тоҷик дар партави қарорҳои ҳукумат.....	84

ВАО ва таъбу нашр

Расулова Н. Бозсозӣ ва баҳси мақоми забони тоҷикӣ дар матбуоти даврӣ.....	95
Эшонқулов Э. Бозтоби масоили об дар «Илм ва ҳаёт» ва «Инсон ва табиат» (2017-2023).....	102
Юсуфов И. Назаре ба рӯзгор ва осори Шералӣ Мӯсо.....	112
Муаллифон	118

СОДЕРЖАНИЕ

Культурное наследие

Шарифзода Ф. Исследование вопросов охраны и использования историко-культурного наследия в период независимости.....	5
Сафаркулова Г. Святыни и их роль в духовной жизни шугнанского народа.....	12
Мирзоев С., Сафаров М. Шахристан – исторический музей.....	22

Социально-культурная деятельность

Комилзода Ш., Раджабова А. Исследование библиотечных вопросов на страницах газеты «Джумхурият».....	34
Наимов С. Издательское учреждение «Ирфон» в период независимости.....	43

Искусствоведение

Рахимзода К. Вклад Фируза Улмасова в развитие таджикского музыкознания.....	54
Рустамова С. Музыка и танец в росписях Древнего Востока.....	63
Наслохонова М. Виды бадахшанского рубаба и способы их использования.....	76
Джуракулов Ф. Возрождение таджикского цирка в свете решений Правительства.....	84

СМИ и издательское дело

Расулова Н. Перестройка и полемики о статусе таджикского языка в периодической печати.....	95
Эшонкулов Э. Отражение водных проблем в «Науке и жизни» и «Человек и природа» (2017-2023).....	102
Юсуфов И. Влияние социальных, культурных и литературных факторов времени на формирование творческой личности Шерали Мусы.....	112
Авторы	118

CONTENTS

Cultural heritage

- Sharifzoda F.** Research on the preservation and use of historical and cultural heritage in the independence period5
Safarqulova G. Shrines and their role in the spiritual life of the Shughnan people12
Mirzoev S., Safarov M. Shahrستان – a historical museum22

Social and cultural activities

- Komilzoda S., Rajabova A.** Review of library issues on the pages of "Jumhuriat" newspaper.....34
Naimov S. The "Irfon" publishing house during the independence period.....43

Art studies

- Rahimzoda K.** Firuz Ulmasov's contribution to the development of Tajik musicology.....54
Rustamova S. Tajik dance and music in ancient eastern murals63
Naslakhonova M. Types of Badakhshan rubab and their usage.....76
Juraqulov F. Revival of the Tajik circus in light of government decisions.....84

Mass Media and publishing issues

- Rasulova N.** Perestroika and debates on the status of the Tajik language in periodical press95
Eshankulov E. Reflecting water issues in «Science and Life» and «Human and Nature» (2017–2023).....102
Yusufov I. The influence of social, cultural, and literary factors of the time on the formation of the creative personality of Sherali Muso.....112
Authors118

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷаллаи чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷаллаи доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзои ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раво карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳими мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоари илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологияи мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудии норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудии ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудии норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни ҷопӣ ва электронии мақолаҳо бо дастхати пештарааш ба маҷаллаи пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудии мақолаи илмӣ тақриран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририяи ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздихӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздихии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзои ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд. Тақризиҳо дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрияи ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризиҳо ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, ҳунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навгонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи қори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғи мо: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қаробоев, 17 (ошёнани 2), ПИТФИ, шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу нашр. Тел.: (+992 37) 233–84–58, mirodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
Требования к научным статьям, поступающим
в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, библиотековедению, СМИ и печатным изданиям, народным ремеслам и другим, имеющим новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например: Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на трех языках (таджикском, русском и английском). Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), занимаемая должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

Наш адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой информации и издательского дела. Тел.: (+992 37)233-84-58; turodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2024, № 4 (64)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2024, № 4 (68)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2024, № 4 (68)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои филологӣ
Аминзода Абдулфаттоҳ

Мухаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродӣ Мурод

Мухаррири техникӣ
Кузиев Чумъабой

Ба чоп 30.12.2024 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Коғази офсетӣ. Хуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №30/24

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг»
ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

